

PRVA GLAVA

PRELAZAK PROLETERSKIH BRIGADA
PREKO KOMUNIKACIJE SARAJEVO — MOSTAR

Deo prvi

VELIKA DIVERZIJA NA PRUZI

1. — Prelazak brigada preko Treskavice

Izjutra 24. juna brigade su napustile Zelengoru i krenule ka rejonu prikupljanja. Prethodno su stanovnicima Borijske, Jelašaca i drugih zagorskih sela upućeni leci s porukom da će kroz njihova sela proći partizani i sa zahtevom da im se ne pruža otpor jer će, u protivnom, biti prisiljeni da preduzmu represivne mere. Druga proleterska brigada je preko Balinovca, Konjskih voda i Mahačke česme do kraja dana izbila u selo Borijsku. Četnici nisu pružili otpor, već su, nakon slabog pripucavanja, pobjegli u Kalinovik i Sivolje, a jedan deo se predao partizanima. Za 2. proleterskom brigadom išao je Vrhovni štab, čiji su članovi, zajedno s vrhovnim komandantom, često prolazili uzduž kolone prateći kretanje i interesujući se kako borci izdržavaju marševanje i održavaju disciplinu. Iza Vrhovnog štaba kretala se 4. proleterska brigada, koja je u kasnim popodnevničkim časovima stigla u šumu južno od sela Borijske, gde se zadržala. Ostale dve brigade — 1. i 3. proleterska — stigle su istog dana, po predviđenom planu, u blizini sela Jelašaca¹.

Kako do kraja dana nije dobio odgovor na upućena pisma, vrhovni komandant je odlučio da se još u toku iste noći zauzmu Jelašci i time obezbedi dalji pokret brigada u predviđenom pravcu. Stoga je on štabovima 1. i 2. proleterske brigade naredio da proteraju četnike iz tog sela². Iznenadjeni pojavom ovako jakih partizanskih snaga, četnici su zatražili pomoć od

¹ Izveštaj komandanta 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 25. juna u 10,40 časova (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 35/2); Navedeni dnevničari V. Dedijera, V. Dokića, M. Milovanovića, J. Mihaljevića; Beležnica K. Popovića, komandanta 1. proleterske brigade (Arhiv VII, k. 2015, br. reg. L/L); B. Mićić: Na putu za Bosansku krajinu, »Druga proleterska«, I, str. 488.

² Izveštaj Štaba 1. proleterske brigade načelniku Vrhovnog štaba od 24. juna u 21,45 čas (Arhiv VII, k. 3b, br. reg. 36-2).

domobranske posade u Kalinoviku³. Komandant kalinovičkog garnizona odbio je njihov zahtev, ocenivši da nije oportuno napuštati utvrđene položaje oko varošice i svoju relativno slabu jedinicu — 7. četu 7. pešadijskog puka, jačine 120 vojnika — izložiti napadu brojno jačih partizanskih snaga. Komandir žandarmerijske stanice bio je, međutim, smeliji, te je uputio 26 žandarma u pomoć četnicima⁴. Ta je pomoć, očigledno, bila nedovoljna. Svesni da se ne mogu odupreti daleko nadmoćnijim partizanskim snagama, četnici su pokušali da s njima pregovara-
 raju, kako bi izbegli da budu razoružani⁵. Na takav korak bili su prinuđeni pošto su uvideli da im domobrani iz Kalinovika ne mogu pomoći. Ali su četnički pregovarači stigli kasno, tek posle ponoći, tako da se više nije mogao obustaviti napad koji su 1, 3. i 6. bataljon 1. proleTERSke brigade upravo otpočeli. Trebalo je da u ovom napadu učestvuju i dva bataljona 2. proleTERSke brigade, ali su oni zadocnili jer naređenje nisu na vreme primili. Kako se moglo i očekivati, četnici i žandarmi su pružili slab otpor i vrlo brzo su odstupili u Kalinovic. Zaplašeni nadiranjem partizana, četnici iz ostalih zagorskih sela takođe su se razbežali po šumama, a delom se povukli u Kalinovic i tako domobransku posadu znatno pojačali. Neprijatelj je preduzeo užurbane pripreme da učvrsti odbranu varošice. U Kalinoviku se zatekao i jedan italijanski pukovnik koji je, 24. juna posle podne, u pratnji jedne desetine vojnika, stigao iz Nevesinja na putu za Foču. Preko radio-stanice on je o napadu partizana odmah obavestio štab divizije u Mostaru, a ovaj je naredio da avioni izvide situaciju u tom rejonu⁶.

U toku 25. juna sve su se jedinice zadržale na dostignutoj liniji, isturivši obezbeđenja prema Kalinoviku, Jeleču, Obiju i Trnovu. Obaveštajni organi su prikupljali podatke o raspore-

³ Četnici u selima Boriji i Jelašcima strahovali su od odmazde, jer su Italijanima predali jednu grupu partizana koju su 10. juna zarobili. Zarobljeni partizani, među kojima su bila i dva lekara (dr Čedomir Plečević i dr Živadin Kostić), streljani su 24. juna u Nevesinju (Arhiv VII, k. 421, br. reg. 9/3 i 16/3).

⁴ Izveštaj komandira žandarmerijske stanice u Kalinoviku komandantu italijanske divizije »Murde« od 22. juna (Arhiv VII, k. 421, br. reg. 10/3).

⁵ V. Đokić je u svom dnevniku zabeležio da su neki četnici iz Jelašaca, kao odgovor na upućeno im pismo, tražili da partizani prođu kroz njihov rejon bez zadržavanja. »Noću su dolazila dvojica četnika iz Jelašaca i pregovarali sa nama«, — piše on — »ali kažu da će pripucavati na nas da bi se time opravdali kod Hrvata i mole da što pre idemo, a obećavaju nam hrane koliko god nam treba, na što mi i pristajemo«.

⁶ Izveštaji Štaba 1. proleTERSke brigade Vrhovnom štabu od 25. juna u 4,30 i 13,40 časova (AIRPJ, br. 3213 i 3214); Arhiv VII, k. 146, br. reg. 16/6-1, k. 2015, br. reg. 1/1, k. 3, br. reg. 35/2; Dnevnik V. Đokića.

du neprijatelja na čitavoj prostoriji prema Sarajevu i Foči, a intendanti su nabavljali namirnice po selima jer zaliha hrane u jedinicama više nije bilo. Deo namirnica, u pratnji 2. bataljona 4. proleterske brigade, upućen je bolnici, zbegu i jedinicama koje su ostale u rejonu Vrbniče i Ljubine⁷.

Ovoga dana Vrhovni štab je primio nešto određenije podatke o neprijatelju. Od Štaba 2. proleterske brigade dobio je izveštaj da se u selu Dobrom Polju, na komunikaciji Kalinovik — Trnovo, nalazi oko 30 naoružanih četnika koji pripadaju Zagorskom bataljonu, a da na Rogoju, najjačem objektu na toj komunikaciji, nema nikakvih jedinica. O neprijatelju u Trnovu, Delijašu i drugim mestima bliže Sarajevu nije bilo pouzdanih podataka. U selu Dujmovićima, na podnožju severnih padina Treskavice, nalazili su se naoružani muslimani, ali oni nisu preduzimali nikakve akcije. U Glavatičevu, Ribarima, Špiljanima i Blaci, selima na desnoj obali Neretve, bile su četničke snage, a u Bjelemiću naoružana muslimanska milicija. Javljaajući da je jedan kamion s vojskom stigao iz Sarajeva u Kalinovik Stab 2. proleterske brigade je izrazio bojazan da bi mogla stići nova pojačanja, zbog čega se nametala potreba da se ta komunikacija što pre preseče⁸. Ovaj je podatak, međutim, bio tačan samo utoliko što je toga dana u Kalinovik zaista stigao jedan kamion, ali ne s vojskom, nego sa hranom.

Još jedna je vest privukla pažnju vrhovnog komandanta: Stab 2. proleterske brigade je javio da je iz pouzdanog izvora saznao da se na Igmanu nalazi komandant Kalinovičkog partizanskog odreda Rade Hamović sa grupom svojih boraca a da su se partizani Konjičkog bataljona povukli ka Crnom Polju, na planini Prenju.

U svetlu gornjih podataka, Vrhovni štab je ponovo procenio situaciju i preispitao celishodnost daljeg nastupanja brigada predviđenim pravcem. Neki novi elementi su opovrgavali opravdanost ranije odluke i nametali potrebu da se nađe podesniji pravac, koji će garantovati veću bezbednost kretanja tako velike i, zbog velike komore, ne baš brzopokretne kolone. Bilo je, naime, jasno da su sva sela, i srpska i muslimanska, naoružana i organizovana u četničke, odnosno milicionerske jedinice, neprijateljski raspoložene prema partizanima. Donedavno zavađene, ove neprijateljske grupe su sklopile sporazum o zajedničkoj

⁷ Izveštaj Štaba 4. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 25. juna u 12,07 časova (Zbornik, tom IV, knj. 5, dok. br. 119); Dnevnik V. Đokića, M. Milovanovića i J. Lopičića; B. Đuričković: »Od Ljubine do Kupresa« (Četvrta proleterska, izdanje VII, 1952, str. 50); Paško Romac: »Borbe«, Matica srpska, 1950, str. 162—3.

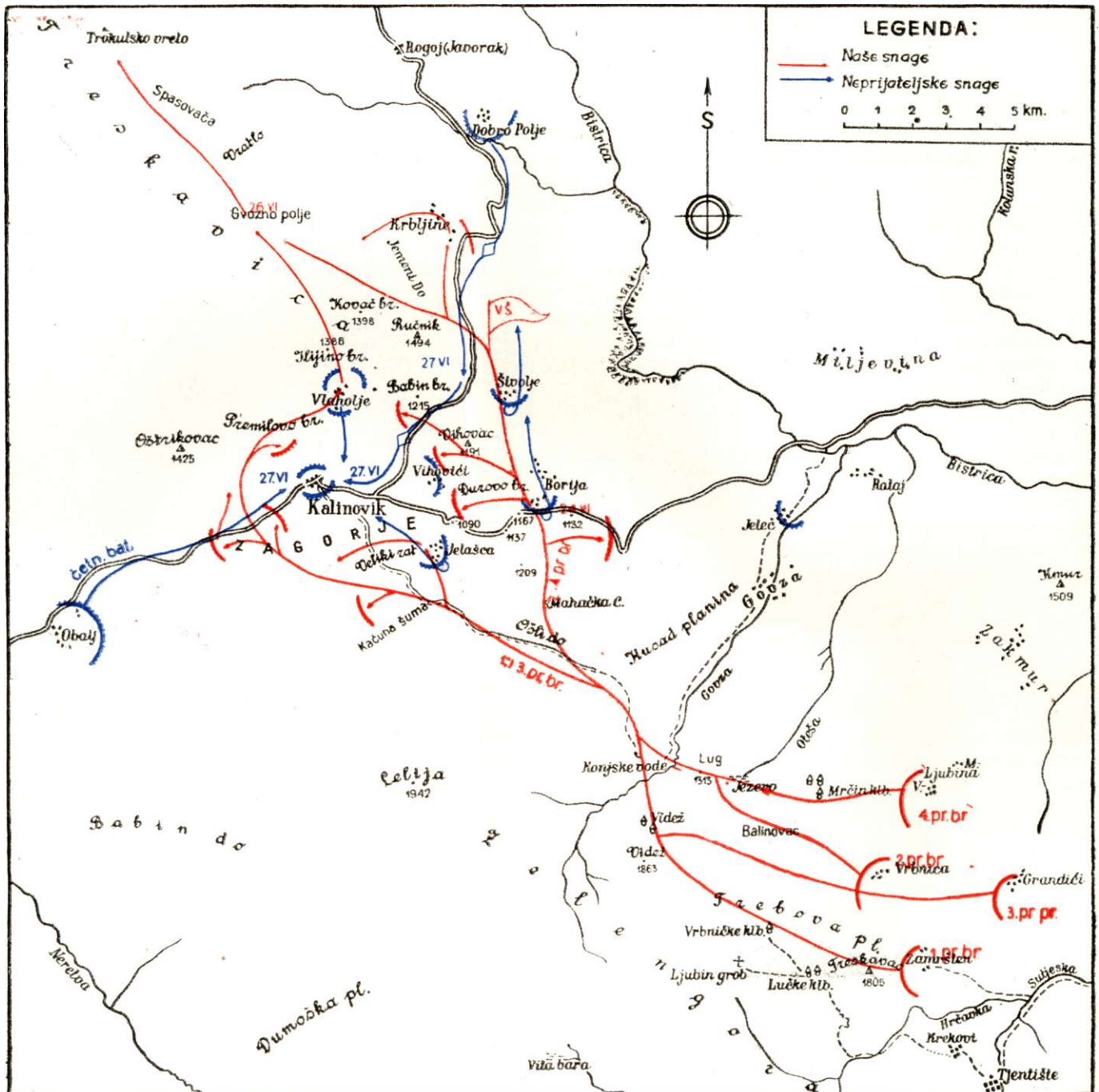
⁸ Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 25. juna u 10,40 časova (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 35/2).

borbi protiv partizana. Realno je, dakle, bilo pretpostaviti da će se stanovništvo tih naselja suprotstaviti partizanima i da će, ako ne sprečiti, a ono bar ometati i usporavati njihovo nastupanje. Zbog toga je bilo bolje da se izbegne kretanje kroz sela i pokret nastavi preko Treskavice, a potom preko Igmana, gde su se već nalazili ostaci Kalinovičkog partizanskog odreda. Ranije predviđeni pravac, između planina Visočice i Treskavice, bio je izložen napadima muslimanske milicije iz Bjelema, preko Visočice, a eventualno i napadima četnika iz doline Neretve. Opasnost sa pravca Trnova je u tom trenutku izgledala manja. Polazeći od opšte koncepcije da se pri prolazu kroz ovu zonu ne upušta u borbe, Vrhovni štab je odlučio da se dalji pokret izvrši preko Treskavice. Taj je put, doduše, bio tež, naporniji, ali zato bezbedniji. Time se nije menjao opšti pravac nastupanja, jer se sa Treskavice moglo produžiti ka Bjelašnici ili Igmanu, a odatle, preko komunikacije, doći na Bitovnju i Vraniću. Pošto je dalji put vodio preko nenaseljenog područja, to je trebalo obezbediti odgovarajuće zalihe hrane. Stoga je štabovima brigada naređeno da od odbeglih četnika rekviriraju hranu, u prvom redu stoku.

Odluka Vrhovnog štaba da odredi nov pravac kretanja proizašla je iz njegove velike brige za što veću bezbednost brigada u toku pokreta i iz želje da se one ne upuštaju u nepotrebne usputne borbe, koje bi ih samo zamarale, usporavale njihovo kretanje i stvarale probleme oko organizovanja napada, probijanja, izvlačenja, obezbeđenja, evakuacije i si., što sve u toj situaciji, bar do izbijanja pred prugu Sarajevo — Konjic, nije bilo poželjno. Ta odluka govori i o ozbiljnosti s kojom je vrhovni komandant prosuđivao sve elemente koji su uticali ili su mogli uticati na razvoj događaja, kao i o njegovoj elastičnosti u pogledu korigovanja i dopunjavanja planova i odluka. Već posle prvog dana marša on je uvideo da predviđeni pravac nije bio najbolje odabran i da je, u situaciji kad se ne raspolaže detaljnijim podacima o neprijatelju, necelishodno davati zadatke za više dana i za svaki dan precizirati pravce, dužinu i tempo kretanja. Novi podaci o neprijatelju učvrstili su ga u uverenju da je, u situaciji kada se treba kretati nepoznatim terenom, uz mogućnost iznenađenja, opravdanije planirati, i prostorno i vremenski, kraće zadatke i na licu mesta tražiti najpogodnija rešenja, koja će proizlaziti iz poznavanja stvarne situacije, a ne iz nesigurnih predviđanja i pretpostavki.

Svoju novu odluku o promeni pravca kretanja vrhovni komandant je istoga dana, 25. juna posle podne, saopštio štabovima brigada, naredivši im da u toku noći izvrše pokret i izbiju u rejon Gvoznog polja na Treskavici, oko 8—10 km seve-

BORBE OKO KALINOVICA I IZBIJANJE BRIGADA NA TRESKAVICU

Skica 2

rozapadno od Kalinovika, a ne u selo Gođenoviće, kako je zapovešću bilo predviđeno⁹.

Neprijateljeve snage u Kalinoviku ostale su ovoga dana pasivne, pripremajući se da odbiju eventualni napad partizana na grad. Zapovedništva 3. domobranskog korpusa i 5. divizije u Sarajevu nisu primila nikakve izveštaje o napadu partizana na sela Boriju i Jelašca. Tek uveče, kada se iz Kalinovika vratio kamion koji je odvezo hranu, šofer je doneo obaveštenje da su se partizani pojavili oko varošice, ali su bili odbijeni i odbačeni na jug, ka šumi Kačuni. Ni Italijani nisu još ništa preduzimali, sem što je jedan avion izviđao teren oko Kalinovika¹⁰.

Tako je izbijanje proleterskih brigada u rejon Kalinovika i na komunikaciju Kalinovic — Foča proteklo relativno lako, bez borbe i gubitaka. Neprijatelj je u tom rejonu bio potpuno iznenađen i nemoćan da ma šta preduzme, a pažnja njegovih štabova u Sarajevu nije toga dana još bila skrenuta na to područje. Ni susedni garnizon u Foči, koji se sastojao od jednog ustaškog bataljona, jačine 210 vojnika, i oko 70 žandarma¹¹, nije ništa preduzeo, jer toga dana još nije dobio obaveštenje o događajima oko Kalinovika. Prvi, dosta šturi, podaci o napadu jakih partizanskih snaga (2000—3000) na četnike u selima Boriji, Jelašcima i Sivolju stići će u Foču tek 26. juna, od komandira žandarmerijske stanice u Jeleču¹².

Po padu mraka sve su brigade krenule predviđenim pravcima, da bi u toku noći prešle preko komunikacija koje od Kalinovika vode na istok, ka Foči, na jugozapad, ka Obiju, i na severoistok, ka Trnovu, i izbile u rejon Gvoznog polja na Treskavici, dovoljno udaljenog od drumova s kojeg bi neprijatelj, eventualno, mogao intervenirati. Desna kolona, koju su sačinjavale 2. i 4. proleterska brigada, imala je nešto teži zadatak: morala je preći preko dve komunikacije i mogla je računati na susret s neprijateljem koji bi iz Foče ili, još pre, iz Sarajeva krenuo u pomoć ugroženoj posadi u Kalinoviku. Zbog toga su bile preduzete sve mere budnosti i obezbeđenja kako bi se izbeglo ma

⁹ Komandant 1. proleterske brigade je 26. juna u 9,40 časova tražio od Vrhovnog štaba objašnjenje o daljem pravcu kretanja, jer mu nije bilo jasno zašto se odstupilo od planirane maršrute. »... Izvestite nas što pre« — molio je on Vrhovni štab — »o daljem pravcu kretanja, da bismo mogli blagovremeno izvideti teren. Je li i pravac nov?« (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 36-2).

¹⁰ Dnevni izveštaj komandanta 3. domobranskog korpusa (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 14/2-12).

¹¹ Iz obaveštajnog izveštaja italijanske divizije »Murde« od 22. juna (Arhiv VII, k. 421, br. reg. 10/3).

¹² Izveštaj žandarmerijske stanice u Jeleču Kotarskoj oblasti od 26. juna (Arhiv VII, k. 155, br. reg. 11/5-2).

kakvo iznenađenje. I ovoga puta 2. proleterska brigada je dobila zadatak da ide na čelu kolone i da obezbeđuje pokret Vrhovnog štaba i 4. proleterske brigade. Stab brigade je uputio 2. bataljon u selo Krbaljine kao bočno obezbeđenje od pravca Dobrog Polja, a 4. bataljon na Vihovac (trig. 1191) i na Babrin-brdo (k. 1215) radi obezbeđenja od Kalinovika i Vlaholja, u kome su se nalazili četnici. Naročito je bilo važno obezbeđenje prema Dobrom Polju, jer je komunikacijom iz Sarajeva, preko Trnova, vrlo brzo mogao stići neprijatelj, praćen, oklopnim kolima. Dok je 2. bataljon nesmetano izbio u određeni rejon, 4. bataljon je imao manja čarkanja u rejonu sela Vlaholja, a iz njegove Omladinske čete te večeri je pobešlo pet boraca¹³. Ne želeći da se upušta u nepotrebne borbe sa četnicima iz tog sela, Vrhovni štab je odlučio da desna kolona skrene nešto severnije i da, umesto preko Mosorovića, krene preko sela Sivolja, a zatim, pored Ručnika (trig. 1494) i Ječmenog dola, stigne u rejon Gvoznog polja. Pokret preko Sivolja izgledao je bezbedniji, tim više što su njegovi stanovnici u odgovoru na upućeno pismo, uveravali da se tamošnji četnici neće suprotstaviti partizanima¹⁴. Pre polaska, delovi 1. bataljona koji su se nalazili na Đurovom brdu (k. 1172), prema selu Vihovićima, imali su sa četnicima manji sukob, u kome je poginuo jedan borac¹⁵. Po padu mraka otpočelo je prikupljanje jedinica za pokret, koji je trebalo da otpočne u 21 čas. Međutim, zbog zakašnjenja 4. proleterske brigade, pošlo se znatno kasnije. »Pre polaska došao je Tito i lično je učestvovao u davanju pravca i u postrojavanju bataljona . . . On je često prolazio na čelo kolone« — zapisao je u svoj dnevnik jedan član Štaba brigade. Marš je trajao cele noći. Obe brigade su nesmetano prešle preko komunikacije u rejonu sela Sivolja, a zatim se, pored Ručnika i Kovač-brda, uputile stazom ka Gvoznom polju, gde su izbile ujutro 26. juna¹⁶.

" Omladinska četa 4. bataljona 2. proleterske brigade bila je sastavljena od omladinaca iz Sarajeva. Teški naponi, neuspešne borbe u toku proteklog meseca i neizvesna situacija demoralisali su neke njene borce. Blizina rodnog mesta takođe je uticala na njihovu odluku da napuste jedinicu.

I iz 6. bataljona 1. proleterske brigade je iste noći dezertiralo osam boraca rodnom iz okoline Sarajeva (AIRPJ, br. 15163).

¹⁴ Arhiv VII, k. 3a, br. reg. 23/2.

¹⁵ Borac 1. čete 1. bataljona 2. proleterske brigade Dragoljub Nikolić, kovač iz Dragačeva, kod Čačka, član KPJ, star 24 godine, bio je prva žrtva na velikom maršu koji je dan ranije otpočeo.

¹⁶ Dnevnik V. Đokića i M. Milovanovića; Članak B. Đuričkovića; Izveštaji Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 25. juna u 10,40 i 26. juna u 13,50 časova (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 35/2, k. 9a, br. reg. 25/1); N. Ljubičić: U borbenim redovima 2. proleterske brigade, »Druga proleterska«, I, str. 498.

Leva kolona je takođe uspešno prešla preko komunikacije pored samog Kalinovika, sa zapadne strane, i preko Ilijinog brda stigla u rejon Gvoznog polja. Njen marš, koji je otpočeo u 21 čas i trajao punih deset časova, bio je vrlo naporan. U toku pokreta nije došlo do sukoba s neprijateljem. Jedino je na delove 3. proleterske brigade, kada su se spuštali u selo Vlaholje, otvorena vatra, od koje je poginuo jedan borac (žena) iz brigadne komore, ali je četnike rasteralo nekoliko granata iz brdskog topa. Jedan bataljon 1. proleterske brigade ostavljen je u rejonu Ošljeg dola i Velikog rata, južno od Kalinovika, da bi sačekao bataljon 4. proleterske brigade, koji je odneo hranu bolnici i zbegu na Zelengori. I severozapadno od Kalinovika, na Premilovom brdu, zadržan je jedan bataljon 1. proleterske brigade da bi prihvatio te bataljone i ujedno obezbedio glavninu leve kolone sa pravca Kalinovika¹⁷.

I drugi dan marša, dakle, protekao je bez borbe. Komunikacije su pređene bez ikakvih smetnji. Tako je prva ozbiljnija prepreka na dugom maršu bila uspešno savladana.

Prva etapa marša dala je i prva iskustva. Pokazalo se da kretanje tako brojnih jedinica, s komorama¹⁸, samo u dvema kolonama stvara mnoge teškoće. U svom izveštaju vrhovnom komandantu, komandant 1. proleterske brigade je zaključio da »ovoliki marševi sa ovolikim kolonama izgledaju veoma neekonomični i da bi trebalo ili skratiti etape, ili smanjiti kolonu, ili odrediti njenim delovima razne puteve«. Primedba je, uglavnom, bila umesna, ali su i razlozi za takav način marševanja bili opravdani. Mogućnost izbora puteva nije postojala, jer je besputnost terena kanalisala pokrete jedinica, tako reći, na jednu stazu.

U toku 26. juna brigade su se zadržale u dostignutom rejonu da bi se borci odmorili posle naporno provedene noći¹⁹. Vrhovni štab je zadržao obezbeđenja na komunikaciji prema Trnovu i Kalinoviku i preduzeo mere da se neprekidno prikupljaju novi podaci.

Ovoga dana je i neprijatelj pokazao nešto veću aktivnost. Prema prvim, još uvek jedinim, podacima primljenim od šofera koji je 25. juna bio u Kalinoviku, komandant 3. domobranskog

¹⁷ Izveštaji Štaba 1. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 26. juna u 9,40 i 17 časova (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 36-2; AIRPJ, br. 3215; P. Romac, navedeno delo, str. 163; V. Dedijer, Dnevnik, knj. 1, str. 201.

¹⁸ Sve su jedinice gonile konfiskovanu stoku. U komori 1. proleterske brigade, na primer, bilo je 75 goveda (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 36/2).

¹⁹ Pred borcima 3. bataljona 1. proleterske brigade književnik Jovan Popović čitao je toga dana svoju poznatu pesmu »Lasta u mitraljeskom gnezdju«, koju je tada spevao (Stenografske beleške, Arhiv VII, k. 1985, br. reg. 1-8/2).

korpusa je bio u uverenju da su partizani odbijeni od Kalinovika na jug, ka šumi Kačuni i da, prema tome, situacija nije takva da bi pobudila posebnu pažnju i zahtevala da se u taj rejon upute jače snage. Trebalo je, po njegovoj oceni, sačekati podrobnije podatke da bi se tek onda preduzele odgovarajuće mere. Stoga je sa aerodroma u Rajlovcu upućen izviđački avion da nadleća Kalinovik i okolinu. Oko 15 časova na avion je otvorena vatra iz puškomitraljeza sa istočnih padina brda Oštrikovca, oko 4 km zapadno od Kalinovika. Avion je bio pogođen, ali je pilot uspeo da ga vrati u bazu, donevši vesti da je zapadno od Kalinovika primećeno nekoliko manjih grupa partizana i tri mitraljeza okrenuta prema Kalinoviku, kao i mnogo izbeglica u gradu²⁰.

Komanda italijanskog 6. armijskog korpusa takođe je bila obaveštena o pojavi većih partizanskih snaga u tom rejonu, o čemu je odmah izvestila komandanta 2. armije u Sušaku²¹. Pošto je teritorija na kojoj su se partizani pojavili i kuda su se kretali bila van njihove nadležnosti, jer su je, na osnovu Zagrebačkog sporazuma, predali vlastima NDH, Italijani su samo pratili razvoj događaja, izviđajući teren da bi otkrili kretanje partizana i tukli njihove kolone. Italijanski avioni su bombardovali brdo Ručnik, gde je, navodno, bila primećena partizanska artiljerija²². Pošto nisu pomišljali da se angažuju u napuštenoj III zoni, Italijani su komandantu 3. domobranskog korpusa ukazali na potrebu da svojim trupama iz Sarajeva interveniše u pravcu Kalinovika. U italijanske štabove u Nevesinju i Mostaru neprekidno su stizale vesti iz četničkih izvora (od »pouzdatih obaveštajaca«, kako stoji u jednom izveštaju 6. korpusa), koje su bile dosta precizne. Javljalo se da se partizani nalaze u rejonu Gvoznog polja i brda Ručnika i da se istureni delovi nalaze oko Kalinovika; da su »partizanske formacije formirane od rukovodilaca isključivo komunističkog elementa« i da nameću da pođu, po jednima, prema Romaniji, ili, po drugima, u Hrvatsku, »pošto ne mogu više da razvijaju svoju delatnost

²⁰ Dnevni izveštaji komandanta 3. domobranskog korpusa (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 14/2-4, 12).

²¹ »Posle povlačenja naših trupa iz zone Foča — Kalinovik«, stajalo je u telegramu Komande korpusa, »skoro sve ustaničke snage pod zapovedništvom poznatog vođe Tita koncentrisale su se u rejonima Borića i Jelašaca sa namerom, kako izveštavaju mesni obaveštajci (četnici — prim. M. L.), da napadnu hrvatski garnizon i antikomunističke formacije u Kalinoviku i da zatim odu u neka mesta u Bosnu. Prema prispelim vestima, koje još nisu potpuno proverene, proizlazi da se hrvatski garnizon do sada uopšte nije angažovao« (Dnevni izveštaj Komande italijanskog 6. armijskog korpusa za 26. jun, Arhiv VII, k. 421, br. reg. 14/3).

²² Tom prilikom je bio smrtno ranjen komandir jedne čete 4. bataljona 2. proleterske brigade.

u Crnoj Gori i Hercegovini«. Gotovo potpuno tačne podatke o grupi proleterskih brigada i o pravcu njenog kretanja Italijani su dobili već 27. juna uveče od svog oficira, sanitetskog poručnika Đovanija Bave, koji je toga dana pobjegao od partizana, kod kojih se oko sedam meseci nalazio u zarobljeništvu kao lekar. On je izjavio da su partizanske snage pod komandom Tita sastavljene od »najfanatičnijih komunista koji potiču iz svih razbijenih partizanskih formacija« i da nameravaju da se kroz šumovitu oblast Bosne premeste prema Sloveniji »jer smatraju da je u Hercegovini stvar propala«. Prema njegovoj izjavi, u pokretu su se nalazile četiri brigade, jačine oko 3.000 boraca, koji oskudevaju u hrani i municiji, dok je jedna brigada ostala na Zelengori²³.

Na osnovu novih podataka primljenih od Italijana, komandant 3. domobranskog korpusa je zaključio da je potrebno što podrobnije ispitati situaciju i poslati pomoć posadi u Kalinoviku. Pošto nije imao na raspolaganju nijednu slobodnu jedinicu, on je iz Sarajeva uputio samo jedan vod oklopnih kola i vod pešadije na kamionu. On je i sam krenuo u Kalinovic da bi se na licu mesta upoznao sa događajima. Praćena avionima, ova kolona je nesmetano izbila pred Kalinovic, pošto se toga jutro 2. bataljon 2. proleterske brigade bio povukao s položaja kod sela Krbaljina. Delovi 4. bataljona, koji su se bili zadržali u rejonu sela Mosorovića i Vlaholja, gde su održali i nekoliko zborova sa seljacima, otvorili su vatru na neprijatelja, ali se nisu upustili u odlučniju borbu. Kola kojima se vozio komandant 3. domobranskog korpusa, general Lukić, bila su kod Babin-brda, blizu sela Sivolja, pogođena na dva mesta, ali su ipak uspela da se vrate u Sarajevo. Auto-kolona sa hranom, koja je išla za oklopnim kolima, uspela je da se probije u Kalinovic, a iste večeri iz Nevesinja je u grad stigao i jedan četnički bataljon, jačine 180 četnika, koji su Italijani uputili da sačeka 5. proletersku brigadu, koja je, navodno, trebalo tuda da prođe na putu za Bosansku krajinu²⁴. Tako je, 27. juna uveče, kalinovički garnizon bio znatno ojačan, ali to više nije moglo imati nikakvog uticaja na dalji pokret brigada, koje su se već

²³ Arhiv VII, k. 421, br. reg. 15/3 i 18/3; Izveštaj komandira žandarmerijske stanice iz Kalinovika od 29. juna (Arhiv VII, k. 146, br. reg. 16/6-1).

²⁴ Interesantno je da su Italijani i četnici vrlo brzo doznali da je na Zelengori ostala 5. proleterska (crnogorska) brigada, i da su zaključili da će se i ona uputiti za ostalim brigadama. Ova su obaveštenja, verovatno, primljena od seljaka ili nekih zarobljenih partizana, a potvrdio ih je i prebegli italijanski oficir, koji je izjavio »da je jedna njihova brigada, jačine 400 do 500 boraca, ostala u Curevu sa 600 do 700 ranjenika i čelom bolnicom i da će istim ovim putem proći« (Arhiv VII, k. 421, br. reg. 1913).

nalazile na Treskavici. Neprijatelj se nije usudio da krene ka Treskavici. Jedino što je u tom trenutku mogao učiniti bilo je to da avijacijom tuče partizanske kolone i nanosi im gubitke. Međutim, dejstvo avijacije, koja je 27. juna bombardovala sela Jelašca, Boriju i Sivolje, kao i Premilovo brdo, utrošivši 1388 kg bombi, nije moglo da ima efekta, jer tada u tim selima više nije bilo partizana. A sledećeg je dana bilo tako oblačno da avioni nisu mogli leteti.²⁵

Po izbijanju na planinu Treskavicu brigade su se zadržale u rejonu Gvoznog polja, Spasovače i Trokulskog vrela, razmeštene u šumama duž staza. Ispitujući situaciju, Vrhovni štab je zadržao jedinice na planini. Vreme se naglo pogoršalo: za to doba godine neobično jaka hladnoća, praćena ledenom kišom. Borci, pokisli i umorni proveli su noć pod vedrim nebom²⁶. Trebalo je odmah krenuti i domoći se naselja. Prema podacima kojima je Vrhovni štab raspolagao, u selima zapadno od Trnova nalazile su se manje grupe naoružane milicije, koje nisu mogle predstavljati neku iole značajniju prepreku; sem toga, s te prostorije je bilo moguće vrlo brzo krenuti dalje na zapad i preko Ivan-planine i Bjelašnice izbiti na planinsko područje Bitovnje i Vraniće. Silazak sa Treskavice u sela bio je nužan i zbog toga što je jedinice trebalo snabdeti hranom, pošto su gotovo sve zalihe bile iscrpljene.

Kao i na početku marša, Vrhovni štab je naredio štabovima brigada da miliciji u obližnjim selima upute zahtev da ne pruža otpor. Stab 1. proleTERSke brigade, koji se nalazio kod

²³ Dnevni izveštaj Zapovedništva 3. domobranskog korpusa od 28. juna (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 14/2-4, 5); Izveštaj žandarmerijske stanice Kalinovik od 29. juna (Arhiv VII, k. 146, br. reg. 16/6-1); Izveštaj Komande 6. italijanskog armijskog korpusa od 1. jula (Arhiv VII, k. 421, br. reg. 19/3).

²⁶ Politički komesar 2. bataljona 1. proleTERSke brigade je o boravku na Treskavici zapisao sledeće: »Noć na Treskavici bila je tako teška da se skoro mogla ravnati sa Igmanom (misli se na poznati igmanski marš 1. proleTERSke brigade noću uoči 28. januara 1942, kada su promrzla 172 borca — prim. M. L.). To su dvije najteže noći koje su dotle pamtili partizani proleterii« (P. Romac, navedeno delo, str. 165).

A grupa boraca 3. bataljona ovako je opisala noć na Treskavici: »Sutradan 28. juna nastavili smo marš preko Treskavice. Za vreme marša pratila nas je jaka kiša a uveče, kada smo stigli na vrh Treskavice, padao je sneg. Nama je taj dan ostao u najtežoj uspomeni jer nas je hladnoća od kiše, i snega, i vetra probijala do kosti. Pokušali smo da od zakrčljalog žbunja smreke založimo vatru, ali nam je to slabo uspevalo jer je sve bilo mokro. Pojedini drugovi uzimali su sveže volujske kože i njima se pokrivali... Vremenske nepogode zajedno sa glađu još više su uticale na fizičku iznurenost boraca« (Stenografske beleške, Arhiv VII, k. 1985, br. reg. 1/9-2).

Članci D. Panjkovića, V. Đurašinića, P. Višnjića i V. Sekulića u knjizi »Druga proleTERSka«, I, str. 504, 511, 519 i 524.

Trokulskog vrela, iznad sela Dujmovića, uputio je, 27. jula, pismo u kome je upozorio miliciju da će kroz njena sela proći »jači partizanski odred« i zahtevao da u toku noći 27/28. juna dođe na dogovor jedna delegacija seljaka²⁷. Štab 4. proleTERSke brigade je uputio sličnu poruku u selo Lediće. Uporedo sa ovim merama, Vrhovni štab je naredio da te dve brigade sledećeg jutra krenu s planine ka selima: 4. brigada ka Ledićima, a 1. brigada ka Dujmovićima.

Očekujući odgovor i, eventualno, dolazak pregovarača jedinice su na Treskavici provele i sledeću noć, 27/28. juna. Međutim, nikakav odgovor nije stigao, jer milicija nije htela ni po koju cenu stupiti u kontakt s partizanima. Sva muslimanska sela ispod planine, pod jakim uticajem ustaša, bila su neprijateljski raspoložena prema partizanima²⁸.

²⁷ Arhiv VII, k. 65, br. reg. 18/1; AIRPJ, br. 3216, 15163, 15150 i 3217.

Pismo Štaba 1. proleTERSke brigade je sačuvano. Evo njegovog sadržaja:

»Braćo Muslimani i Srbi!

Silom prilika prolazi kroz ovaj vaš kraj jedan partizanski odred. Mi nemamo nikakvih neprijateljskih namera prema vašem stanovništvu a isto tako ne mislimo da diramo u vaša sela, već da prodemo mirno bez svakog sukoba sa vama... Od vas tražimo da se prema našim partizanskim vojnim jedinicama odnosite prijateljski i bratski, jer vam je sigurno poznato da partizani nisu nikada nikome na žao učinili ko nije otvoreno istupao protiv njih.

Da bi se ovde izbegao svaki nesporazum i proleivanje bratske krvi pozivamo vas da još u toku ove noći pošaljete vašu delegaciju na Trokulsko Vrelo kod vaših katuna gde ćemo se o svemu bratski sporazumeti. U isto vreme saopštite vašim seljacima i porodicama da se ne trebaju ničega bojati, da će u nama naći svoje prijatelje koji neće nikoga dirati i uznemiravati...

Sa bratskim pozdravom
za štab partizanskog odreda — komandant
Koča Popović«

(Arhiv VII, k. 146, br. reg. 25/5-2).

²⁸ Još u toku decembra 1941. godine, posle upada četnika u Foču, muslimanska sela oko Kalinovika i Trnova organizovala su se za samoodbranu. Ustaške su vlasti uputile iz Sarajeva oružje i svoje ljude, kako bi što jače za sebe vezale stanovništvo toga kraja. I pored mnogobrojnih pokušaja, u toku zime i proleća, da muslimanski živalj ovog zabačenog planinskog kraja otrgne ispod ustaškog uticaja i pridobije za narodno-oslobodilački pokret, Kalinovički partizanski odred nije u tome uspeo. Naprotiv, on je bio prinuđen da vodi borbe s milicijom, koja se već bila učvrstila i povezala sa ustaškim elementima u susednim muslimanskim selima i severnim predelima Hercegovine (opštine Bjelečić, Umoljani, Zaplanina, Glavatičevo, Ulog, Borci). Posle razbijanja Kalinovičkog odreda, u toku maja i juna, stanovništvo ovih sela se još čvršće vezalo za ustašku vlast. Sa osloncem na Trnovo (u kome se nalazila jedna četa iz 7. pešadijskog puka jačine 140 domobrana i žandarmerijska stanica), Govedoviće, Zabojsku i Jahorinu (u kojima se nalazila po jedna četa Samostalnog konjičkog divizionu od po 140 domobrana), kao i na

Milicijske grupe nisu mogle sprečiti silazak partizana sa Treskavice. One su očekivale da im stigne pomoć iz obližnjih garnizona. Međutim, ta se očekivanja nisu mogla ispuniti, bar za dan-dva. Posade u Kalinoviku i Trnovu, isuviše slabe, nisu smele da se udaljavaju iz svojih garnizona. Najbliže domobranske jedinice Samostalnog konjičkog divizionu, koje su se nalazile duž demarkacione linije, u selima Govedovićima, Zabojskoj i na Jahorini, gde su vršile utvrđivanja, takođe nisu smele da napuštaju svoje položaje. Pomoć je, dakle, mogla doći jedino iz Sarajeva, gde su se nalazili 3. bataljon, nemačkog 738. puka i neki prištapski delovi 3. domobranskog korpusa²⁹.

Dvadeset osmog juna u 2 časa 4. proleterska brigada, bez svog 2. bataljona, koji se upravo te noći vratio iz Zelengore, pošla je na izvršenje dobijenog zadatka. Krećući se kroz gustu maglu bez vodiča, njeni su se bataljoni spustili s Velikog jezera niz strme obronke Treskavice i, posle sedmočasovnog napornog marša, izbili pred selo Lediće. Stab brigade nije imao jasnu orijentaciju, ali mu je u tome pomogla jedna žena koja je upravo tuda naišla, pruživši mu i neke podatke o neprijatelju. Prema njenoj izjavi, u selu Ledićima nije bilo vojske, ali se zato u Dejčićima nalazila posada od oko 40 žandarma i nešto milicionera. Sudeći po podacima da su žandarmi još prethodnog dana naredili da se u Ledićima za njih uredi kasarna, postojala je mogućnost da su se oni već tog jutra prebacili u Lediće. Pošto je, na osnovu primljenih obaveštenja, sada imao jasniji pregled situacije, Stab brigade je uputio jedan bataljon na prevoj Bjelu Ijesku u cilju obezbeđenja od Rakitnice a sa ostala tri bataljona je krenuo na Lediće. Ne naišavši na neprijatelja, bataljoni su produžili ka Dejčićima. Oko 12 časova bili su ispred sela dočekani vatrom iz minobacača, puškomitraljeza i pušaka. U borbi, koja je trajala do 13,30 časova, otpor neprijatelja je bio savladan. Brigada je zaposela sela Lediće, Dejčice, Ostojiće i Sabance. Žandarmi i milicioneri povukli su se u selo Mijanoviće, oko 6 km zapadno od Trnova, gde su se zadržali da bi organizovali odbranu. U ovoj borbi poginuo je jedan borac 4. bataljo-

žandarmerijske stanice u selima Ledićima i Kijevu, ustaške vlasti su formirale i naoružale stalne poluvojničke milicijske grupe u selima: Turovi, Godinju, Dujmovićima, Dejčićima, Ostojićima, Mijanovićima, Brutusima, Trebečaju, Gračanici i Crnoj Rijeci. Ove milicijske grupe primale su oružje, municiju, platu i životne namirnice od 7. pešadijskog puka i nalazile se neprestano u punoj borbenoj gotovosti. Na predlog nemačkog 738. pešadijskog puka iz Sarajeva, žandarmerijski vod u Sarajevu je preduzeo mere da formira slične milicijske grupe i u srpskim selima oko Trnova: u Umčanima, Zoranovićima, Turbi, Tvrdinićima i Ulobiću (Arhiv VII, k. 146, br. reg. 51/3-1, 3, k. 78, br. reg. 38/10-2, k. 56, br. reg. 7/2-40, k. 155, br. reg. 17/3-2).

²⁹ Arhiv VII, k. 387, br. reg. 16/3-3.

na. Neprijatelj je imao pet poginulih milicionera; dva žandarma su zarobljena i, nakon suđenja, streljana. Zaplenjeno je, između ostalog, 18 pušaka, minobacač sa 13 mina i puškomitraljez³⁰.

Prva proleterska brigada ostala je u toku prepodneva iznad sela Dujmovića očekujući odgovor na upućenu poruku i naređenje da krene na izvršenje svog zadatka. Pošto se, u međuvremenu, spustila gusta magla, zamračivši vidik, Vrhovni štab je ocenio da je pod takvim uslovima kretanje vrlo otežano, gotovo onemogućeno, te je odlučio da odloži njeno upućivanje, a da ostale jedinice uputi za 4. proleterskom brigadom. I dok su bataljoni 4. proleterske brigade vodili borbe oko Dejčića i Sabanaca, sa Treskavice je u 13,30 časova krenula istim putem 3. proleterska brigada, a za njom brigadne komore. U 16 časova su krenula i dva bataljona 2. proleterske brigade. Na planini su ostali 1. proleterska brigada i dva bataljona 2. proleterske brigade, s tim da se sledećeg jutra spuste u ista sela. Prateći kretanje jedinica, vrhovni komandant je načelnika Vrhovnog štaba, koji je neposredno rukovodio ovom akcijom, upozorio na potrebu da se »po svaku cenu obezbedi levi bok kako ne bi došlo do kakvog iznenađenja od Rakitnice«³¹. Upozorenje je bilo sasvim opravdano, jer je bilo isuviše riskantno celu grupu s komorama uputiti »u džak« i izložiti je opasnosti sa čela, od pravca Sarajeva, i sa bokova, od Trnova s jedne, i od Rakitnice s druge strane.

Iste večeri je žandarmerijska stanica u Trnovu poslala u Sarajevo izveštaj o upadu velike grupe partizana u sela Lediće, Dejčice, Sabance i Ostojiće i o pridolasku novih grupa koje se kreću preko Treskavice. Izrazivši uverenje da su neposredno ugroženi Trnovo i Kijevo i komunikacija Sarajevo — Kalinovik, ona je tražila da se hitno preduzmu potrebne mere. Ova vest je odmah, još u toku noći, bila preneti zapovedništvima 3. domobranskog korpusa i 1. ustaškog zdruga, a sledećeg jutra s njom je bio upoznat i tamošnji nemački štab³². Pojava tako

³⁰ Izveštaj načelnika Vrhovnog štaba vrhovnom komandantu od 28. juna u 12 časova (Zbornik, tom II, knj. 4, dok. br. 195); Naređenje vrhovnog komandanta načelniku Vrhovnog štaba od 28. juna (Zbornik, tom II, knj. 4, dok. br. 196); Izveštaj štaba 4. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 28. juna (Zbornik, tom II, knj. 4, dok. br. 197); Dnevnik M. Poleksića, komandanta 5. bataljona 4. proleterske brigade (Arhiv VII, neregistrovan); Članci B. Đuričkovića i Lj. Vučkovića; Đ. Čagorović: Prvi dani velikog marša, »Četvrta proleterska«, str. 60.

³¹ Zbornik, tom II, knj. 4, dok. br. 195 i 196; Ratna beležnica komandanta 1. proleterske brigade (Arhiv VII, k. 2015, br. reg. 1/1); Dnevnik V. Đokića i M. Milovanovića; Izveštaji štaba 1. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 28. juna u 5 i 13 časova i od 29. juna (AIRP.J, br. 3217, 15151 i 3218).

³² Isto (Arhiv VII, k. 148 b, br. reg. 13/9-1, 2. 3; k. 71, br. reg. 14/2—8).

jakih partizanskih snaga u rejonu Trnova iznenadila je neprijateljeve komande u Sarajevu; doduše, one su bile obavještene o prisustvu partizana oko Kalinovika, ali nisu pretpostavljale da će oni smeti da se toliko približe Sarajevu. Komandant 3. domobranskog korpusa je pogrešno zaključio da se radi o partizanskoj grupi koja je, navodno, razbijena kod Kalinovika i koja pokušava da se probije na planinu Igman, gde se već nalazila grupa boraca bivšeg Kalinovičkog odreda. U uobičajenoj kratkoj proceni taktičke situacije on je 29. juna napisao: »Pojava veće grupe partizana u oblasti Trnova vjerovatno je posljedica uspješne borbe, koja je 27. o.m. vođena oko Kalinovika. Oni imaju vjerovatno namjeru probiti se do Igman-pl. Obaviješteni su Nijemci o stanju u okolini Trnova«³³. Ovakav zaključak je izveo na osnovu pogrešnih obavještenja koja je primio 0 navodnim borbama oko Kalinovika u kojima su »partizani razbijeni na širokom dijelu prema smjeru Trnovo—Kalinovik«. Međutim, već sledećeg dana 30. juna, on je bio prinuđen da koriguje taj zaključak, jer su nove vesti, mnogo određenije i verodostojnije, ukazivale da se ne radi o razbijenoj partizanskoj grupi, već o jakim partizanskim snagama. Pismo primljeno 27. juna od »komandanta partizanskog odreda« Koče Popovića govorilo je da su partizani samo u prolazu kroz taj kraj. Komandant 3. proleterske brigade, u pismu koje je 29. juna uputio stanovnicima sela Dujmovića³⁴, takođe je pozvao seljake da ne sprečavaju bataljone da prođu kroz njihovo selo. A i vest da je, pre ulaska partizana u selo, njihov kurir došao i javio »da su partizani samo na prolazu za Igman-pl.«, tražeći da stanovnici ostanu mirni, potvrđivala je namere partizanske grupe, koja je, navodno, brojala dve do tri hiljade ljudi, da se ne želi zadržavati u tom rejonu³⁵. Komandant korpusa je, dakle, ocenio — doduše prilično kasno — da se ova jaka partizanska grupa zadržala u selima ispod Treskavice samo na dan-dva i da će se odatle pokrenuti. Njega je zanimalo dalji pravac njenog kretanja. Neke vesti su skretale pažnju na mogućnost da partizani krenu u pravcu Romanije. Iz sela Kijeva, na drumu između Sarajeva i Trnova, javljeno je 29. juna u 13 časova telefonom: da je grupa jačine četiri do pet hiljada ljudi nastavila nastupanje ka severoistoku i zauzela sela Oblo Brdo, Umčane, Prečane i Gornju

³³ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 14/2-8.

³⁴ Interesantno je da je, uprkos merama konspiracije u cilju čuvanja tajnosti pokreta i prikriivanja naziva jedinica, komandant 3. proleterske brigade pismo potpisao »za štab 3. proleterske NOU brigade — komandant Voloda«, otkrivši tako pravi naziv jedinice. Pismo je inače bilo sličnog sadržaja kao i ono koje je komandant 1. proleterske brigade dva dana ranije uputio u selo Turove (Arhiv VII, k. 146, br. reg. 25/5-2).

³⁵ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 13/9-5, 7.

Presjenu; da je njena prethodnica već izbila na jedan kilometar od Kijeva, približivši se Sarajevu na svega 12 km; da su žandarmi iz Kijeva zauzeli položaj na istočnoj obali reke Željeznice; da je potrebno preduzeti hitne mere da bi se onemogućilo prebacivanje ove grupe preko Željeznice na Trebević i Romaniju³⁶. Komandanti u Sarajevu, međutim, smatrali su da je komandir žandarmerijske stanice u Kijevu preuveličao opasnost pod utiskom neposredne blizine partizana došao do neodrživog zaključka da će se partizani probijati u pravcu Trebevića, Jahorine i Romanije. Komandir žandarmerijske stanice u Trnovu bio je realniji u svojoj proceni daljeg kretanja partizanske grupe: on je, kako je javio pretpostavljenoj komandi u Sarajevu, smatrao da će se partizani uputiti prema Igman-planini³⁷.

Već krajem dana 29. juna komandant 3. domobranskog korpusa je učvrstio svoje uverenje da će se partizanska grupa ubrzo uputiti u pravcu Igmana. Zbog kiše i niskih oblaka, avioni nisu mogli otkriti pokrete partizana. Iako je uočavao opasnost od ove jake partizanske grupe koja je izbila u neposrednu blizinu Sarajeva i koja će se verovatno uputiti u pravcu Igmana, komandant korpusa nije još ništa, ili bolje reći ništa efikasno, preduzimao da bi se suprotstavio ovoj opasnosti koja se iznenada pojavila tamo gde se to najmanje očekivalo. Pošto je ugroženi rejon spadao u operativno područje nemačke 718. divizije, a sve oružane snage NDH na tom području bile su potčinjene nemačkom štabu koji se nalazio u Sarajevu, komandanti 3. domobranskog korpusa i 1. ustaškog stajaćeg združenja nisu mogli ništa da preduzmu samostalno, bez odobrenja Nemaca. Zbog toga je komandant 3. korpusa (koji je ujedno bio i »hrvatski general kod štaba 718. nemačke divizije«) intervenisao kod Nemaca da se preduzme akcija protiv partizana u oblasti Trnova i Igman-planine³⁸.

Neprijatelj je, dakle, veoma sporo reagovao na izbijanje partizanskih snaga u rejon Trnova. Već posle prvih pet dana marša bilo je očigledno da je Vrhovni štab sa grupom proleter-skih brigada postigao iznenađenje i zadobio značajnu prednost u odnosu na neprijatelja. Inicijativu koju je stekao još prvog dana on nije ni za trenutak ispuštao. On je tako stalno dobijao u vremenu, a neprijateljska komanda je, u svojim protivmerama, zaostajala za događajima. Ali treba istaći da je komandant 3. domobranskog korpusa upravo u to vreme bio angažovan na rešavanju mnogih problema koji su mu zadavali velike brige. Tih dana su italijanske trupe napuštale čitav niz garnizona u III i II zoni, prepuštajući ih slabim domobranskim i žandarmerij-

³⁶ Arhiv VII, k. 148b, br. reg. 13/9-4.

³⁷ Isto, br. reg. 13/9-5, 7.

³⁸ Isto, k. 71, br. reg. 14/2-9.

skim posadama. Ove snage nisu se mogle odupreti partizanima koji su tada pojačavali svoja dejstva, ugrožavajući ne samo komunikacije već i te garnizone. Tako se, na primer, opkoljena posada Glamoča nalazila u kritičnoj situaciji. Pukovnik Šimić, koji je 18. juna od strane Pavelića bio postavljen za komandanta operativne zone Livno — Glamoč — Mliništa, pokušao je krajem juna da se, zajedno sa Drenovićevim četnicima iz Mrkonjić-Grada, preko Mliništa, probije u Glamoč i deblokira njegovu posadu, i da uništi partizanske snage u Janju koje su neprestano ugrožavale komunikaciju Jajce — Donji Vakuf. Avijacija sa aerodroma u Rajlovcu, Banjoj Luci i Zagrebu bila je gotovo sva angažovana na teritoriji koju su napustile italijanske trupe i postepeno posedale domobranske i ustaške snage. U toku 1. i 2. jula domobranski avioni su izviđali područje oko Glamoča, Livna, Duvna i Šujice i bombardovali partizanske položaje i sela oko Glamoča³⁹.

Tako je, u vreme kad je komandant 3. korpusa pokušavao da nađe jedinice koje bi uputio u mesta koja su Italijani napustili i spasao od uništenja ugrožene posade u zapadnoj Bosni, nastala nova, velika, opasnost u rejonu Trnova i Igman-planine. Da bi se ona suzbila trebalo je, bez sumnje, i snaga i vremena. A neprijatelj u tom trenutku i u tom rejonu nije imao ni jedno ni drugo. Privlačenje jedinica iz drugih rejona zahtevalo je dosta vremena. A ono je zavisilo od protivnika, odnosno od toga da li će on u dostignutom rejonu čekati da bude napadnut. Mada su izgledi za to bili neznatni, nemački i domobranski komandanti u Sarajevu pripremali su veće akcije protiv partizanske grupe u rejonu Trnova. Komandant 3. korpusa je 30. juna izvestio Glavni stožer u Zagrebu da »po odobrenju Hrgena (hrvatskog generala — prim. M. L.) poduzima žurne mjere za akciju protiv partizana u oblasti Trnovo — Bjelašnica — Igman«. A u međuvremenu, dok se budu prikupljale potrebne jedinice, trebalo je da Trnovo odbrane snage koje su se nalazile u njemu i u okolnim selima. Od preostalih žandarmerijskih jedinica iz žandarmerijske stanice u Ledićima i od žandarma, milicionera i nemačkih feldžandarma iz Trnova formirana je jedna mešovita jedinica. Njoj je naređeno da zauzme položaje zapadno od Trnova, prema selima Dujmovićima, Ledićima, Dejićima, Ostojićima i Umčanima, u kojima su se nalazili partizani. A komandiru žandarmerijske stanice u Kijevu naređeno je da iz Krupca, gde se bio sklonio bežeći od partizana, krene u pravcu Kijeva i ponovo posedne ranije položaje⁴⁰. U pomoć mu je poslato poterno odeljenje iz sela Lukavice.

³⁹ Isto, br. reg. 20/2-6.

⁴⁰ Isto, k. 71, br. reg. 20/2-6, k. 65. br. reg. 18/1, k. 148a, br. reg. 29/6-3.

Sve je to, međutim, bilo nedovoljno, a i kasno preduzeto. Nedovoljno zato što, na brzu ruku prikupljeno, ljudstvo ne bi moglo da odbrani Trnovo i ostala mesta na komunikaciji prema Sarajevu da su proleTERSke brigade htele da ih napadnu. A pošto Vrhovni štab nije nameravao da se angažuje prema Trnovu, to je ova žandarsko-milicionerska jedinica mogla da 1. jula nesmetano zauzme položaje na liniji sela Brutusa, Mijanovića, Gaja i Kilavca, a odbegli žandarmi su se vratili u Kiševo. A bilo je kasno zbog toga što je za prikupljanje jedinica i pripremanje napada trebalo dosta vremena, najmanje još dan-dva. A za to vreme proleTERSke brigade će napustiti taj rejon, odlazeći ka zapadu, u pravcu Bjelašnice i Igmana, s namerom da nastave pokret dalje, ka Bitovnji.

2. — *Nastupanje ka komunikaciji Blažuj — Konjic*

U toku 29. juna i preostale jedinice su se spustile sa Treskavice i razmestile u selima u njenom podnožju. Pokret sa Treskavice bio je vrlo naporan. Sve su jedinice išle jednom stazom, što je stvaralo teškoće i usporavalo maršovanje⁴¹.

Na osnovu prvih obaveštenja, primljenih od Štaba 4. proleTERSke brigade još u toku noći 28/29. juna, po kojima se u Trnovu nalazila slaba posada ustaša a u Sarajevu takođe nije bilo mnogo vojske, vrhovni komandant je zaključio da neposredne opasnosti od neprijateljeve intervencije nema i da se brigade mogu zadržati u selima dan-dva da bi se odmorile posle neprospavanih noći na Treskavici. U toku dana u Vrhovni štab je stigao komandant Kalinovičkog odreda⁴². On je dao potpunija obaveštenja o jačini i rasporedu neprijateljevih snaga u obližnjim garnizonima. Od naročitog su interesa bili podaci o snagama duž komunikacije Sarajevo — Konjic i o ustaškoj miliciji u selima ispod Igmana, Bjelašnice i Visočice, kroz koja je vodio put prema pomenutoj komunikaciji. Ti podaci su bili

⁴¹ Zbornik, tom II. knj. 4, dok br. 195 i 196; AIRPJ, br. 3218, 3219 i 16554; Dnevnici K. Popovića, V. Bokića i M. Milovanovića.

⁴² Na Igmanu se, posle rasula Kalinovičkog partizanskog odreda, održala grupa od oko 70 boraca. Iako usamljena i okružena neprijateljevim snagama, ona je bila vrlo aktivna. Njeni borci su u toku juna izvršili nekoliko napada na obližnje neprijateljeve posade i komunikacije i uspešno suzbijali pokušaje četnika da u tom rejonu formiraju svoje jedinice. Tako je ova grupa, između ostalog 12. juna napala na Blažuj, 26. juna na železničku stanicu u Tarčinu, 28. juna, između Blažuja i Hadžića, razbila jedno odeljenje ustaša Željezničkog ustaškog bataljona, a 30. juna izvršila prepad na železničku stanicu u Blažuju (Arhiv VII, k. 11. br. reg. 12/1-9, 26/1-2, 27/1-5, 6; k. 211, br. reg. 2/1-11, k. 148b, br. reg. 23/9-3, 5, k. 155, br. reg. 25/5-1, 27/5-1).

ohrabrujući: neprijatelj u Sarajevu i Trnovu u poslednje vreme nije bio aktivan, a duž železničke pruge i drumu Sarajevo — Konjic obezbeđenje su vršile sasvim slabe posade, sastavljene od žandarma i milicionera. Prema izvesnim indicijama, ustaška milicija u selima Rakitnici, Lukovcu i Umoljanima bila je voljna da dozvoli prolazak partizana⁴³.

U selu Presjenici Centralni komitet KPJ je 30. juna izjutra održao sednicu na kojoj je doneo odluku da svog člana Ivu Lolu Ribara uputi u Zagreb da bi uspostavio neposredan kontakt sa Centralnim komitetom KP Hrvatske i, preko postojećih kanala i veza, s partijskim rukovodstvima Slovenije, Srbije, Bosne i Hercegovine i Makedonije. Centralni komitet dugo nije imao veze s pokrajinskim partijskim rukovodstvima, jer su to onemogućile neprijateljeva ofanziva i njegova provala u Sarajevu, gde se nalazio kanal kojim su išli kuriri⁴⁴.

Razmotrivši situaciju u vezi sa daljim zadacima proleter-skih brigada, Vrhovni štab je odlučio da ove brigade uputi na severozapad. Trebalo je da one pređu komunikaciju Sarajevo — Konjic i izbiju na planinu Bitovnju⁴⁵. Do železničke pruge moglo se brzo i gotovo bezbedno stići. Vrhovni štab je smatrao da prelazak preko komunikacije ne treba izvršiti na jednom mestu, već u širem zahvatu, na deonici dugoj oko 45 km, kako bi jedinice uništile što veći broj železničkih stanica, instalacija i objekata na pruzi. U tom cilju je odlučio da obrazuje dve kolone koje će krenuti ka pruzi odvojenim pravcima: 2. i 4. proleter-ska brigada, s kojima će ići jedan član i načelnik Vrhovnog štaba, sačinjavaće desnu, odnosno severnu kolonu, koja će se jednim krakom kretati preko Igmana a drugim preko Bjelašnice, izbiti na više mesta na železničku prugu između Binježeva i Tarčina, napasti i uništiti železničke stanice Hadžiće, Pazarić i Tarčin i potom se prebaciti na planinu Bitovnju; 1. i 3. proleter-ska brigada, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, sačinjavaće levu, odnosno južnu kolonu, koja će se kretati nešto dužim pravcem, preko sela u podnožju Bjela-

⁴³ V. Dedijer, Dnevnik, I, str. 205.

⁴⁴ Zbornik, tom. II, knj. 3, dok. br. 150, 168.

⁴⁵ Zanimljivo je navesti da je Vrhovni štab raspolagao samo jednom topografskom kartom terena zapadno od Treskavice prema Konjicu i železničkoj pruzi (sekcija Konjic 1:100.000), dok štabovi brigada nisu uopšte imali karata. Ta je karta bila data Štabu 5. bataljona 4. proleter-ske brigade, koji se nalazio na Bjeloj liesci, iznad Rakitnice. »Za njom je nastala čitava trka jer je bila jedina, a po njoj je trebalo izraditi plan za napad na prugu: Sarajevo — Mostar«, seća se jedan član štaba te brigade (vidi članak B. Buričkovića).

Nedostatak topografskih karata je pričinjavao znatne teškoće. Vrhovni štab je morao da poziva k sebi štabove brigada da bi im davao zadatke po svojoj karti, a oni su bili prinuđeni da provizorno ucrtavaju na hartiji maršrute svojih jedinica i da se služe vodičima.

šnice, izbiti pred železničku prugu i napasti stanice i objekte na delu pruge od Raštelice do Zivašnice, blizu Konjica, a potom se uputiti prema Bitovnji. Pošto se budu našle zapadno od komunikacije, u širem rejonu Bitovnje, obe kolone će, posle kraćeg odmora, krenuti dalje na zapad.

Da bi napad na komunikaciju imao veći efekat trebalo je postići iznenađenje i sprečiti ili otežati intervenciju neprijatelja.. Zato je Vrhovni štab odlučio da obe kolone izvrše napad jednovremeno. Pošto su pred južnom kolonom stajali teži zadaci, jer je ona morala, do izbijanja pred komunikaciju, da uz put slomi otpor ustaške milicije u muslimanskim selima Rakitnici, Lukovcu, Kramarima, Brdima, Umoljanima, Čuhovićima, Vrdolju i Džepima, to je Vrhovni štab odlučio da ona krene pre severne kolone. Tek pošto ona bude očistila ta sela, mogla je i severna kolona da krene preko Bjelašnice na svoj zadatak. Vrhovni komandant je rukovodstvu severne kolone izdao usmeno naređenje i potrebna uputstva. Razumljivo je da ta uputstva nisu mogla biti sasvim precizna, jer se događaji nisu mogli u detaljima predvideti.⁴⁶ Tridesetog juna u 10,30 časova vrhovni komandant je izdao naređenje štabovima 1. i 3. proleterske brigade: da njihovi bataljoni krenu istog popodneva, u 17 časova, s polaznih položaja na liniji Lisičja glava — Bjele vode — Bjelašnica; da iznenada i, po mogućnosti, bez borbe upadnu u sva sela i zaseoke oko izvornog dela reke Rakitnice: u Lukovac, Rakitnicu, Gornje i Donje Kramare, Brda i Gornje i Donje Umoljane; da isture jače delove na prevoju na Slatinama radi obezbeđenja levog boka od eventualnog napada ustaša iz Bjelmeća; u slučaju otpora milicionera i žandarmerijske posade, koja se, prema nekim podacima, nalazila u Umoljanima, trebalo ih je još u toku noći razoružati ili proterati.⁴⁷

Dok su se proleterske brigade zadržavale u selima oko Trnova i pripremale da nastave pokret u pravcu Igmana, Bjelašnice i Ivan-planine, da bi napale prugu i prešle preko nje, neprijatelj je ozbiljnije pratio situaciju u tom rejonu i pripremao protivakciju znatno brže nego prvih pet dana. Ali je on svu pažnju usredsredio samo na područje gde su se partizani trenutno nalazili, a ne i na područje gde se moglo očekivati da će oni izbiti. Zapovedništvo 3. domobranskog korpusa je, avio-izviđanjem i mrežom agenata, pokušavalo da otkrije kretanje

⁴⁶ U svom izveštaju vrhovnom komandanta načelnik Vrhovnog štaba je 10. jula pisao o tome sledeće: »Prilikom rastanka naših dviju grupa, nijesmo prostorno i vremenski približno utvrdili naše pokrete. Sem toga, pri utvrđivanju pokreta naših grupa nijesmo detaljno razmatrali terenske prilike...« (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 24).

⁴⁷ Naređenje Vrhovnog štaba štabovima 1. i 3. proleterske brigade od 30. juna (Zbornik, tom II, knj. 4, dok. br. 198).

partizana u selima ispod Treskavice, a vršilo je i pripreme za upućivanje jedne snabdevačke transportne kolone iz Sarajeva, preko Trnova, za Kalinovik⁴⁸. Međutim, još ništa nije preduzimalo da ojača svoje slabe posade na železničkim stanicama duž pruge Sarajevo — Mostar. Doduše, ono je pomišljalo da je to potrebno učiniti, ali nije raspolagalo nijednom jedinicom koju bi u tu svrhu moglo upotrebiti. Uostalom, s planom i početkom najavljene protivakcije Nemci nisu upoznali domobranske i ustaške štabove. Sem toga, možda su se štabovi u Sarajevu isuviše uzdali u ustašku miliciju u selima ispod Bjelašnice, brojno jaku i vrlo dobro naoružanu, verujući da će ona biti u stanju da spreči nastupanje partizana prema železničkoj pruzi⁴⁹.

Prema predviđenom planu, 1. i 3. proleTERSka brigada su 30. juna u 17 časova napale na sela ispod Bjelašnice. Milicija, pruživši vrlo slab otpor, razbežala se prema Konjicu, zaplašena brojnošću partizana, čije su se kolone, iz više pravaca, spuštale prema Lukovcu i Rakitnici, dok su druge, sa severa, vršile dublji obuhvat, krećući se padinama Bjelašnice iznad sela Kramara, Brda i Umoljana, da bi milicionerima odsekle odstupnicu. I žandarmi iz Umoljana, kojih je bilo sedam, pobjegli su prema Konjicu. U ovoj kratkotrajnoj borbi, ili bolje reći čarkanju, ni jedna ni druga strana nisu imale gubitaka. Partizani su zarobili izvestan broj milicionera, a u Umoljanima su zaplenili nekoliko pušaka, puškomitraljez i minobacač i zapalili zgradu žandarmerijske stanice⁵⁰. Stanovništvo je partizane, koje je prvi put videlo u svojim selima, primilo s nepoverenjem. Vrhovni štab je izdao uputstvo da se borci uzdržavaju od represivnih mera. Pokušalo se čak da se održe i konferencije, da bi se narodu objasnili ciljevi narodnooslobodilačke borbe. Međutim, one nisu dale očekivane rezultate: osim staraca, žena i dece, svi ostali seljaci, kao pripadnici milicije, bili su pobjegli.

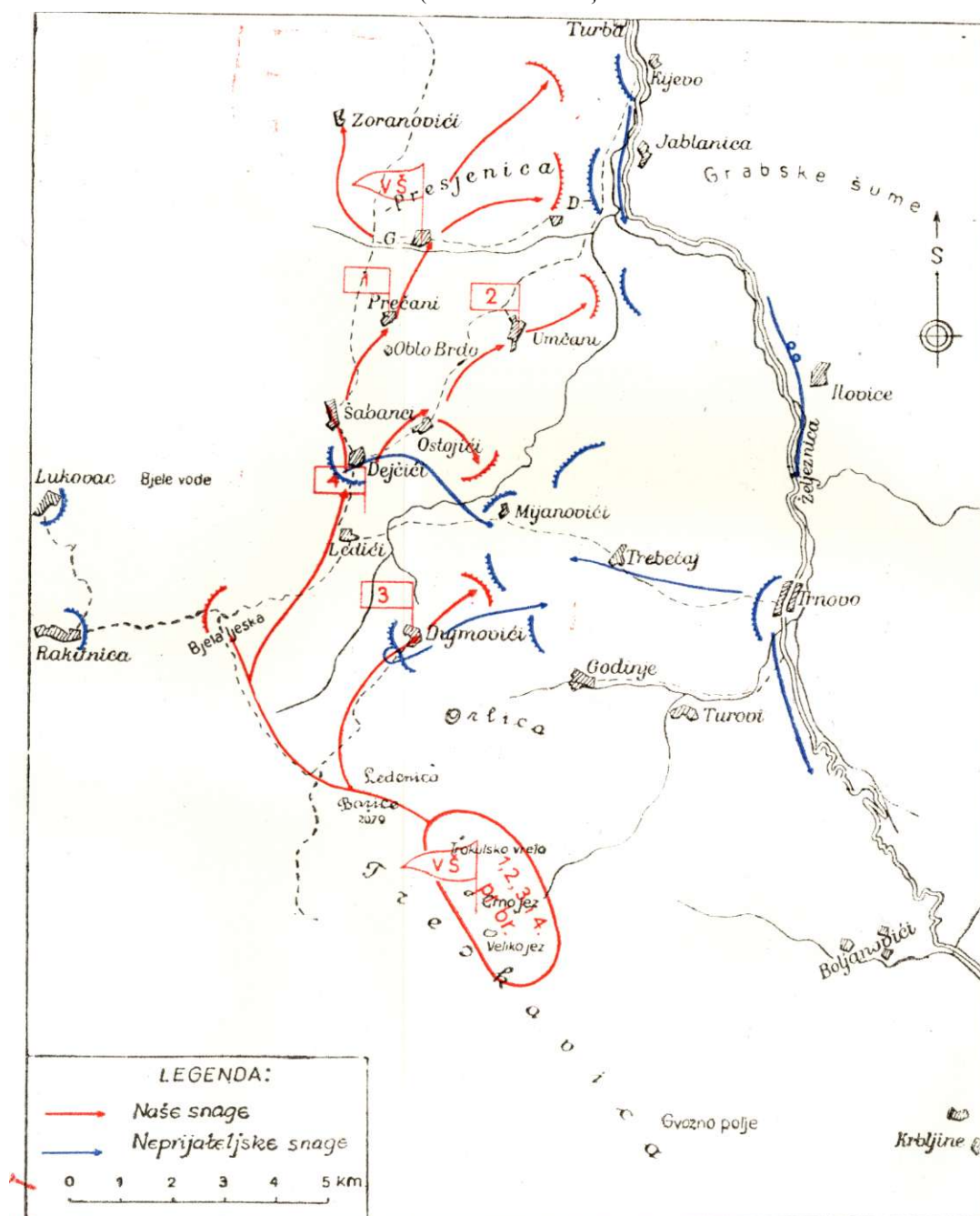
Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ naročitu su pažnju poklanjali političkom uticaju jedinica na narod u selima kroz koja su one prolazile. Kratkotrajni boravak u muslimanskim selima trebalo je iskoristiti za pridobijanje tog življa i razobli-

⁴⁸ Dnevni izveštaji 3. domobranskog korpusa (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-3, 6).

⁴⁹ Sva planinska sela između Bjelašnice, Visočice, Neretve i komunikacije Konjic — Bradina bila su organizovana u milicijske grupe, u tzv. domdo (domobransko-dobrovoljačke — prim. M. L.) satnije, kojih je bilo četiri: u Lukovcu (190 milicionera), u Vrdolju (74 milicionera), u Cuhovićima (69 milicionera) i u Orahovici (120 milicionera). One su bile potčinjene 1. bataljonu 7. pešadijskog puka u Konjicu, od koga su primale platu, hranu i municiju (Arhiv VII, k. 146, br. reg. 57/4-1).

⁵⁰ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-6; k. 65, br. reg. 18/1; k. 213, br. reg. 59/7-1; k. 36, br. reg. 7/2-57; k. 191, br. reg. 1/5-1, 59/4-8.

UPAD U SELA OKO TRNOVA
(28. i 29. VI 1942)

Skica 2

Grupa boraca 4. proleterske brigade na jednom sastanku u toku marša ka zapadnoj Bosni,

čavanje ustaške politike. Od boraca se zahtevalo da budu ne samo vojnici nego i politički radnici, ljudi koji će svojim primenom, besprekornim držanjem, pravilnim odnosom prema narodu, svakovrsnim lišavanjima i živom agitaciono-propagandnom aktivnošću biti najrečitiji i najbolji tumači pravednosti ciljeva za koje se bore⁵¹. »Naš pokret ima u prvom redu veliki politički značaj za pridobijanje stanovništva na našu stranu, a naročito u pravcima kuda se mi krećemo«, pisao je 2. jula vrhovni komandant svim štabovima brigada. On im je naredio da onemoguće nepravilan odnos prema stanovništvu, obaveštavajući ih da će se odrediti pokretni vojni sud »koji će na licu mesta suditi svima onima koji učine takva, za našu vojsku nedostojna dela, a kazne će se primenjivati prema težini prekršaja → bilo isključivanjem iz redova naše Narodnooslobodilačke vojske ili streljanjem«⁵². Preduzete mere načinile su odgovarajući utisak na stanovnike i, ako ništa drugo, izazvale kod njih kolebanje u odnosu na ustašku vlast.

Desna kolona, kako je bilo predviđeno, krenula je prema pruzi kasnije, tek 1. jula uveče. Druga proleterska brigada je napustila sela Umčane, Ostojiće i Sabance i, preko grebena Bjelašnice, izbila u selo Mrtvanje, odakle se staze odvajaju za Pazarić i Tarčin. Tu su se njeni bataljoni zadržali da se odmore, da izvide teren prema pruzi i da se pripreme za napad na željezničke stanice u Pazariću i Tarčinu⁵³.

Mada su bile preduzete mere da se očuva tajnost, neprijatelj je ipak vrlo brzo saznao za dolazak 2. proleterske brigade u rejon sela Mrtvanja. Već 2. jula u 10 časova jedan seljak je spazio veću grupu partizana i komoru na Raminom grobu, kod Mrtvanja, i o tome odmah obavestio žandarmerijsku stanicu u Pazariću⁵⁴. Jedna patrola od sedam nemačkih feldžandarma i nekoliko žandarma NDH bila je upućena u pravcu sela Ljubovčića da bi izvidela teren prema Bjelašnici i ustanovila kretanje partizana. U međuvremenu je i Stab 2. proleterske brigade nastojao da izviđanjem upotpuni podatke o neprijateljevim snagama u Tarčinu i Pazariću. Jedna patrola 1. bataljona, koja

⁵¹ Da bi se borci upoznawali sa krajevima kroz koje prolaze i da bi mogli što uspješnije delovati bila su, pored drugih mera, organizovana predavanja. Tako je rukovodilac politodela 4. proleterske brigade Veselin Masleša 1. jula u selu Gornjoj Presjenici održao partijskom aktivu predavanje »Nacionalni i socijalni problemi Bosne i Hercegovine do početka rata 1914. g.«

⁵² Naređenje vrhovnog komandanta od 2. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 1).

⁵³ Pismo Štaba 2. proleterske brigade Štabu 1. proleterske brigade od 3. jula u 9,50 časova (AIRPJ, br. 16552); Dnevnik V. Đokića.

⁵⁴ Telefonski izveštaj žandarmerijske stanice Pazarić Kotarskoj oblasti u Sarajevu od 2. jula (Arhiv VII, k. 181, br. reg. 20/6-1).

se u 19,30 časova spustila do sela Ljubovčića (oko 2 km od Pazarića), susrela se s neprijateljevom izvidnicom. U sukobu je poginuo jedan borac, koji je uspeo da pre pogibije baci bombu i ubije jednog Nemca⁵⁵.

Na osnovu podataka dobijenih od žandarmerijske stanice u Pazariću, komandant 3. korpusa je ocenio da se na Bjelašnici prikupila glavnina partizanskih snaga i da se jedna grupa kreće prema Pazariću a druga prema Tarčinu. »Računa se« — pisao je on Glavnom stožeru — »da su se po okolnim brdima Bjelašnice razmjestili oko 4—5000 partizana, a tron im se nalazi između Bora i Mrtvanje«⁵⁶. O prikupljanju 4. proleterske brigade na Igmanu neprijatelj nije još ništa znao, jer nije bio obavešten o njenom kretanju.

Trećeg jula je Stab 2. proleterske brigade izvršio izviđanje sa štabovima bataljona, napravio plan napada i izdao zapovest: da 4. bataljon napadne Tarčin, da 2. bataljon, sa dve čete 1. bataljona, napadne Pazarić, a da ostale jedinice obezbeđuju bolnicu i komoru prilikom prelaska preko pruge i drumu⁵⁷.

Četvrta proleterska brigada je iste noći, kad i 2. proleterska, krenula u pravcu Igmana i preko Gornje Grkarice i Malog polja ujutro stigla na Radovu vodu, gde je ostala u toku tog i sledećeg dana. Za vreme marša u koloni je, usled iscrpljenosti, umro jedan borac 2. bataljona⁵⁸.

Za vreme dvodnevnog boravka na Igmanu vršene su pripreme za prelazak preko pruge u rejonu Hadžića. Komandant Kalinovičkog odreda, koji se nalazio na Igmanu sa grupom boraca Igmanskog bataljona, obavestio je Stab brigade o situaciji na pruži, posebno u Hadžićima. Prema tim podacima u Hadžićima su se nalazile samo grupa naoružanih meštana i žandarmerijske patrole koje su prolazile povremeno kroz selo 1 duž pruge. O dolasku 25 ustaša Željezničkog ustaškog bataljona, koji su stigli u Hadžiće u toku prepodneva 2. jula, nisu primljena obaveštenja, a nije zapažen ni dolazak oklopnog voza koji je stigao u stanicu nešto posle 19 časova.

⁵⁵ Isto, Arhiv VII, k. 65, br. reg. 18/1, k. 114 c, br. reg. 18/3-3, k. 155, br. reg. 38/5-1.

⁵⁶ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-7.

⁵⁷ Dnevnik V. Đokića; AIRPJ, br. 16552.

⁵⁸ »Bio je vrlo dobar omladinac, neobično skroman i napore je izdržavao bez ijedne riječi do poslednjeg daha« — pisao je o tome zamjenik političkog komesara brigade. — »Zanimljivo je da se nikome nije požalio na teškoće sve dok nije najednom pao. Tek tada je rekao da više ne može i poslije nekoliko trenutaka je izdahnuo. U našem ratu je bilo neobično da partizan umre prirodnom smrću i zbog toga su svi borci bili veoma potišteni.. « (Članak B. Đuričkovića).

U duhu dobijenog zadatka, Štab brigade je odlučio da 4. bataljon uputi u rejon sela Binježeva sa zadatkom da preseče prugu i drum u visini zaseoka Garovaca, postavi zasedu i spreči intervenciju neprijatelja sa pravca Sarajeva, a da 1. bataljon, ojačan 1. četom 2. bataljona, izvrši napad na Hadžiće. Ostali bataljoni, s komorom, trebalo je da se stazom preko Brezovače, pored k. 985 i seoceta Kitunja, spuste na prugu, bez zadržavanja predu preko nje i odmah produže u pravcu sela Drozgometve⁵⁹.

Dok su se jedinice severne kolone već 2. jula nalazile na Igman-planini i Bjelašnici, udaljene svega 5—6 km od železničke pruge, očekujući da prođe taj i sledeći dan da bi se u zakazano vreme, noću između 3. i 4. jula, spustile na prugu i napale železničke stanice u Hadžićima, Pazariću i Tarčinu, južna kolona se oprezno približavala pruzi krećući se južnim padinama Bjelašnice. U toku 1. i 2. jula ona je, bez otpora, zauzela sela Kovačevac, Čuhoviće, Vrdolje i sve zaseoke i katune do Konjica i komunikacije. Milicioneri su napuštali položaje i bežali ka Konjicu, šireći paniku⁶⁰. Drugog jula u 15 časova Vrhovni štab je izdao zapovest u kojoj je jedinicama 1. i 3. proleterske brigade odredio zadatke i precizirao postupak prilikom prelaska preko pruge: da se 2. i 6. bataljon 1. proleterske brigade u toku noći prebace preko Zelenih Njiva i Trebulja u rejon Rudnog brda, gde će predaniti, a sledeće noći napasti železničku stanicu u Raštelici, porušiti prugu i mostove na drumu; da ostala tri bataljona, ojačana i pionirskim vodom, izbiju u toku 3. jula u rejon sela Usamovine, udaljenog 5—6 km od pruge, i u toku noći poruše prugu od sela Zivašnice do Dragočaja⁶¹. Pošto su se na tom delu pruge nalazili važni objekti, među kojima se isticao veliki gvozdeni most na potoku Lukaču, u selu Šunju, Vrhovni štab je naglasio potrebu da se most obavezno poruši, u koju svrhu je trebalo angažovati pionirski vod, kao i da se polome zupci između šina i unište lokomotive koje su imale specijalne uređaje za vuču⁶². Da bi se — »bar u toku te noći« — sprečila intervencija neprijatelja iz Konjica, naročito motornim vozilima, trebalo je porušiti most na drumu kod sela Zivašnice. Trebalo je da se obe grupe 1. proleterske brigade, desna na severnim i leva na južnim padinama Ivan-planine, zadrže na pruzi i

⁵⁹ Članci Lj. Vučkovića i B. Đuričkovića; Dnevnik M. Poleksića.

⁶⁰ Arhiv VII, k. 36, br. reg. 7/2-5.

⁶¹ Naređenje Vrhovnog štaba štabovima 1. i 3. proleterske brigade od 2. jula u 15 časova (Zbornik, tom II, knj. 5, dok br. 2).

⁶² Pruga uzanog koloseka od Konjica do Bradine, zbog velikog uspona, ima zupčanike i specijalne lokomotive podešene za vuču sa zupčanicima.

drumu samo u toku noći, a najkasnije do 3 časa, kada su morale napustiti komunikaciju i, zapadno od nje, preći u rejon sela Repovaca, Bulatovića i Stojkovića, na južnim padinama planine Bitovnje. One bi ovde dovoljno udaljene od pruge i drumu, mogle izbeći eventualnu intervenciju jačih neprijateljevih snaga, jer se očekivalo da će neprijatelj odmah reagovati na diverziju. Kratkotrajno zadržavanje na pruži trebalo je maksimalno iskoristiti da se poruše sve železničke stanice, stanična postrojenja, otvoreni delovi pruge i unište svi vozovi koji se budu zatekli na pruži, pošto se prethodno plen istovari i skloni u šumu. Da bi se tako obiman posao mogao uspešno završiti u toku kratke letnje noći, Vrhovni štab je dao detaljna uputstva kako treba izvršiti rušenja:

»Vozove pod parom, pošto budu iskrcani, pustiti niz prugu u najvećoj brzini, s tim što će se na početku prve krivine izvaditi celo jedno polje, čime će se izazvati srozavanje cele jedne kompozicije. Ukoliko je to nemoguće onda lokomotive oštetiti, a vagoni zapaliti.

Otvorene delove pruge rušiti na taj način što će se skidati celo polje odbijajući teškim čukovima zavrtnje na sastavu šina...

Na željezničkim stanicama rušiti skretnice, telefonska i signalna postrojenja, blokove za skretnice, uređaje za snabdevanje lokomotiva vodom a, po iseljenju činovnika iz staničnih zgrada, ove zapaliti... «

Trebalo je da 1. proleTERSka brigada, dejstvima na komunikaciji s jedne i druge strane Ivan-planine, obezbedi Vrhovnom štabu, 3. proleTERSkoj brigadi i bolnicama i komorama obeju brigada prelazak preko drumu. Ova bi kolona prikriveno provela dan u rejonu Trebulja i u 22 časa krenula preko Malog Ivana, izbila na drum kod sela Mrkaljića, prešla preko njega i stigla u rejon sela Repovaca i Gobelovine. Pošto se na predviđenom pravcu kretanja 3. proleTERSke brigade, na Ivan-sedlu, nalazila žandarmerijska kasarna, za koju se pretpostavljalo da je posednuta, predviđeno je da se ona najpre blokira a zatim, kad sve jedinice pređu preko drumu, likvidira. U međuvremenu bi leva pobočnica kolone porušila železničku stanicu u Bradini.

Naređenjem Vrhovnog štaba samo su u opštim crtama bili naznačeni zadaci brigada prilikom prelaska preko komunikacije. Pošto o neprijateljevim snagama na pruži nije bilo dovoljno podataka⁶³, Vrhovni štab je naredio štabovima brigada da u toku 3. jula prikupe što potpunije podatke, posebno naglasivši da se ustanovi da li se u žandarmerijskoj kasarni nalazi posada, jer je preko Ivan-sedla trebalo da prođu bol-

⁶³ »S podacima o neprijatelju ne raspolažemo u potpunosti« — stajalo je u naređenju — sem toliko što se zna da ima nešto ustaša u Konjicu i eventualno slabije straže na željezničkim stanicama«.

nica i komora. Vrhovni štab je nameravao da na osnovu prikupljenih podataka da preciznije zadatke neposredno pred napad.

U duhu dobijenog naređenja, obe brigade su u toku noći 2/3. jula izvršile pokret i približile se železničkoj pruzi. U toku dana jedinice nisu imale dodira s neprijateljem, izuzev 1. bataljon 1. proleterske brigade koji je, prilikom ulaska u selo Džepe, naišao na jači otpor milicije. Jedna grupa milicionera čitavog dana se održala u jednoj pećini iznad sela, kojoj je bilo teško prići. Dvojici boraca je ipak pošlo za rukom da se vešto približe pećini, ubace nekoliko bombi i pri nude neprijatelja na predaju⁶⁴.

Pošto su se našle na visoravni neposredno iznad komunikacije, obe su brigade južne kolone provele dan u određenim regionima, maskirane, sa isturenim izviđačkim delovima, koji su pokušavali da prikupe detaljnije podatke o neprijateljevim posadama duž komunikacije. Kada je saznao da se u žandarmerijskoj kasarni na Ivan-sedlu nalazi posada od desetak žandarma, Vrhovni štab je odlučio da se ona likvidira pre opšteg napada, kako bi se bolnici i komorama omogućio bezbedan prolaz. U izviđanju koje su po podne izvršili Štab brigade i štabovi bataljona 3. proleterske brigade učestvovao je i vrhovni komandant, koji je tom prilikom lično davao zadatke i uputstva jedinicama⁶⁵. Štab 1. proleterske brigade je rasporedio svoje bataljone prema objektima: na Raštelicu je uputio 6. i 2. bataljon, na Brđane 4. bataljon, na Podorašac 3. bataljon, a na krajnje levo krilo, kao obezbeđenje prema Konjicu, 1. bataljon, koji je trebalo da zatvori komunikaciju u rejonu sela Zivašnice i postavi zasede prema selu Ovčarima, gde su bili istureni delovi posade iz Konjica.

3. — Pripreme Nemaca za čišćenje Treskavice, Igmana i Bjelašnice

Dok su 3. jula pred veče sve četiri brigade, prikupljene istočno od komunikacije Konjic — Blažuj, očekivale noć da bi krenule na prvi ozbiljniji borbeni zadatak na svom pohodu, neprijatelj je nastavio pripreme za planiranu akciju u rejonu Trnova, radeći upravo onako kao da se poslednja dva dana nije ništa izmenilo. Štab nemačke 718. divizije je prikupljao jedinice u rejon Sarajevskog polja da bi ih, s linije Kasindo — Trnovo,

⁶⁴ Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 2-8/6); B. Jovanović, Moj bataljon, str. 109.

⁶⁵ D. Jauković: »Pod njegovom pažnjom«, Politika, 25. maj 1954.

upotrebio protiv partizanskih snaga u rejonu Treskavice, Bjelašnice i Igmana. Čak i 1. i 2. jula, kada je bilo tako očevidno da se partizani kreću na zapad i da su napustili rejon Trnova, Nemci su se uporno držali svoga plana od pre 2—3 dana koji je, očigledno, bio već zastareo. Nemački štabovi nisu mogli da se oslobode svojih šablonskih metoda rada, koji su bili dobri za »normalne« prilike i uslove, ali ne i za borbu protiv partizana, koji su često svojim brzim i dinamičnim akcijama, svojom pokretljivošću i iznenadnim prenošenjem dejstava iz jednog rejona u drugi, s jednog pravca na drugi, vrlo brzo, gotovo u začetku kompromitovali nemačke planove. I dok bi nemački štabovi prikupili podatke o kretanju partizana, procenili njihove namere u određenom rejonu i izradili svoj plan za njihovo uništenje, partizani bi već napustili taj rejon i preneli dejstva na drugo područje. Tako je bilo i ovoga puta: partizani su se već nalazili iznad komunikacije Blažuj — Konjic, spremni da je u toku noći 3/4. jula napadnu i da pređu preko nje, a Nemci su i dalje pripremali napad na rejon koji su partizani već bili napustili. Umesto da upute snage na komunikaciju Sarajevo — Konjic, da bi pred partizanima stvorili zapreku, oni su svoje i domobranske trupe koncentrisali na komunikaciji Sarajevo — Trnovo, s koje su mogli da nastupaju za partizanima, da slede njihovo kretanje, drugim rečima — da »gase a ne da sprečavaju požare«. Tako je 2. jula u 15 časova stigao vozom iz Doboja u Alipašin Most 1. bataljon domobranskog 5. pešadijskog puka, i odmah je upućen u Kasindo, gde je prenoćio, da bi sledećeg dana, kako izveštava Zapovedništvo 3. korpusa, »ušao u akciju u oblasti Bjelašnice po planu Nemaca«⁶⁰.

Štab 718. divizije je rukovođenje predstojećom akcijom poverio Štabu 738. puka. Ovaj je, od raspoloživih jedinica, 1. jula formirao borbenu grupu »Štreker« (Strecker), sastava: 3. bataljon 738. puka, 738. vod za vezu, vod lakih bornih kola, 103. oklopni voz, delovi 718. čete za vezu, 1. bataljon domobranskog 5. pešadijskog puka, tri čete ustaša i vod brdskih topova 9. artiljerijskog divizion⁶⁷. Štab grupe je odmah pristupio prikupljanju podataka o partizanima, dovlačenju svojih jedinica u predviđeni rejon dejstava i izradi plana za napad. Avioni su neprekidno nadletali teren gde su se nalazili partizani, ali nisu mogli da primete ništa osobito, jer se partizani u toku

⁶⁰ Dnevni izveštaj Zapovedništva 3. domobranskog korpusa za 2. jul (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-7).

⁶⁷ Izveštaj hrvatskog generala kod 718. divizije (Arhiv VII, k. 114c, br. reg. 18/3-3).

dana nisu kretali⁶⁸. U Štab su, međutim, pristizali izveštaji od žandarmerijskih stanica, ustaške milicije i seljaka koji su potvrđivali podatke da je partizanska grupa brojno jaka, dobro naoružana, ali s malo municije, i da se kreće ka severozapadu, prema Ivan-planini i, dalje, ka zapadnoj Bosni i Hrvatskoj⁶⁹. Štab grupe je procenio da će partizanska grupa, verovatno, uskoro napustiti rejon oko Trnova i da će se uputiti na zapad. Pošto se ona kretala planinskim lancem duž demarkacione linije koja odvaja nemačku od italijanske okupacione zone, to su se, po mišljenju nemačkih štabova, protiv nje mogla preduzeti samo takva dejstva kojima bi partizanske snage bile potisnute preko demarkacione linije u italijansku zonu. Za neke složenije operacije s ciljem da se opkoli i uništi ova jaka partizanska grupa nije bilo uslova: Italijani su bili napustili širok pojas južno od demarkacione linije i njihovo učešće u nekoj zajedničkoj operaciji nije uopšte dolazilo u obzir; nemačko-domobransko-ustaške snage, jačine jednog puka, ne bi mogle sebi postaviti takav cilj jer nisu bile u stanju da zauzmu kružni raspored koji bi im poslužio kao polazna osnova za koncentričan napad radi okruženja i uništenja partizanskih snaga. Zbog svega toga Nemci su, sudeći po grupisanju jedinica⁷⁰, planirali da napad otpočnu s linije Kasindo —

⁶⁸ Interesantni su podaci koje je neprijatelj primio 3. jula od nekog S. Hodžića, koji je sa Bjelašnice odbegao od partizana. On je, navodno, bio vodnik 2. čete 2. bataljona domobranskog 7. pešadijskog puka i 17. februara je bio zarobljen kod sela Orahovice, u dolini Prače. S partizanima, verovatno u nekoj komori kao konjovodac, nalazio se sve do 3. jula. Prema iskazu koji je on dao pred nemačkim i domobranskim vlastima u Trnovu, pet dobro naoružanih partizanskih brigada, pod vodstvom glavnog zapovednika Tita, imaju nameru da se probiju preko železničke pruge između Pazarića i Konjica i da zatim, pored Travnika, Jajca, Mrkonjić-Grada i Ključa, izbiju u rejon Bos. Petrovca i Drvara, odakle će, preko Banije i Korduna produžiti za Sloveniju (Izveštaj žandarmerijske stanice Trnovo od 3. jula, Arhiv VII, k. 155, br. reg. 24/5-1, k. 148a, br. reg. 33/6-4).

⁶⁹ O izviđačkoj aktivnosti avijacije u toku 2. jula komandant 3. korpusa je izvestio sledeće:

»Razviđanjem prostora Umoljani — Rakitnica — Lukovac — Tušila u 10.30 h primjećeno veliko stado stoke koje se je kretalo putem prema Igmanu. Oko s. Lukovac i Umoljani više velikih stada stoke. Kod s. Rakitnice otvorena je puščana vatra na zrakoplov. Na čitavom prostoru inače primećen je samo po gdje-gdje koji čovjek. Razviđanjem prostora južno od Pazarića nije ništa naročito primjećeno« (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-7).

⁷⁰ Plan dejstava borbene grupe »Štreker« nije moguće rekonstruirati, zbog nedostatka nemačkih dokumenata. U domobranskim izveštajima se samo spominje »nemački plan«, ali se ne objašnjava kakve je on zadatke postavljao jedinicama koje treba da učestvuju u napadu. Izgleda da komandant 3. domobranskog korpusa nije ni bio upoznat s planom borbene grupe »Štreker«, a 2. jula nije pouzdano znao čak

Trnovo ka jugozapadu, s ciljem da spreče dalje širenje partizana u svojoj zoni, u rejonu Trnova, Igmana i Bjelašnice, i odbace ih preko demarkacione linije. Nemci nisu predvideli da upute glavninu, ili bar deo borbene grupe, na komunikaciju Blažuj — Ivan-sedlo, kako bi sprečili partizane da prođu tuda, iako su u toku 1. i 2. jula već sigurno mogli znati za kretanje partizana ka pruzi. Zapovjedništvo 3. domobranskog korpusa je obavestilo Glavni stožer, a verovatno i Stab nemačke 718. divizije, »da su se partizani u oblasti Trnovo — Bjelašnica — Igman proširili i na prostoru Bjelašnica — Višočica, da su pretstraže već stigle do željezničke pruge u blizini Pazarića i Tarčina te prijeti opasnost ometanja prometa«⁷¹. I pored ovih obaveštenja, kao i upozorenja na ugroženost komunikacije Sarajevo — Konjic, Nemci su ostali pri svom planu. Mada je situacija duž komunikacije bila vrlo kritična, toga dana su komandant korpusa i komandant 5. pešadijske divizije obilazili položaje duž reke Drine, na odseku od Prače do Foče, i duž komunikacije Foča — Jeleč — Kalinovik, jer su bili primili obaveštenja o koncentraciji sandžačkih, crnogorskih i hercegovačkih četničkih snaga duž jugoistočne granice NDH i o zaoštavanju situacije na tom području⁷².

Pošto je prikupljanje borbene grupe »Štreker« išlo dosta sporo, njen štab je početak napada odložio za 4. jul⁷³. A toga dana, po planu Vrhovnog štaba trebalo je da sve četiri brigade budu zapadno od komunikacije, u rejonu Bitovnje.

4. — *Raspored posada na komunikaciji i mere neprijatelja za njenu zaštitu*

Železnička pruga i drum Sarajevo — Mostar bili su od velikog vojnog i ekonomskog značaja za NDH, jer je tom komunikacijom održavana glavna i gotovo jedina veza između Hercegovine i ostalih delova NDH. Za ustaške vlasti u Zagrebu Hercegovina je bila vrlo osetljiva oblast, u kojoj, od samog početka, tj. od stvaranja njihove marionetske države, nisu mogle da ostvare punu kontrolu.

Italijani, u čiju je interesnu sferu ulazila cela teritorija Hercegovine, bili su naročito zainteresovani za obezbeđenje pozadine svojih garnizona duž obale, te su držali jače posade

ni kada co napad da otpočne. On je tog dana pisao Glavnom stožeru da će akcija u oblasti Bjelašnice »vjerovatno otpočeti 3. jula ujutro« (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-7).

⁷¹ Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-6, 7.

⁷² Isto.

⁷³ Isto, k. 114 c, br. reg. 18/3-3.

dublje u unutrašnjosti Hercegovine: u Mostaru, Nevesinju, Gacku, Trebinju, Bileći, Stocu i još nekim mestima. Doduše, zbog razbijanja partizanskih snaga i njihovog povlačenja iz Hercegovine prestala je potreba za držanjem većeg broja garnizona u dubljem zaleđu obale. Upravo u to vreme došlo je i do Zagrebačkog sporazuma, na osnovu koga su italijanske trupe napustile gotovo sve garnizone u severnoj Hercegovini, prepustivši ih četnicima. Tada su Italijani ispraznili i sva mesta na komunikaciji Sarajevo — Mostar od Bradine, tj. od demarkacione linije, pa do varošice Rame, zadržavši svoje jedinice samo na odseku od obale do Rame. U cilju uspešnog obezbeđenja te važne komunikacije i lakšeg komandovanja formirane su dve grupe: »Neretva« i »Trebišnjica«. Prva grupa, koju je sačinjavao 1. bataljon 259. peš. puka divizije »Murde«, osiguravala je odsek od Rame do Čapljine. Delovi ovog bataljona bili su smešteni u sledećim mestima: u Rami jedna i u Jablanici dve pešadijske čete, a u Drežnici mitraljeska četa. Na obezbeđenju pruge na ovom odseku bila je angažovana i jedna manja domobranska jedinica (23 patrole, koje su vršile nadzor duž pruge između posednutih mesta). Ostali deo pruge, od Čapljine do Dubrovnika i Trebinja, obezbeđivala je grupa »Trebišnjica«, sastava: 26. biciklistički bataljon 4. bersaljerskog puka, 40. bataljon 49. legije Crnih košulja i 20. konjički divizion »Savoja«⁷⁴. Sem tih snaga, neposredno angažovanih za obezbeđenje železničke pruge, neprijatelj je u slučaju potrebe mogao, u istu svrhu, upotrebiti i druge jedinice iz sastava divizije »Murde«, »Mesina« i »Marke«, koje su se nalazile u Mostaru, Čapljini, Metkoviću, Trebinju i još nekim mestima duž pruge⁷⁵.

Nemci su bili zainteresovani za obezbeđenje ove pruge, ali samo odseka od Mostara do obale, zbog prevoza boksita iz rudarskog područja u rejonu Širokog Brijega do luke u Metkoviću, odnosno Dubrovniku. Još je 19. maja Vrhovna komanda italijanske vojske upozorila komandanta 2. armije da je nemačka Vrhovna komanda, radi važnih transporata boksita, ukazala na potrebu da se najveći značaj prida zaštiti železničke pruge Mostar — Dubrovnik. U vezi s tim, komandant 2. armije je 22. maja naredio komandantu 6. armijskog korpusa da jačim snagama obezbedi prugu, a naročito most kod Ga-

⁷⁴ Ta jedinica je nosila naziv konjičkog divizion, ali je u stvari bila pešadijska.

⁷⁵ Izveštaj Komande 6. armijskog korpusa Višoj komandi oružanih snaga Slovenija — Dalmacija od 5. jula 1942 (Arhiv VII, k. 393, br. reg. 19/1a); Skica obezbeđenja železničkih pruga na sektoru 6. armijskog korpusa od 1. jula 1942 (Arhiv VII, k. 223, br. reg. 16/3-3).

bele⁷⁶. Pored ostalog, i u tome treba tražiti objašnjenje što su se tako brojne snage 6. korpusa nalazile u mestima duž pruge Mostar — Dubrovnik, iako opasnost od partizana više nije postojala. Na delu pruge u svojoj okupacionoj zoni, tj. od Sarajeva do Raštelice, Nemci nisu držali svoje posade, izuzev 20 feldžandarma u Pazariću. Istina, oni su imali jače snage u Sarajevu (3. bataljon 738. puka, 668. art. divizion, oklopni voz koji je povremeno patrolirao prugom i dvojā laka borna kola) koje su mogle intervenisati na ovom pravcu⁷⁷.

Izgleda čudno što okupatorske trupe nisu obezbeđivale tako značajnu komunikaciju, jedinu vezu između doline Save i južnog Jadrana. To se može objasniti okolnošću da ni Nemci ni Italijani nisu u to vreme, ni u vojnom ni u ekonomskom pogledu, bili zainteresovani za iskorišćavanje te komunikacije, izuzimajući deo od Rame do Dubrovnika. Nemačke trupe u NDH, kao što je već rečeno, nalazile su se na obezbeđenju rejonu i komunikacija čiji je značaj za nemačku privredu bio daleko veći (industrijsko-rudarski rejonu u dolini Bosne, tuzlanski basen, komunikacije Brod — Sarajevo i Zagreb — Beograd)⁷⁸. Nemci su, doduše, izuzetnu važnost poklanjali nekim područjima u zapadnoj Hercegovini, gde su uveliko eksploatisali boksit, ali su transport te rude vršili morskim putem, iz Dubrovnika i Metkovića za Rijeku i Trst, a odatle železnicom za Nemačku. Zbog male propusne moći i nedovoljnog broja vagona nije, za transport, korišćena železnička pruga uskog koloseka od Mostara do Sarajeva i, dalje, do Bosanskog Broda.

Zaštita komunikacije Sarajevo — Mostar, na odseku od Sarajeva do Rame, bila je prepuštena isključivo vojnim i žandarmerijskim vlastima NDH. Pa ni one, zbog brzog odlaska Italijana, nisu bile u mogućnosti da svojim jedinicama posedu napuštene položaje oko železničkih stanica, kod mostova, vijadukata i tunela, jer su snage 3. domobranskog korpusa, na čijoj se teritoriji nalazila ova komunikacija, bile angažovane, uglavnom, u dolinama Bosne, Prače, Lašve i gornjih tokova Drine i Vrbasa, na Romaniji i, delimično, u Hercegovini. A bataljoni 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruza, čije se operacijsko područje podudaralo s teritorijom 3. domobranskog korpusa, bili su najvećim delom raspoređeni duž granice prema Srbiji i Crnoj Gori. Izvestan broj ustaških bataljona bio je razmešten u rejonima gde se još osećala opasnost od partizana (u Birću, na Romaniji, oko Bugojna i Jajca), dok

⁷⁶ Naređenje Vrhovne komande komandantu 2. armije (Arhiv VII, k. 231, br. reg. 3/1).

⁷⁷ Arhiv VII, k. 387, br. reg. 16/3-3, k. 12. br. reg. 8/1-4.

⁷⁸ Isto.

se u Hercegovini nije nalazila nijedna ustaška jedinica, jer to Italijani nisu dozvoljavali iz obzira prema četnicima⁷⁹.

Tako je, sticajem okolnosti, kada su joj se približavale proleTERSKE brigade, komunikacija Sarajevo — Konjic bila gotovo potpuno nezaštićena, bez ijedne vojne jedinice, samo sa 31 žandaromom, 20 feldžandarma i nešto milicionera. Pa i te malobrojne snage bile su razbacane duž pruge i drumu. U Pazariću se nalazila žandarmerijska stanica sa 18 žandarma, koji su osiguravali prugu od Binježeva (13,5 km od Sarajeva) do ulaza u tunel pod Ivanom⁸⁰. U pojedinim selima duž komunikacije nalazilo se i po nekoliko naoružanih milicionera, tzv. ustaških pričuvnika (rezervista). U staroj žandarmerijskoj kasarni na Ivan-planini, čijim je grebenom prolazila demarkaciona linija, koja je odvajala nemačku od italijanske okupacione zone, bilo je osam žandarma. Dalje prema jugu, u italijanskoj zoni, od Bradine do Konjica, ni na jednoj stanici nije bilo naoružanih neprijateljevih vojnika. Taj je rejon bio pod kontrolom vojnih i žandarmerijskih jedinica iz Konjica. Ali malobrojne, one nisu bile u mogućnosti da posednu sva mesta, odnosno železničke stanice između Konjica i Ivan-sedla. Čak ni za Bradinu, važnu železničku stanicu na ulazu u veliki tunel, nisu mogli da odvoje ni najmanju posadu. Tu se, pored stanične zgrade, nalazilo i više pomoćnih prostorija i uređaja (magacini, ložionica, stambena zgrada, vodna crpna stanica, veći broj skretnica, okretaljka za lokomotivu, signalni blok, veći broj koloseka za manevar i si.). Na stanici se redovno nalazilo nekoliko lokomotiva specijalno podešenih za vuču na pruzi sa zupčanicima. Pa ipak, i pored značajne uloge u saobraćaju između Sarajeva i Konjica, ova stanica je bila potpuno nezaštićena, bez i jednog vojnika. Doduše, obližnja žandarmerijska stanica na Ivan-sedlu mogla je, na telefonski poziv, da priskoči u pomoć u slučaju potrebe, ali ta intervencija, s obzirom na mali broj žandarma, ne bi bila efikasna⁸¹.

Između Bradine i susedne železničke stanice u Brđanima nalazilo se, na potoku Lukač, veliki železnički most raspona 55

⁷⁹ Nedeljni pregled stanja Ustaške vojnice za vreme od 23. do 29. juna 1942 (Arhiv VII, k. 114c, br. reg. 27/2-2); Skica rasporeda oružanih snaga NDH na dan 26. juna 1942 (Arhiv VII, k. 11, br. reg. 26/1).

⁸⁰ Taj deo pruge, dug 25,2 kilometara, bio je podeljen na devet rejonu, koje su po dva žandarma osiguravali na taj način što su danju držali zasede na preglednijim mestima a noću patrolirali duž pruge. Prugu su redovno obilazili i nenaoružani čuvari, a povremeno je njom prolazio nemački oklopni voz.

⁸¹ Arhiv VII, k. 146, br. reg. 49/2-5 i 52/2-5; Izveštaj Prometnog odseka Ravnateljstva drž. žel. Sarajevo od 23. avgusta 1942 (Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12); Izveštaji žandarmerijske čete iz Mostara od 4. i 10. jula (Arhiv VII, k. 191, br. reg. 59/4-7, 13/5-1, k. 192, br. reg. 15/5-1).

i visine 37 metara⁸². Most je bio vrlo značajan objekt na pruži Sarajevo — Konjic, te bi njegovim rušenjem železnički saobraćaj bio prekinut za duže vreme. Upravo su zbog toga Italijani, dok su se nalazili u III zoni, držali jaču posadu radi njegove zaštite, izgradivši bunkere s obe strane mosta. Međutim, po odlasku Italijana, i ovaj je objekt ostao nezaštićen⁸³.

Južnije, prema Konjicu, jedino se u selu Podorašcu, oko 2—3 km od železničke stanice nalazila posada, mala, sastavljena od pet žandarma, koji su povremeno, u vremenskim razmacima, od jednog sata, dolazili na stanicu u patrolama po dvojica⁸⁴.

Ni duž železničke pruge i drumu od Konjica do Rame nije bilo jačih posada, sem što su patrole žandarma i žandarmerijskih stanica u Konjicu, Ostrošcu i Rami vršile patroliiranja. Jedino su se u Konjicu nalazile nešto jače snage: 1. bataljon domobranskog 7. pešadijskog puka, oko 50 žandarma, vod ustaša Pripreme ustaške bojne i oko 40 milicionera — svega oko 480 naoružanih vojnika, koji su mogli da interвениšu samo u bližoj okolini grada. U Ostrošcu je bilo oko 45 žandarma i milicionera⁸⁵.

Uopšte uzevši, komunikacija Sarajevo — Konjic — Rama bila je veoma slabo obezbeđena. Manje žandarmerijske posade u Pazariću, na Ivan-sedlu, u Podorašcu i u Ostrošcu nisu predstavljale gotovo nikakvu ozbiljniju snagu koja bi mogla zaštititi prugu i objekte na njoj⁸⁶. Neprijatelj je, očigledno, isuviše polaga ona činjenicu da je područje kroz koje je prolazila komunikacija bilo dotad bezbedno, da u tom kraju nije bilo partizana i da su stanovnici u selima duž pruge i u okolini ispoljavali lojalnost, a donekle i privrženost vastima NDH. Dugi niz meseci, od samog ustanka, na tom području je

⁸² Danas se zove Bobotov most, po narodnom heroju Jovanu Bobotu, koji je na njemu poginuo 1945. godine.

⁸³ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12.

⁸⁴ Isto, k. 191, br. reg. 59/4-7, 13/5-1, k. 192, br. reg. 15/5-1.

⁸⁵ Izveštaji žandarmerijske čete iz Mostara od 10. jula 1942 (Arhiv VII, k. 191, br. reg. 13/5, k. 192, br. reg. 15/5); Izveštaj Prometnog odseka Rama (Arhiv VII, k. 146, br. reg. 51/2-4).

⁸⁶ Komanda žandarmerijske čete iz Sarajeva je 2. jula izvestila Komandu 5. žandarmerijskog puka da stanice u Pazariću i Ilidži nemaju dovoljno žandarma da bi mogle da osiguraju prugu i da krstare po selima, te je predložila da im se dodeli pomoć upućivanjem izvesnog broja žandarma iz Sarajeva, Ozrena, Mokrog, Pala i Alipašinog Mosta, od kojih bi se formirao »krstareći odjel« koji bi, zajedno s naoružanim milicionerima, krstario duž pruge od Blažuja do Ivan-planine. Ovaj predlog je od nadležnih štabova razmatran i bile su preduzete mere da se po njemu postupi, ali je 21. jula obustavljeno formiranje tog »2. krstarećeg odjela«, jer se, u međuvremenu, posle prolaska proletherskih brigada, situacija na pruži konsolidovala upućivanjem jačih snaga koje su dobile zadatak da obezbede prugu.

vladalo relativno zatišje⁸⁷. Sem nekoliko napada na vozove, nije se desio nijedan slučaj napada na železničke stanice, mostove, tunele i druge objekte. Osećanje bezbednosti je bilo povećano naročito u toku poslednjeg meseca, jer se verovalo da je posle razbijanja i rasula Kalinovičkog i Severnohercegovačkog NOP odreda prestala opasnost od napada i diverzija. Doduše, napad delova Kalinovičkog odreda na Blažuj 12. juna pokazao je da se na Igmanu zadržala partizanska grupa i da opasnost od njenih napada na prugu nije sasvim otklonjena⁸⁸. Međutim, ni posle ovog napada nije ništa učinjeno da se pruga bolje zaštiti. Novi upad te iste grupe, 26. juna, na železničku stanicu Tarčin, na kojoj nije bilo nikakve posade, takođe nije shvaćen ozbiljno⁸⁹.

Uznemirenost je kod neprijatelja nastupila tek krajem juna. Kretanje grupe proleterskih brigada preko Treskavice i njeno približavanje Igmanu i Bjelašnici nagovestili su mogućnost da bi te jake snage mogle krenuti prema pruzi. Izbijanje 1. proleterske brigade u sela ispod Bjelašnice izazvalo je strah kod neprijatelja u Konjicu. Najpre je od komandanta Vojne krajine u Sarajevu zatraženo da uputi dovoljno oružja da bi se naoružao veći broj građana i seljaka iz okolnih sela, ali je taj zahtev bio odbijen uz obrazloženje da oružja nema u magacinima. Zatim je, 2. jula, iz Konjica otputovala za Sarajevo delegacija, sastavljena od predstavnika vlasti, ustaških organizacija i bogatijih građana, da zamoli nadležne vojne komande da se odmah pošalje pojačanje u Konjic, kome pretila neposredna opasnost⁹⁰.

Komandant 3. domobranskog korpusa nije mogao odvojiti neku operativnu jedinicu da bi je uputio ka ugroženom području, jer su sve njegove snage bile angažovane u dolina-

⁸⁷ Komandir žandarmerijske stanice iz Rame u svom izveštaju komandantu 5. puka naveo je sledeće: »Od osnutka NDH pa do 8. jula 1942. na područje ove postaje nije zalazilo niti četnika, a niti partizana te je narod svoj posao obavljao na vreme i bez ma kakvog straha i smetnji« (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 6/2-1).

⁸⁸ Dnevni izveštaji Ministarstva domobranstva (Arhiv VII, k. 11, br. reg. 12/1-9).

Komandant 3. domobranskog korpusnog područja izvestio je 8. jula Glavni stožer domobranstva:

»Postaje na pruzi južno od Blažuja do Bradine na Ivan-planini nisu posjednute i čuvane od domobranstva iako je napad na Blažuj 12. VI. o.g. jasno pokazao da pobunjenici na Igman-planini mogu kada god hoće izvršiti napad na svaku nezaštićenu željezničku postaju, što se ovih dana i dogodilo« (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 47/2-1).

⁸⁹ Arhiv VII, k. 11, br. reg. 12/1-9, 26/1-2, 27/1-5, 6, k. 211, br. reg. 2/1-11.

⁹⁰ Arhiv VII, k. 213, br. reg. 59/7-1, k. 206, br. reg. 13/12.

ma Bosne, Stavnje i Spreče, koje su, po oceni komandanta nemačke 718. divizije, bile važnije⁹¹.

Nemci su pratili kretanje proleterskih brigada, ali još uvek nisu ništa preduzimali da bi zaštitili ugroženu komunikaciju. Sve dotle dok ne budu ugroženi rejonu za koje su sami zainteresovani, situacija za Nemce — kako su smatrali njihovi štabovi — nije bila ozbiljna. Doduše, njih je brinula mogućnost da se partizani po prelasku preko komunikacije, približe rudarskom području u okolini Mostara i Širokog Brijega, što bi imalo nepovoljne reperkusije za nesmetani rad u rudnicima boksita. Zabrinut zbog toga, komandant oružanih snaga Jugoslova obratio se 2. jula svojoj Vrhovnoj komandi sa predlogom da se kod italijanske Vrhovne komande izdejstvuje da italijanske trupe obezbede rudnike boksita u okolini Mostara⁹².

Nemci su, dakle, »brinuli svoju brigu«, zbog čega su se i oglašili o uporne molbe domobranskih i ustaških zapovednika da im dozvole da upute neke jedinice na komunikaciju. Komandant 3. domobranskog korpusa je, na ponovni zahtev Glavnog stožera, tražio od komandanta nemačke 718. divizije u Sarajevu dozvolu da se neke domobranske jedinice prebace iz istočne Bosne na ugroženo područje. Međutim, on je i ovoga puta, bio odbijen, o čemu je 1. jula javio načelniku Glavnog stožera sledeće: »General Fortner, unatoč moga nastojanja, obzirom na situaciju, ne može usvojiti izvlačenje domobranskih snaga iz istočne Bosne«⁹³.

Pošto u Sarajevu nisu bili u mogućnosti da, radi obezbeđenja pruge, pošalju neku, makar i najmanju jedinicu, to je komandir žandarmerijske čete naredio 3. jula svom komandiru voda da sa raspoloživim žandarmima krene iz Sarajeva u Raštelicu, koja je, po njegovom mišljenju, bila najugroženija. Još istog je dana komandir voda sa 12 žandarma stigao u Raštelicu, uz put ostavivši tri žandarma u Pazariću⁹⁴.

Na učestala traženja železničkih organa i žandarmerijskih stanica da se pruga što hitnije obezbedi, komandant

⁹¹ Treći domobranski korpus je bio potčinjen nemačkoj 718. pešadijskoj diviziji i sve njegove jedinice (izuzev 6. pešadijsku diviziju u Hercegovini i 9. pešadijski puk u rejonu Travnik, Bugojna, Jajce i Mrkonjić-Grada) ulazile su u njeno operacijsko područje. Komandant korpusa general Lukić dobio je ulogu Hrgena (hrvatskog generala kod Štaba 718. divizije).

⁹² Visbaupt, strana 225. originala.

⁹³ Arhiv VII, k. 12, br. reg. 1/1-8.

⁹⁴ Izveštaj žandarmerijskog voda u Sarajevu od 4. jula (Arhiv VII, k. 155, br. reg. 26/5-1).

Železničkog ustaškog bataljona u Sarajevu⁹⁵ prikupio je 68 ustaša i uputio ih 3. jula izjutra vozom ka Konjicu. To je ljudstvo raspoređeno po usputnim stanicama: u Hadžićima 25, u Tarčinu 12, u Raštelici i na najvećem mostu na pruži kod sela Šunja po 10, u bunkeru kod nadvožnjaka blizu Podorašca 11 ustaša. Međutim, ovo pojačanje nije bitno promenilo situaciju, jer su neke stanice ostale bez ikakvih posada, kao što je bio slučaj sa Bradinom, Brđanima i Podorašcem, dok su druge, kao one u Hadžićima, Pazariću, Tarčinu i Raštelici, bile obezbeđene vrlo slabim posadama⁹⁶.

Istovremeno kad i komandant Železničkog bataljona, komandant Crne legije uputio je posadi Konjica, kao pojačanje, vod od 40 ustaša — jedinu jedinicu koja mu je tada stajala na raspolaganju. Ovaj vod je krenuo iz Sarajeva 3. jula u 14,45 časova vozom za Konjic⁹⁷.

Upućena pojačanja — 12 žandarma i 108 ustaša Železničkog bataljona i Crne legije — bila su, očigledno, nedovoljna da bi iole ozbiljnije mogla da ojačaju odbranu Konjica i da zaštite železničke stanice i objekte duž pruge.

Uznemirenost neprijatelja na železničkim stanicama bila je sve veća. Ukoliko je dan. odmicao, utoliko je jačalo uverenje da će partizani upravo te večeri izvršiti napad. Podaci o njihovom kretanju, koji su pristizali još od ranih jutarnjih časova, učvršćivali su neprijatelja u tom uverenju. U 10 časova u železničku stanicu u Raštelici došao je neki seljak i javio da se u selu Gornjoj Korči nalazi veliki broj partizana. To obaveštenje je odmah, telefonskim putem, preneto komandiru žandarmerijske stanice u Pazariću. Ovaj je svoje ljudstvo postavio u zasede oko stanice. Oko 18 časova, nedaleko od Pazarića, uhvaćen je jedan borac 2. proleterske brigade. On je na saslušanju u žandarmerijskoj stanici u Pazariću dao podatke da je iz Crne Gore krenulo pet brigada, da svaka brigada broji po 1500 partizana i da je 2. proleterska brigada poslala u 15 časova iz sela Mrtvanja na izvršenje svog zadatka, tj. da napadne Pazarić i Tarčin i da u Zoviku poruši mostove. U 19,42 časova ova je vest prosleđena nadležnima u Sarajevu, s molbom da se uputi hitna pomoć⁹⁸.

⁹⁵ Željeznička ustaška vojnica bila je formirana krajem 1941. godine i ušla je u sastav Ustaške vojnice. Njene jedinice su se nalazile duž važnih železničkih komunikacija, a obavljale su razne dužnosti skopčane sa čuvanjem pruga i obezbeđenjem saobraćaja. U Sarajevu je prvih dana januara bio formiran 2. bataljon ZUV, tzv. »Smeđa bojna«. Među partizanima je za nju bio odomaćen naziv »žute ustaše« (»Ustaša«, god. XII, br. 31 od 2. avgusta 1942, str. 4).

⁹⁶ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Telefonska depeša žandarmerijske stanice iz Pazarića (Arhiv VII, k. 148a, br. reg. 33/6-1), k. 206, br. reg. 13/12).

⁶ Ofanziva proleterskih brigada

Iako je bilo očigledno da je napad na prugu samo pitanje časa, nikakve nove snage nisu poslate iz Sarajeva u pomoć ugroženim železničkim stanicama. Jedino je nemački oklopni voz upućen da patrolira do velikog tunela ispod Ivan-planine. On je krenuo iz Hadžića u 19,27 časova i, zadržavajući se na usputnim stanicama, stigao u Raštelicu u 22,18. U međuvremenu je komandir nemačke feldžandarmerijske stanice u Pazariću zatražio da se obustavi saobraćaj vozova od 22 do 3 časa, jer je smatrao da je to vreme najkritičnije. Njegov je zahtev bio usvojen, te je iz Sarajeva u 21,15 naređeno telegramom železničkim stanicama da se svako kretanje vozova između Pazarića i Rašteliće odmah obustavi i da se svi vozovi zadrže u stanicama gde su se zatekli. Na osnovu toga, u Pazariću je zadržan voz koji je stigao u 21,34 a u Tarčinu teretni voz koji je stigao u 21,40. Nešto ranije, oko 20,50 časova, u Bradinu je stigao teretni voz koji je trebalo, posle kraćeg zadržavanja, da nastavi vožnju ka Sarajevu. U Brđane je u 21,30 stigao putnički voz iz Konjica".

Tako su se na železničkim stanicama između Blažuja i Konjica 3. jula uveče našla četiri voza — dva putnička i dva teretna. U putničkim vozovima, pored građanskih lica, bilo je i nešto vojnika: u onom koji je zadržan u Pazariću nalazilo se 40 ustaša Crne legije upućenih u Konjic kao pojačanje, a u putničkom vozu u Brđanima bilo je oko 150 domobrana rezervista iz 13. pešadijskog puka koji su se, većinom bez oružja, vraćali svojim kućama nakon završene vežbe.

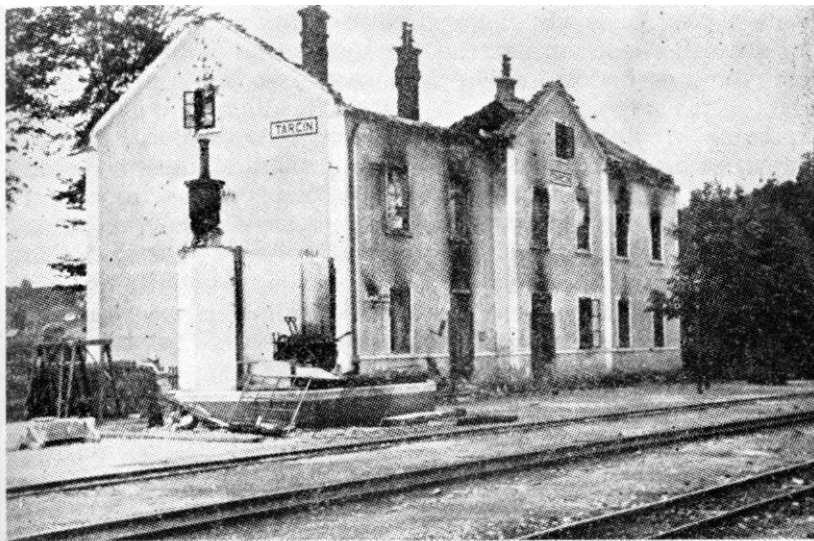
I pored upozorenja da je železnička pruga ugrožena, i uprkos ponovljenim molbama da se uputi pomoć, komunikacija Sarajevo — Konjic ostala je slabo zaštićena. Čak je i saobraćaj bio redovan, kao da ne pretila nikakva opasnost, a dva teretna voza, puna materijala i namirnica, bila su bez oružane pratnje.

Noć uoči 4. jula je bila veoma mračna, jer je bilo oblačno, a mestimično je padala sitna kiša.

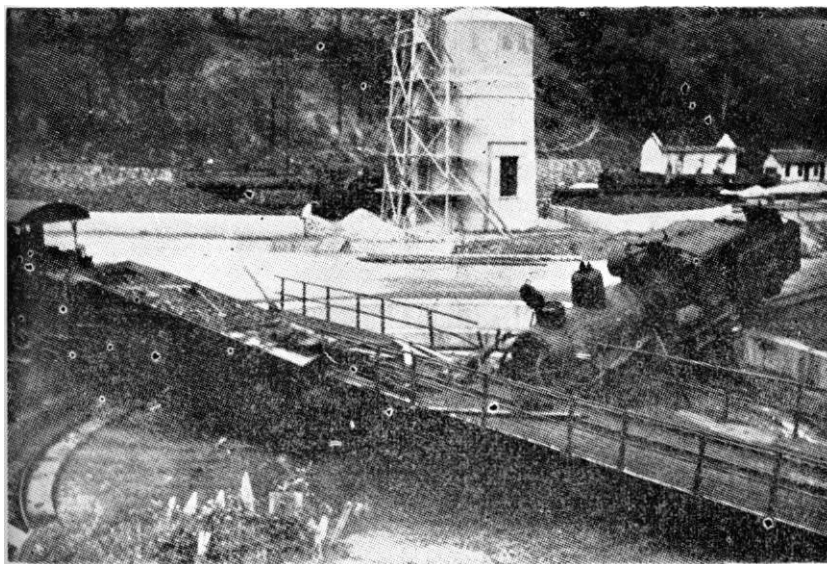
5. — *Zauzimanje Bradine, Rašteliće i Tarčina*

Zandarmi na Ivan-sedlu, u kasarni od masivnog kamena, s malim puškarnicama, osećali su se prilično bezbednim u svom uporištu. Na vesti o izbijanju partizanskih snaga na Bjelašnicu i o njihovom kretanju u pravcu Ivan-planine, žandarmi su pojačali budnost i izviđačku aktivnost. Trećeg jula su nova obaveštenja o približavanju velike mase partizana unela među žandarme uzbuđenje i strah, ali je ipak postojala nada da se

⁸⁹ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12.

Zeleznička stanica u Tarčinu koju su noću 3/4. jula spalili borci 2. proleterske brigade.

Razorena obrtna ploča za lokomotive na stanici u Bradini, 6. jula 1942.

partizani neće usuditi da ih napadnu, da će objekti njihovog napada, ukoliko do njega dođe, biti železničke stanice. Pa ipak, radi svake sigurnosti, posada se u toku popodneva povukla u kasarnu i pripremila za otpor.

Za napad na žandarmerijsku kasarnu bio je određen 3. bataljon 3. proleterske brigade. Pre pada mraka on se približio. Ivan-sedlu i nešto posle 20 časova prešao u napad. Na poziv da se predaju, žandarmi su odgovorili vatrom i bacanjem bombi, nakon čega je bataljon izvršio juriš. Pošto telefonske veze nisu bile prekinute, žandarmi su odmah obavestili susedne železničke stanice u Raštelici i Bradini o napadu partizana i zatražili hitnu pomoć. Borba se produžila, a izgledi da se kasarna zauzme jurišom bili su mali. Borci su, zahvaljujući pomrčini, uspeli da se približe zidovima i bace bombe na puškarnice, ali je efekat bio sasvim neznatan. Bilo je jasno da se protiv debelih kamenih zidova ne može ništa učiniti bez teškog oružja, a bataljon ga nije imao. Tek kada su borci zapalili krov, posada se predala¹⁰⁰. U ovoj borbi je poginuo jedan borac (žena), a šest boraca je bilo ranjeno¹⁰¹.

Napad na železničku stanicu u Bradini je protekao bez borbe. Obavešteno o približavanju partizana železničkoj pruži, železničko osoblje je u više navrata tražilo od nadležnih vojnih vlasti u Konjicu da se stanica obezbedi vojničkom posadom. Ali ništa nije preduzeto u tom cilju. Čak ni saobraćaj nije bio obustavljen, niti su četiri lokomotive koje su se nalazile u ložionici odvučene na bezbednije mesto. Oko 20,50 časova u stanicu je stigao teretni voz koji su vukle dve lokomotive. Kompozicija je bila sastavljena od 13 vagona punih cementa, voća, vina, pčelinjih košnica i drugog materijala. U isto vreme iz žandarmerijske stanice na Ivan-sedlu javljeno telefonom da su partizani napali kasarnu i zamoljeno da se iz Konjica zatraži hitna pomoć¹⁰².

U međuvremenu se 3. proleterska brigada približila Bradini. Još u toku dana njeni bataljoni su se prikupili u rejonu

IM pokolebani žandarmi bili su skloni da se predaju, ali ih je u tome sprečavao njihov komandir. Od strane komandanta 3. bataljona sugerirano im je da ubiju svog komandira, što su oni, napokon, i učinili, a potom se predali.

¹⁰¹ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12; Zabeleška telefonskog izveštaja komandira žandarmerijskog voda iz Raštelice od 3. jula (Arhiv VII, k. 148a, br. reg. 33/6); V. Dedijer, Dnevnik, I deo, str. 210—2; Usmena izjava, general-potpukovnika Žarka Vidovića, tadašnjeg komandanta 3. bataljona.

¹⁰² Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12; Izveštaj ustaškog logornika u Konjicu F. Volfa od 10. jula (Arhiv VII, k. 213, br. reg. 59/7-1); V. Dedijer, Dnevnik, I, str. 208—212.

Volujka i Trebulja, iznad zaseoka Gornje Bradine. Za napad na stanicu bio je određen 5. bataljon, dok su se ostala tri bataljona kretala iza njega. Pretpostavljalo se da će neprijatelj, čija se jačina nije znala, pružiti otpor¹⁰³.

U 21,20 časova bataljon je izbio na stanicu, ne naišavši ni na kakav otpor. U prvi mah se zaključilo da je neprijatelj pohegao, ali su ubrzo od železničkih službenika dobijena obaveštenja da na stanici nije ni bilo oružane posade. Bataljon je odmah zaposeo sve objekte i u poslednjem trenutku sprečio odlazak teretnog voza u pravcu Raštelice. Grupe boraca su potom pokušale da razore prugu sa obe strane stanice kako bi sprečile dolazak pomoći iz pravca Sarajeva ili Konjica. Međutim, nedovoljno vični, bez potrebnog alata, borci nisu mogli da Tazvale šine. Tek kada je upotrebljen eksploziv, nađen u jednom magacinu na stanici pošlo im je za rukom da razore prugu na 643 metru od stanice prema Brđanima. Miniranje ulaza u tunel nije uspjelo zbog slabog dejstva eksploziva¹⁰⁴.

U toku noći su kroz Bradinu prošli Vrhovni štab, komore, bolnice i preostala tri bataljona 3. proleterske brigade. Za to vreme 5. bataljon, je rušio zgrade i postrojenja u stanici. Do zore on je zapalio staničnu zgradu, magacine, sve pomoćne prostorije, ložionicu i uništio skretnice, okretaljku i sve ostale uređaje¹⁰⁵. Tako je, bez borbi i žrtava, bila uništena najvažnija železnička stanica između Sarajeva i Konjica.

U međuvremenu, dok je 3. proleterska brigada uništavala železničku stanicu u Bradini, prema Lukač-mostu je bio upućen pionirski vod 1. proleterske brigade sa zadatkom da ga poruši. Ne znajući ništa o dolasku ustaške posade u popodnevrim časovima i o posjedanju bunkera s jedne i druge strane mosta, pionirski vod se približavao mostu uveren da na njemu nema neprijatelja. Međutim, kada je, sa severne strane, stigao pred most, dočekan je vatrom iz bunkera. Nastalo je prepucavanje, ali napad nije izvršen, jer je prilaz bunkeru bio vrlo težak, a,

¹⁰³ Isto; D. Jauković: »Pod njegovom pažnjom«, Politika, 25. maj 1954.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Iz magacina i vagona borci su izneli namirnice i drugu robu, a zatim su prikopčali vagone za dve lokomotive (jedna je bila na čelu, a druga na kraju kompozicije), polili ih benzinom i uputili nizbrdo u pravcu Brđana. Na mestu gde je pruga bila prekinuta kompozicija je iskliznula, a vagoni su se ispreturali i izgoreli. Od preostalih lokomotiva, dve su survane u okretaljku a dve su oštećene eksplozivom. Takođe su uništena tri vagona koja su se odranije nalazila u stanici. (Isto; Akti sabotaže na železničkim prugama na području Transportne komande Zagreb (fotokopija), svezak III, Arhiv VII, k. 27b, br. reg. 59/4).

uz to, nije se znala jačina posade. Oko 3 časa 4. jula vod je prekinuo borbu i povukao se u Bradinu¹⁰⁰.

Na železničkoj stanici u Raštelici tek je 3. jula po podne bila prikupljena mala posada: deset ustaša Železničkog bataljona i devet žandarmerijskih, koji su toga dana stigli u stanicu, i tri milicionera. U bunkeru iznad stanične zgrade bilo je smešteno jedno puškomitraljesko odeljenje, dok je ostalo ljudstvo bilo delom u zgradi, a delom u zasedama oko stanice¹⁰⁷.

Komandir žandarmerijskog voda, koji je preuzeo komandu nad ovom malom posadom žandarmerijskih, ustaša i milicionera, saznao je oko 21 čas da su žandarmi u kasarni na Ivan-sedlu napadnuti. On je o tome odmah, telefonom, obavestio žandarmerijsku stanicu u Pazariću, a ova je tu vest prosledila svojoj pretpostavljenoj komandi u Sarajevu. Istovremeno on je svom ljudstvu naredio punu budnost, jer je pretpostavljao da će ubrzo uslediti napad na stanicu¹⁰⁸.

Na osnovu dobijenog zadatka, 6. bataljon 1. proleterske brigade se još u toku dana primakao železničkoj pruzi, da bi u prvi sumrak nastavio da se oprezno kreće ka Raštelici, spuštajući se niz padine Vijenca. Neposredno iza njega kretao se 2. bataljon. Iznad Raštelice čete 6. bataljona su se odvojile i krenule na izvršenje svojih zadataka: 2. i 3. četa, levo i desno od stanice, da bi rušenjem pruge izolovale stanicu i sprečile dolazak pomoći sa pravca Bradine ili Tarčina, a 1. četa se uputila pravo na železničku stanicu da bi je zauzela. Desno, prema Tarčinu, upućeni su i izvesni delovi 2. bataljona da bi obezbedili napad s tog pravca. Na brdu iznad stanice (k. 816) postavljeni su brdski top 65 mm, koji je imao svega šesnaest granata, i mitraljeski vod¹⁰⁹.

Oko 22 časa 1. četa 6. bataljona je izbila na prugu, prešla je i uputila se ka stanici da bi je napala sa severozapadne stra-

¹⁰⁶ V. Dedijer, Dnevnik, str. 211; Izjava general-pukovnika Pavla Ilića, tadašnjeg pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba; J. Vujović Mušmula: Mineri, »Prva proleterska«, knj. II, str. 266, Vojno delo, Beograd, 1963.

¹⁰⁷ Izveštaj 5. žandarmerijskog puka od 9. jula (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 41/2-1); Izveštaji žandarmerijske čete iz Sarajeva od 4. jula (Arhiv VII, k. 148b, br. reg. 45/9-1).

¹⁰⁸ Telefonski izveštaj komandira žandarmerijskog voda iz Raštelice od 3. jula (Arhiv VII, k. 148a, br. reg. 33/6); Telegram komandira žandarmerijske stanice iz Pazarića od 3. jula (Arhiv VII, k. 148b, br. reg. 41/9-2).

¹⁰⁹ Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1990, br. reg. 1-1/2); D. Pešić: Oklopni voz; L. Tatar i M. Matić: Topovski vod i protivkolska četa, »Prva proleterska«, knj. I, str. 379, knj. II, str. 596; Usmena izjava R. Vukanovića, tadašnjeg komandanta 2. bataljona; P. Romac: Borbe, str. 170.

ne. Neprijateljevi vojnici, koji su se nalazili u zasedama, primetili su kretanje partizana i odmah na njih otvorili vatru. Istovremeno su stupili u dejstvo i vojnici iz bunkera i zgrade stanice. Upravo u tom trenutku, u 22,18 časa, pojavio se nemački oklopni voz, osvetljavajući reflektorom prostor oko stanice. Treća četa i delovi 2. bataljona nisu bili stigli da poruše ni zapreče prugu prema Tarčinu, te je oklopni voz mogao da uđe u stanicu i pruži pomoć braniocima. Dolazak voza je nekoliko izmenio situaciju, jer se jedan deo neprijateljeve posade, jedanaest vojnika, među kojima i jedan ranjeni žandarm, ukrcao u voz. Šest vojnika je ostalo u zgradi stanice, a i odeljenje u bunkeru je bilo odsečeno, tako da se nije moglo povući u voz. Posada oklopnog voza, sastavljena od 30 nemačkih vojnika, i ukrcani žandarmi i ustaše nastavili su borbu do 0,30 časova. Pošto je napad partizana postajao sve jači a na oklopni voz su iz topa bile ispaljene tri granate (gađao je lično komandant brigade), to je nemački poručnik, komandant voza, naredio mašinovodi da krene u pravcu Tarčina. Posada brdskog topa je ispalila još tri do četiri granate. Iako je top dejstvovao iz neposredne blizine, ipak nije pogodio voz. Pokazalo se da posada, kojoj je ovo bio prvi borbeni zadatak na artiljerijskom oruđu, nije još imala dovoljno znanja i umešnosti. Doduše, na preciznost vatre je uticao i gust mrak i pokretni cilj. Voz je napustio stanicu i nesmetano produžio vožnju ka Tarčinu, pošto pruga nije bila oštećena¹¹⁰.

Posle odlaska oklopnog voza grupa neprijateljevih vojnika, koja je ostala u zgradi (žandarmerijski narednik i pet ustaša) pružala je otpor do 3 časa posle ponoći, kada su partizani uspeli da jurišem prodru u unutrašnjost zgrade. Sva posada u staničnoj zgradi je izginula (dvojica ustaša su izvršili samoubistvo), ali su zato neprijateljevi vojnici koji su se nalazili u bunkeru iznad stanice uspeli da umaknu. U ovoj borbi 6. i 2. bataljon nisu imali gubitaka¹¹¹.

Nakon zauzimanja Raštelice odmah su zapaljeni železnička stanica, robno skladište i magacini oruđa i vatrogasnog materijala. U toku dana porušena je pruga prema Bradini u dužini od 342 metra i oštećene su skretnice, a oko 17 časova oba bataljona su napustila Raštelicu¹¹².

¹¹⁰ Izveštaji komandira žandarmerijskog voda u Sarajevu od 4. i 5. jula (Arhiv VII, k. 155, br. reg. 22/5-1 i 26/5-1); Izveštaj komandira žandarmerijske stanice iz Pazarića od 8. jula (Arhiv VII, k. 148 b. br. reg. 42/9-1); Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12; V. Dedijer, Dnevnik. I, str. 212; Članci D. Pešića, L. Tatara i M. Matica; Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1990, br. reg. 1-1/2).

^{1,1} Isto.

¹¹² Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12; Fotografija zapaljene stanice, svezak III (Arhiv VII, k. 27b, br. reg. 59/4).

Ni železnička stanica Tarčin nije bila dovoljno obezbeđena: dvanaest ustaša Zeleznickog bataljona bilo je njena jedina vojnička posada. Pošto je ova desetina stigla u Tarčin upravo tog dana, 3. jula, ona nije imala vremena ni da iskopa rovove oko stanične zgrade, već se zadržala u njoj¹¹³.

U 21,40 čas u stanicu je stigla iz Pazarića kompozicija teretnog voza. U duhu dobijenog naređenja, voz je zadržan u stanici. Neprijateljevi vojnici, alarmirani napadima na žandarmerijsku stanicu na Ivan-sedlu i na susednu železničku stanicu u Raštelici, bili su u punoj pripravnosti. Radi uspešnije odbrane oni su se popeli na sprat, zauzevši položaje iza prozora. Pa ipak, bojazan od partizanskog napada i neverica u mogućnost uspešne odbrane polako su zahvatali posadu. Uznemirenost je, doduše nešto popustila kada je kroz stanicu prošao nemački oklopni voz u pravcu Raštelice. Verovalo se da će u slučaju potrebe taj voz intervenisati i posadi pružiti pomoć u odbijanju napada¹¹⁴.

Nešto pre 23 časa 4. bataljon 2. proleterske brigade napao je železničku stanicu. Prvi napad nije bio naročito snažan. Štab bataljona nije znao stvarnu jačinu neprijateljeve posade ni njene odbrambene položaje, te je njegov rad bio dosta spor i oprezan. Pretpostavljajući da se u stanici i oko nje nalaze jači neprijateljevi delovi, za čije se položaje i eventualna utvrđivanja nije znalo, komandant bataljona je pristupio organizaciji napada sa dosta temeljitosti. Približavanje četa stanici, rad izviđačkih organa, zauzimanje položaja za napad → sve je to izvođeno oprezno i sa previše ispoljenim respektom prema neprijatelju. Delovi bataljona koji su bili upućeni kao obezbeđenje prema Raštelici i Pazariću zauzeli su položaje nedaleko od stanice, ali prugu nisu mogli da poruše jer nisu imali potrebnog alata. Ali je propušteno da se izvrše zaprečavanja nabacivanjem na prugu kamenja ili drugih predmeta¹¹⁵.

Na pojavu partizana posada je otvorila vatru i pružila jak otpor. Borci 2. čete su se približavali stanici i vatrom iz pušaka i automatskog oružja zasuli prozore. Plašeći se od ubacivanja ručnih bombi, ustaše su se povukle na tavan i s malih tavanskih prozora nastavile da pucaju. U međuvremenu, sa pravca Raštelice, pojavio se oklopni voz. Pošto pruga nije bila oštećena niti zaprečena, voz je ušao u stanicu, ali se u njoj nije zadržao, već je oprezno nastavio prema Pazariću otvarajući vatru na uzvišenja pored pruge. Neizvesno je zašto se voz nije zadržao u

¹¹³ Izveštaj 5. žandarmerijskog puka od 9. jula (Arhiv VII. k. 114c, br. reg. 7/3-1).

¹¹⁴ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12.

¹¹⁵ Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu, verovatno od 4. jula (Arhiv VII, k. 3a, br. reg. 21-2).

stanici i evakuisao zabarikadiranu posadu. Možda je komandant voza žurio da što pre napusti ovaj ugroženi rejon plašeći se rušenja pruge, čime bi bekstvo voza bilo onemogućeno. Ili je pak, usled jake vatre, posadi bilo nemoguće da izađe iz stanice i da pretrči preko koloseka do voza. No, najverovatnije je da je nemački poručnik hitao da što' pre stigne u Pazarić i spase feldžandarme, jer je morao pretpostaviti da je i to mesto napadnuto. Za spasavanje ustaša u Tarčinu Nemci, očigledno, nisu bili toliko zainteresovani da bi zbog njih doveli u pitanje sudbinu svojih vojnika u Pazariću¹¹⁶.

Po odlasku voza 4. bataljon je pojačao napad, usredsredivši vatru na tavanačke prozore. Pojednim borcima je pošlo za rukom da upadnu u zgradu i da je zapale. Ustaše su davale otpor sve do jutra, kada se, na poziv da se predaju, devetorica njih spustila pomoću konopca kroz prozor na stražnjem zidu zgrade. Preostala trojica su i dalje pružala otpor s tavana, do kojeg je vatra sporo stizala. Tada su politički komesar i zamenik komandira 2. čete uleteli kroz dim i vatru, ali su na stepenicama bili ranjeni bombom koja je na njih bačena. Nešto kasnije, pošto je zgrada izgorela, prestao je otpor ustaša. U ovoj borbi 4. bataljon je imao dva poginula (među kojima i zamenika komandira čete) i dva teže ranjena borca (među kojima i zamenika političkog komesara bataljona). Uz put, dok se bataljon spuštao ka pruzi, iz Omladinske čete je dezertiralo još pet boraca¹¹⁷.

U zauzetoj stanici bataljon se zadržao do 15 časova uništavajući postrojenja. Pored stanične zgrade, koja je bila zapaljena još u toku borbe, izgorele su i sve pomoćne zgrade i stanični uređaji. Vagoni teretnog voza s celulozom, daskama, ugljem i plinskim uljem bili su poliveni petrolejem i zapaljeni, a lokomotiva je oštećena. Uništene su i sve skretnice i jedan deo železničke pruge. Kroz stanicu je u prepodnevnom časovima prošao 3. bataljon sa brigadnom bolnicom i komorom.¹¹⁸

no izveštaj komandira žandarmerijske čete iz Sarajeva od 6. jula (Arhiv VII, k. 146, br. reg. 26/5-1); Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu (Arhiv VII, k. 3a. br. reg. 21-2); Izveštaj komandira žandarmerijske stanice iz Pazarića od 8. jula (Arhiv VII, k. 148b, br. reg. 42/9-1); Dnevnici V. Đokića i M. Milovanovića; J. Popović: Istorijski marš, »Druga proleterska«, I, str. 493; 2. Savić: Vatrene stihije sve više je zahvatila stanicu, »Druga proleterska«, I, str. 539; R. Ljubičić: Borba kod Tarčina, »Druga proleterska«, I, str. 54?.

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12; Fotografija zapaljene stanice, -svezak III (Arhiv VII, k. 27b, br. reg. 59/4); Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 1-1/6).

SO-

6. — *Borba s Nemcima i ustašama u Pazariću i Hadžićima*

Železničku stanicu i selo Pazarić obezbeđivali su samo žandarmi smešteni u zgradi udaljenoj oko 50 metara od stanice. Osamnaest žandarma i desetak milicionera vršili su nadzor nad čitavim područjem od Binježeva do tunela kod Raštelice. U Pazariću je bilo samo 12 žandarma, a 6 žandarma je redovno patroliralo duž pruge. Nemački feldžandarmi, njih 16, sa još 4 vojnika, nalazili su se uglavnom u Pazariću, a samo povremeno su se udaljavali iz sela, najčešće kao sprovodnici vozova do demarkacione linije.

U toku 3. jula, kada su pristigla obaveštenja o približavanju jačih partizanskih snaga koje nameravaju da napadnu stanicu, sve ljudstvo je bilo raspoređeno oko sela i stanice. U 21,34 čas u stanicu je stigao putnički voz sa oko 250 putnika i 40 ustaša Crne legije, koji su bili upućeni u Konjic kao pojačanje tamošnjoj posadi. Pošto je nekoliko minuta pre toga bilo dobijeno naređenje da se obustavi saobraćaj vozova od Pazarića do Raštelice, doneta je odluka da se tek pristigli voz vrati u Ilidžu. Međutim, na zahtev ustaša Crne legije, odluka je izmenjena i voz je zadržan u stanici. Smatralo se, naime, da je, dolaskom ustaša, posada u Pazariću dovoljno pojačana i da će biti u stanju da odbije napad, ukoliko do njega dođe¹¹⁹.

Na vesti iz Raštelice i Tarčina da su partizani napali žandarmerijsku stanicu na Ivan-sedlu i železničke stanice u Raštelici i Tarčinu, u Pazariću su užurbano preduzete odbrambene mere. Voz je ispražnjen i putnici su se smestili delom u čekionici, a delom na peronu. Svetla u stanici su bila pogašena. Sve naoružano ljudstvo je bilo razmešteno oko stanične zgrade, u bunkeru, izgrađenom na brdu iznad stanice, i u žandarmerijskoj stanici. S napetošću se iščekivao napad partizana¹²⁰.

Uveče su se 2. bataljon i dve čete 1. bataljona 2. proleter-ske brigade privukli, preko sela Ljubovčića i Beganovića, do železničke stanice, a zatim su čete 1. bataljona otišle na obezbeđenje duž pruge sa obe strane stanice. Već se i ponoć približavala, a do napada još uvek nije dolazilo. Komandir ustaške čete, obuzet nestrpljenjem, oko 24 časa je uputio u pravcu Hadžića lokomotivu da bi otkrio da li se partizani nalaze u blizini. Na oko stotinu metara od stanice na lokomotivu je bačeno nekoliko bombi i otvorena puščana vatra. Mašinovođa se odmah predao. Istovremeno je otpočeo napad na stanicu. Pošto

¹¹⁹ Izveštaj Dinarskog ustaškog bataljona od 5. jula (Arhiv VII, k. 114, br. reg. 45/2-1); Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12.

¹²⁰ Izjava putnika M. Rihtera (Arhiv VII, k. 213, br. reg. 1/7a-1); Telefonski izveštaj komandira žandarmerijske stanice iz Pazarića od 3. jula (Arhiv VII, k. 148a, br. reg. 33/6).

telegrafsko-telefonske linije nisu bile prekinute, iz stanice je odmah javljeno u Sarajevo da partizani napadaju Pazarić. Putnike je zahvatila panika: bezglavo su jurili oko stanice, a zatim se sklonili u podrum. Ustaše su se povukle u zgradu i zauzele položaje na ulazu i na prvom spratu sa spoljašnje strane, tj. prema drumu, dok su Nemci i šest žandarma branili stanicu sa suprotne strane i iz bunkera ispred stanice. Pritisak partizana je postajao sve jači, ali je neprijatelj pružao snažan otpor. Pod zaštitom puškomitralješke vatre, četiri partizana su se probili do ulaza na spoljnoj strani zgrade, ali su odbačeni protivnapadom. Tom prilikom je poginuo jedan partizan. U međuvremenu su počeli da dejstvuju i minobacači, tako da je stanična zgrada bila ubrzo zapaljena minama. Nastupili su kritični trenuci za branioce. Partizani su zauzeli bunker i jakom vatrom tukli prozore na zgradi stanice. Posada se nalazila pred uništenjem, osuđena ili da izgori u zapaljenoj zgradi ili da se probija bez izgleda na uspeh. Tada je, u 02,23 časa, u stanicu stigao oklopni voz iz Tarčina. Partizani su ga zasuli vatrom iz mitraljeza, ali je on uspeo da se u stanici zadrži oko 25 minuta, što je bilo dovoljno da se vojnici iz zapaljene stanične zgrade spasu. Nemački feldžandarmi i vojnici, 32 ustaše i većina žandarma uspeli su da uđu u oklopni voz. Neposredno pre dolaska oklopnog voza komandir ustaške čete sa pet ustaša probio se do žandarmerijske stanice, u kojoj se već nalazilo šest žandarma. Prilikom istrčavanja iz zgrade Nemci su nehotično ubili jednog ustašu, dok je drugi pao partizanima u ruke. Tako se neprijatelj, koji je bio pred uništenjem, spasio u poslednjem trenutku. Odlaskom oklopnog voza prema Hadžićima prestala je borba u Pazariću¹²¹.

U ovom napadu je 2. proleterska brigada imala dva mrtva, među kojima je bio i zamenik političkog komesara čete, i četiri teže ranjena, dok je neprijatelj imao 4. mrtva, jednog ranjenog i jednog zarobljenog. Poginuo je i jedan putnik, a drugi je ranjen¹²².

Oko 3 časa partizani su zapalili sve zgrade i postrojenja na stanici i devet vagona i oštetili lokomotivu. Plen je bio mali: nekoliko pušaka, 30 bombi, 3000 metaka i nešto namirnica. Svi putnici, među kojima i desetak domobrana bez oružja, pušteni su nakon ispitivanja, izuzev dva policijska agenta i jednog kul-

¹²¹ Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom komandantu (Arhiv VII, k. 3a, br. reg. 21-2); R. Čusalo: napad na Pazarić i D. Marković: Obračun na peronu, »Druga proleterska«, I, str. 527 i 530; Arhiv VII, k. 114, br. reg. 45/2-1; k. 206, br. reg. 13/12, k. 213, br. reg. 1/7a-1, k. 148a, br. reg. 33'6-2; Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 1-1/7).

¹²² Isto.

turbundovca. Oko 9 časova partizani su napustili Pazarić, uputivši se u pravcu Ormanja¹²³.

Grupa ustaša koja je pobjegla u žandarmerijsku stanicu uspela je, zajedno sa žandarmima, da se održi i da čak zarobi jednog partizana koji je bio zaostao prilikom napuštanja sela. Stab 2. bataljona, verovatno, nije hteo da se zadržava oko te utvrđene zgrade, jer bi eventualno uništenje tog neprijateljevog uporišta u toku dana iziskivalo žrtve. Sem žandarmerijske stanice ostala je pošteđena i pošta. Neizvesno je zašto je propuštena prilika da se unište uređaji u njoj. U toku istog dana preostala grupa ustaša i žandarma se povukla iz Pazarića prema Sarajevu¹²⁴.

Železnička stanica u Hadžićima sve do 3. jula nije bila obezbeđena. U mestu, u kojem su se od državnih ustanova nalazile samo opština i pošta, bilo je samo nekoliko naoružanih pripadnika ustaške milicije, a povremeno su prolazile patrole žandarma iz žandarmerijske stanice u Pazariću. Blizina Sarajeva je ulivala sigurnost da partizani neće napadati. Međutim, 3. jula je u Hadžiće stiglo iz Sarajeva 25 ustaša Železničkog ustaškog bataljona, kojima je poveren zadatak da obezbeđuju železničku stanicu¹²⁵.

Mada su bila dobijena obaveštenja o pojavi jačih partizanskih grupa na Igmanu i Bjelašnici i o njihovoj nameri da u toku noći pređu železničku prugu i drum, nije se uopšte pomišljao da bi taj prelaz mogao biti izvršen kroz Hadžiće. Zbog toga, mimo uobičajenih, nisu bile preduzete neke posebne mere opreza i izviđanja. Oko 19 časova u stanicu je stigao iz Blažuja oklopni voz, koji je, nakon pola sata, produžio u pravcu Pazarića. Nešto kasnije kroz stanicu su prošla u istom pravcu još dva voza: jedan teretni, a drugi putnički, u kome se nalazilo 40 ustaša Crne legije¹²⁶.

Stab 4. proleterske brigade je još u toku dana razradio plan za napad. Prema obaveštenjima dobijenim od partizana meštana, znalo se da u selu nema jačih neprijateljevih snaga i da, pored železničke stanice, treba uništiti još pilane i ustaški dom. Prekid jednog dela železničke pruge i drumu bio je najvažniji zadatak, koji je trebalo po svaku cenu izvršiti. Bilo je

¹²³ Arhiv VII, k. 3a, br. reg. 21-2, k. 206, br. reg. 13/12, k. 114, br. reg. 45/2-1, k. 206, br. reg. 13/12; Fotografija, svezak III (Arhiv VII, k. 27b, br. reg. 59/4).

¹²⁴ Izveštaj komandira žandarmerijske stanice iz Pazarića od 8. jula 1942 (Arhiv VII, k. 148b, br. reg. 42/9-1); Izveštaj Kotarske oblasti Sarajevo od 5. jula (Arhiv VII, k. 155, br. reg. 9/5-1).

¹²⁵ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12; Izveštaj 5. žandarmerijskog puka od 9. jula (Arhiv VII, k. 148k, br. reg. 42/9-1).

¹²⁶ Isto.

sasvim sigurno da će neprijatelj, čim dobije obaveštenja o napadu na železničke stanice između Hadžića i Konjica, odmah intervenirati iz Sarajeva, udaljenog svega 15 km. A pošto je 4. brigada bila isturena na krajnjem desnom krilu, to je trebalo da ona spreči intervenciju neprijatelja, da mu ne dozvoli prodor ka Konjicu i da ga zadrži do jutra, dok ostale brigade unište sve objekte na svojim pravcima nastupanja i predu preko pruge. Upravo zbog toga je Stab brigade odlučio da napad na Hadžiće izvrši jedan ojačani bataljon, a da se kao obezbeđenje prema Sarajevu uputi jedan bataljon. Za napad je određen 1. bataljon (s jednom četom 2. bataljona) a za obezbeđenje 4. bataljon¹²⁷.

Napad na Hadžiće nije počeo u predviđeno vreme, već sa znatnim zakašnjenjem. Jedinice određene da izvrše napad izgubile su dosta vremena krećući se kroz šumu po gustom mraku, tako da su pred selo i železničku stanicu stigle tek nešto pre 2 časa 4. jula. Komandant 1. bataljona je rasporedio čete prema objektima za napad: dve čete je uputio na železničku stanicu, treću na ustaški dom, a četvrtu da uništi pilane i preseče put i prugu prema Pazariću¹²⁸.

Oko 2 časa čete su prešle u napad. Neprijatelj je bio iznenađen, ali je ipak uspeo da pruži otpor. Najžešća je borba vođena oko stanične zgrade, iz koje su se ustaše uporno branile. U jeku borbe, kada su vršene pripreme za juriš u unutrašnjost zgrade, od pravca Pazarića se pojavio nemački oklopni voz. Ušavši u stanicu, voz je usporio vožnju i otvorio vatru u pravcu položaja partizana, ali se nije zadržao u stanici, već je produžio ka Sarajevu. Dolazak oklopnog voza je za trenutak zadržao čete i omogućio većem delu ustaša da umakne iz zgrade. Po odlasku voza napad je nastavljen. Grupe bombaša su prodrle do stanice i zapalile je. U međuvremenu je ustaški tabornik¹²⁹ pružao otpor s tavana svoje kuće, gde se bio zabarikadirao sa grupom ustaša, uspevši da se održi sve do zore¹³⁰.

Pošto je noć već bila na izmaku, jedinice su žurile da napuste mesto i udalje se od komunikacije, u pravcu sela Drozgometve, jer se moglo očekivati da će svakog časa uslediti intervencija iz Sarajeva. Istina, otpor neprijatelja nije bio u pot-

¹²⁷ J. Lopičić, Ratni dnevnik 1941—1942, Prosveta, Beograd 1961; Ratni dnevnik J. Mihaljevića i M. Poleksića; Članci Lj. Vučkovića, B. Đuričkovića i Đ. Cagorovića.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Tabornik je bio rukovodilac ustaške organizacije u opštini.

¹³⁰ Izveštaj 5. žandarmerijskog puka od 6. jula 1942 (Arhiv VII, k. 114c, br. reg. 52/2-2); Arhiv VII, k. 155, br. reg. 9/5-1 i 2; Izveštaj Šumarije Ilidža od 15. jula (Arhiv VII, k. 155, br. reg. 38/5); Dnevnik J. Lopičića i J. Mihaljevića; M. Vujović: »Susreti u ratu«, Prosveta, Beograd, 1957, str. 88—9.

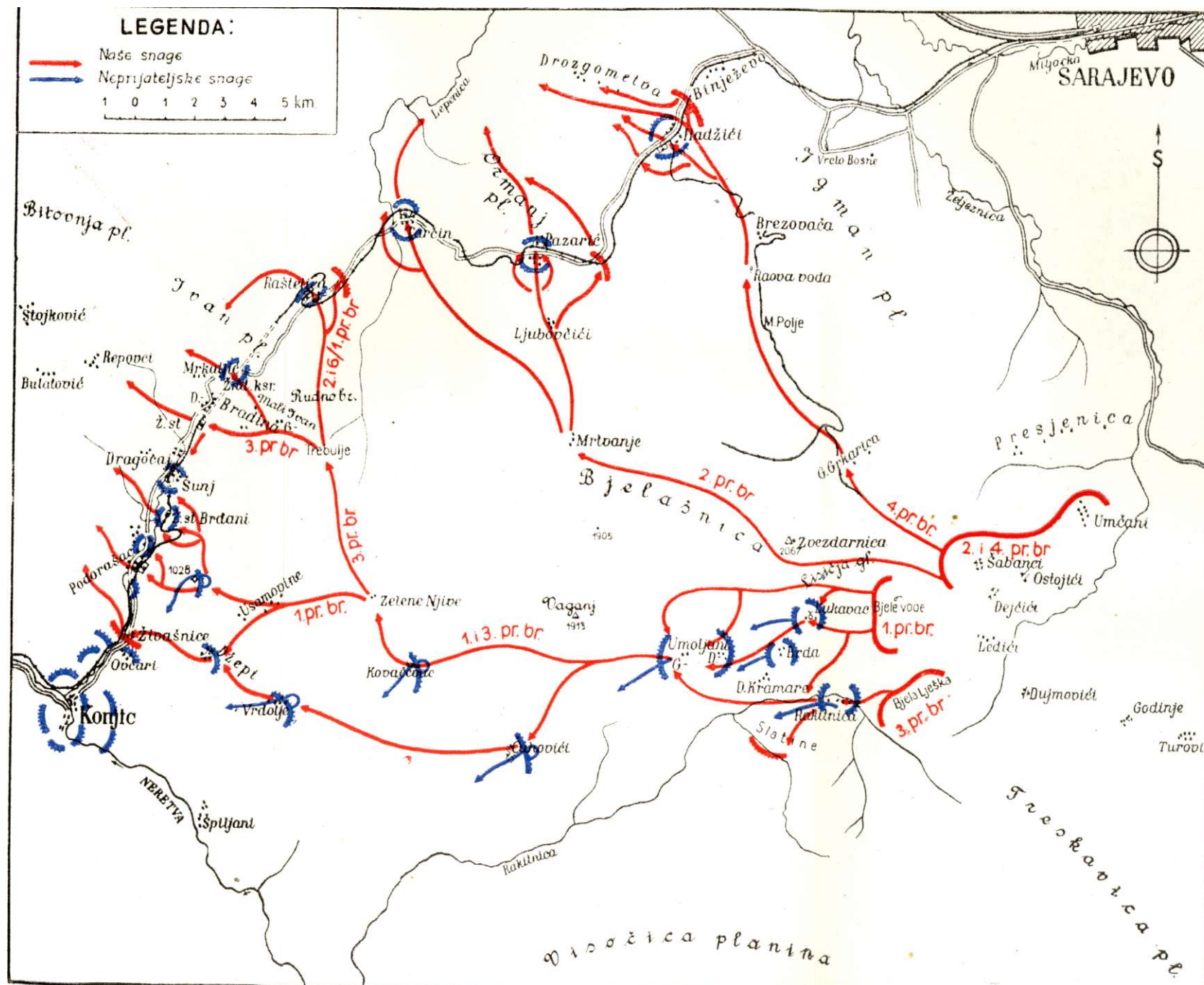

Železnička stanica u Hadžićima koju su noću 3/4. jula 1942. uništili borci 4. proleterske brigade.

Uništeni teretni voz na pruzi između Bradine i Brđana, 4. jula 1942.

NAPAD NA KOMUNIKACIJU SARAJEVO — KONJIC

punosti savladan, ali je zadatak bio izvršen, te bi zadržavanje jedinica oko kuće ustaškog tabornika bilo nepotrebno i iziskivalo bi nove žrtve.

U napadu na Hadžiće bio je postignut značajan uspeh: zapaljeni su železnička stanica, magacini i dve pilane, demolirane su zgrade opštine i pošte i posečeno je više telefonskih stubova. Međutim, nije izvršeno rušenje pruge i postrojenja na njoj. U toku borbe poginulo je dvanaest ustaša¹³¹, a dvojica su ranjena; bilo je nekoliko žrtava i među građanskim licima: poginula su dva železničara i pet meštana, među kojima i predsednik opštine, koji je davao otpor iz opštinske zgrade, a ranjen je jedan železničar. Ali je i 4. brigada imala gubitke: šest mrtvih i jednog ranjenog¹³².

Uspeh bi, bez sumnje, bio veći da su jedinice određene da obezbede napad mogle blagovremeno, pre dolaska oklopnog voza, preseći komunikacije sa obe strane stanice¹³³. Pošto pruga prema Pazariću nije bila porušena, oklopni voz je stigao na stanicu i omogućio da se spasu ustaše koje su se nalazile pred uništenjem. Četvrti bataljon, isturen prema Blažuju, nije na vreme srušio most na rečici Zujevini, raspona 25 metara, koji nije bio čuvan, tako da je oklopni voz mogao nesmetano proći za Sarajevu. Posle prolaska voza minerima je pošlo za rukom da eksplozivom sruše most. Oko 700 metara iza mosta prema Blažuju pokidane su tračnice, ali tek oko 5 časova, pošto je oklopni voz bio prošao. Partizani su se povukli iz Hadžića 4. jula oko 9 časova, a zaštitnički delovi su se zadržali iznad sela do 13 časova¹³⁴.

i3i prema izveštajima žandarmerijskih i železničkih organa, u železničkoj stanici u Hadžićima su poginule samo dve ustaše. Međutim, u listu »Ustaša« od 9. avgusta, na str. 12, stoji podatak da je »u Sarajevu priređen u četvrtak poslije podne sprovod 10 hrabro poginulih ustaša u borbama s odmetnicima kraj Hadžića, kojih su mrtva tjelesa naknadno pronađena«.

¹³² Arhiv VII, k. 114-C, br. reg. 52/2-2; Izveštaj kotarskog predstojnika od 6. jula (Arhiv VII, k. 155, br. reg. 21/5-1); Izveštaj žandarmerijskog voda od 4. jula (Arhiv VII, k. 155, br. reg. 26/5-1); Izveštaj Šumarije Ilidža od 15. jula (Arhiv VII, k. 155, br. reg. 38/5); Izveštaj žandarmerijske stanice iz Pazarića od 8. jula (Arhiv VII, k. 148-b, br. reg. 42/9); Dnevnik J. Lopičića i J. Mihaljevića i članak Lj. Vučkovića.

¹³³ Vrhovni komandant je 6. jula u svom pismu predstavnicima Vrhovnog štaba kod severne kolone ukazao na greške učinjene prilikom napada 2. i 4. brigade na železničke stanice: »Zašto niste porušili prugu sa obe strane stanice gde ste vodili borbu? To bi trebalo biti svakome jasno da se trebaju najpre dići tračnice i obezbediti od svake eventualnosti pa onda likvidirati neprijateljska gnezda. Zbog toga su verovatno i tako veliki gubici kod vas« (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 8).

¹³⁴ Navedeni izveštaji (Arhiv VII, k. 155, br. reg. 38/5-2, k. 206, br. reg. 13/12); J. Lopičić, Dnevnik; Fotografija porušenog mosta (Arhiv VII, k. 27-B, br. reg. 59/4).

7. — *Napad na Brđane i Podorašac i zarobljavanje čete domobrana*

Na železničkoj stanici u Brđanima nije bilo neprijateljeve posade, ali se na obližnjem brdu, udaljenom od stanice oko 150 metara vazdušne linije, nalazilo deset domobrana. Ovo odeljenje nije moglo da s tog položaja pruži zaštitu stanici, niti da odbije eventualan napad partizana, pogotovu noću¹³⁵.

Kada su u Konjicu primljene vesti da su partizani stigli u sela Vrdolje i Džepe i da se približavaju železničkoj pruzi, komandant 1. bataljona 7. pešadijskog puka je zaključio da će partizanska grupa skrenuti na severozapad u pravcu sela Brđana i Podorašca. Ta procena je izgledala sasvim realnom jer se nije moglo pomišljati da će se partizani usuditi da napadnu Konjic, tim pre što su domobrani već držali položaje na visovima Dedinovcu i Zlataru, oko 2—3 km istočno od grada, te se smatralo da bi eventualan napad na Konjic s tog pravca bio lako odbijen. Da bi sprečio izbijanje partizana na železničku prugu u rejonu sela Podorašca i Brđana, neprijatelj je jedan vod domobrana iz 1. čete s jednim mitraljezom, uputio na Grad (k. 1028), jer s tog prevoja prolaze dve staze kojima se moglo spustiti na prugu¹³⁶.

Četvrti bataljon 1. proleterske brigade, koji je predveče krenuo iz Zelenih Njiva, preko Usamovine, ka Brđanima, naišao je na Gardu na domobrane i, nakon kraće borbe, u kojoj je poginuo jedan domobran, uspeo da ih potisne. Domobrani su se povukli prema selu Potkaninama, a odatle su se uputili u Konjic, dok je bataljon oprezno nastavio pokret ka selu Brđanima. U 21,30 čas u stanicu je stigao putnički voz, čija je kompozicija imala dve lokomotive i šest vagona. U vozu je bilo oko 150 domobrana s jednim oficirom, tri ustaše i četiri Italijana (oficir, podoficir i dva karabinijera). Domobrani su, kako je već rečeno, mahom bili nenaoružani, a samo njih oko 40 je imalo puške. Voz je bio zadržan u stanici jer iz Bradine nije bila stigla odjava za prethodni teretni voz. U međuvremenu je telefonska veza sa Bradinom bila prekinuta, na osnovu čega je donet zaključak da su partizani napali Bradinu i da će, verovatno, ubrzo napasti i na Brđane. Da bi spremno dočekao i odbio napad partizana, domobranski oficir je odmah naoružano ljudstvo rasporedio oko stanice¹³⁷.

¹³⁵ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12.

¹³⁶ Izveštaji bataljona 7. peš puka od 22. jula i 8. avgusta 1942. god. (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 1/2; k. 36, br. reg. 7/2-57).

¹³⁷ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12, k. 56, br. reg. 1/2, k. 36, br. reg. 7/2-57; Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1986, br. reg. 10-1/3; Izveštaj logornika iz Konjica od 10. jula (Arhiv VII, k. 213, br. reg. 59/7-1);

Nešto posle ponoći, oko 0,20 časova, bataljon se neopažena približio stanici. Posada, zbunjena i zaplašena, pružila je slab i neorganizovan otpor. U kratkotrajnoj borbi stanica je zauzeta i gotovo sve ljudstvo je bilo zarobljeno. Odeljenje domobrana, iz bunkera nedaleko od stanice, povuklo se bez borbe u pravcu Konjica¹³⁸.

U međuvremenu je jedno odeljenje minerskog voda bilo upućeno prema tunelu u rejonu sela Veternica, sa zadatkom da ga minira. Kada su borci ulazili u tunel, naišli su na grupu neprijateljevih vojnika, verovatno domobrana, koji su uspeali da umaknu iz Brđana. U kratkotrajnom prepucavanju poginula su dva partizana¹³⁹.

Po zauzimanju stanice bataljon je uništio sva postrojenja i zapalio stanicu i vagone. Pokušaj sa uništenjem lokomotiva nije uspeo jer je izvršen u nepotrebnoj žurbi i nestručno. Naime, pre nego je pruga bila prekinuta, puštene su lokomotive, jedna nizbrdo prema Podorašcu, a druga uzbrdo prema Bradini, da bi, kako se pretpostavljalo, na okukama iskočile i survale se niz strminu. Međutim, prva lokomotiva je iskliznula na ulasku u stanicu u Podorašcu, a druga se vratila i zaustavila pred ulaznom skretnicom stanice u Brđanima, pošto joj je nestalo pare. Tako su obe lokomotive ostale neoštećene. Oko 6 časova bataljon je napustio Brđane i uputio se ka selu Repovcima¹⁴⁰.

Prilikom napada na Brđane poginula su tri domobrana i ranjen je jedan ustaša, a zarobljeno je 120 domobrana i tri Italijana. Četvrti bataljon je imao jednog poginulog i tri ranjenika¹⁴¹.

Ni železnička stanica u Podorašcu nije bila obezbeđena. Doduše, u bunkeru kod nadvožnjaka, 700 metara južno od železničke stanice, nalazilo se jedno odeljenje od 11 ustaša, a u selu pet žandarima, ali obe grupe, dosta udaljene od stanice, uz to malobrojne i međusobno udaljene, nisu bile u stanju da pruže ozbiljniji otpor¹⁴².

Kada je 4. bataljon, u pokretu ka Brđanima, zbacio sa Grada vod domobrana, neprijateljeva posada u bunkeru, alarmirana, pripremila se da odbije eventualni napad. Treći bata-

Spisak poginulih 1. bojne 7. pp (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 7/2-28; Dnevni izveštaj italijanskog 6. korpusa od 5. jula (Arhiv VII, k. 421, br. reg. 23/3-1); M. Dugalić: »Na stanici Brđani«, Prva proleterska, str. 375; 2. Mihailović, Rudarska četa, Prosveta, Beograd, 1953, str. 96—98.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ J. Vujović Mušmula, navedeni članak.

¹⁴⁰ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12.

¹⁴¹ Isto. Zarobljeni domobranci su pušteni nakon nekoliko dana. Njih 47 je stiglo 8. jula u Jablanicu gde su dali izjavu da ih je pustio 4. bataljon 1. proleterske brigade (Arhiv VII, k. 421, br. reg. 27/3).

¹⁴² Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12.

Ijon, koji se do sela Maslišta kretao za 4. bataljonom, skrenuo je levo strmom stazom prema Podorašcu. Oko 0,30 časova bataljon je, ne naišavši ni na kakav otpor, izbio na stanicu. Četa upućena kao obezbeđenje prema nadvožnjaku nije napala ustaše u bunkeru, već je samo otvorila vatru u pravcu bunkera, od koje je poginuo jedan ustaša. Zandarmi u selu ispod pruge, čim su osetili približavanje partizana, pobjegli su u pravcu Konjica¹⁴³.

Po ulasku u stanicu bataljon je odmah pristupio uništavanju staničnih postrojenja: zapalio je stanicu i sekcijско skladište, uništio vodnu stanicu i oštetiо skretnice. Oko 5 časov. partizani su napustili Podorašac i, preko sela Bala, otišli u selo Tuhobić¹⁴⁴.

Istovremeno je i 1. bataljon krenuo prema pruzi na izvršenje svog zadatka. Ne naišavši na neprijatelja, on je izbio na drum i prugu kod sela Zivašnice i postavio zasede prema Konjicu. Kod sela Ovčara, gde su se nalazili položaji isturenih delova 1. bataljona 7. pešadijskog puka, došlo je do manje borbe sa domobranima i žandarmima. U međuvremenu su delovi bataljona porušili drumski most kod Zivašnice, ali nisu uspeali da poruše i železničku prugu. U zoru je bataljon napustio Zivašnicu, uputivši se ka selu Vrbljanima¹⁴⁵.

Napad proletherskih brigada na prugu između Blažuja i Konjica u toku noći 3/4. jula dao je krupne rezultate. Pa ipak, uspeh je mogao biti veći da nisu došle do izražaja neke slabosti. Pre svega, štabovi nisu raspolagali tačnim podacima o rasporedu i jačini neprijateljevih posada na železničkim stanicama. Zanimljivo je da nijedna jedinica severne kolone nije uočila prisustvo oklopnog voza koji je pošao iz Hadžića u 19,27 časova i, krećući se dosta sporo, stigao u Raštelicu tek u 22,18 časa. Štabovi su, verovatno, držali svoje jedinice dalje od pruge da bi, skrivajući njihovo prisustvo, očuvali tajnost predstojeće akcije i postigli iznenađenje. Zbog toga su zanemarili izviđanje i osmatranje i propustili da upute izviđačke organe na pogodna mesta iznad pruge. Nemanje potrebnih podataka o neprijatelju stvorilo je štabovima teškoće u organizovanju napada, jer nisu mogli da na najcelishodniji način rasporede svoje bataljone prema objektima. Tako se, na primer, desilo da su u napad na "Raštelicu, u kojoj su se nalazila samo 22 neprijateljeva vojnika,

¹⁴³ Isto.

¹⁴⁴ Isto; Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1485, br. reg. 2/2); Fotografija uništene stanice, svezak III (Arhiv VII, k. 27-B, br. reg. 59/4).

¹⁴⁵ Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 2001, br. reg. 2-6); Izveštaj žandarmerijske čete iz Mostara od 4. jula 1942 (Arhiv VII, k. 191, br. reg. 59/4-2); Izveštaj 1. bataljona 7. puka od 8. avgusta (Arhiv VII, k. 36, br. reg. 7/2-57).

upućena dva bataljona ili da su gotovo jednake snage napadale i na stanice u kojima nije bilo neprijateljevih vojnika i na one u kojima su bile nešto jače posade.

Kako je napad na prugu bio zamišljen kao noćni prepad, posle čega je trebalo da jedinice brzo pređu preko komunikacije, to su bataljoni, svaki na svom pravcu, dejstvovali samoinicijativno, bez veze i koordinacije sa susedima. Zbog toga jedinice koje su napadale na Tarčin, Pazarić i Hadžiće nisu bile blagovremeno obaveštene o nailasku oklopnog voza, koji im je znatno poremetio dejstva, stvorivši im ozbiljne teškoće. Održavanje kurirske veze bilo bi i inače otežano, gotovo onemogućeno, s obzirom na kretanje jedinica noću po nepoznatom terenu, bez vodiča. To je, između ostalog, i uslovilo da napadi na železničke stanice ne budu jednovremeni, što je, uz okolnost da telefonske veze nisu bile prekinute, stvorilo neprijatelju mogućnost da alarmira posade na koje je napad zakasnio.

Nedostatak eksploziva i drugih sredstava za rušenje i zaprečavanje pričinjavao je poseban problem, naročito jedinicama severne kolone, koje, upravo zbog toga, nisu uspele da zaustave oklopni voz, onemogućuće njegovo manevrisanje i, konačno, spreče ga da evakuiše posade iz Raštelice i Pazarića, koje su bile pred uništenjem, i umakne u Sarajevo. Iako nisu imale potrebnih sredstava za rušenje, jedinice su mogle da izvrše zaprečavanje nabacivanjem kamenja i stabala, što bi, u datim uslovima, bilo dovoljno da se oklopnom vozu onemogući kretanje. Isto tako, zbog nedostatka eksploziva, a delom i zbog neumešnosti i nestručnosti, nije na najefikasniji način izvršeno uništenje lokomotiva, kakav je slučaj bio u Brđanima.

Pa ipak, ispoljene slabosti, na izgled subjektivnog karaktera, imale su svoje objektivno opravdanje. Bio je to, naime, prvi napad proleterskih brigada na železničku komunikaciju, pa se moglo očekivati da će, uz smelost, doći do izražaja i nedovoljna umešnost boraca i starešina u dejstvima ove vrste.

8. — *Reagovanje neprijatelja na diverziju*

Prve vesti o napadu na prugu neprijateljevi štabovi su dobili još u toku iste noći. Zandarmerijske komande u Sarajevu i Konjicu primile su najpre telefonske izveštaje o napadu partizana na žandarmerijsku stanicu na Ivan-sedlu, a zatim o napadima na železničke stanice duž pruge. Podrobnija obaveštenja o ishodu napada i o sudbini napadnutih posada nisu stigla, jer su, nešto posle ponoći, telefonsko-telegrafske veze bile prekinute. Tek u 6 časova, kad je u Sarajevo stigao oklopni voz,

dobijene su potpunije informacije o razmerama napada. Zandarmi i ustaše iz Raštelice, Pazarića i Hadžića, kao i nemački feldžandarmi iz Pazarića, koji su se povukli oklopnim vozom, dali su obaveštenja na osnovu kojih se moglo zaključiti da je napad izvršila velika masa partizana, da je, verovatno, pruga porušena u znatnoj meri i da su gotovo svi objekti i instalacije na njoj uništeni ili oštećeni. I vesti iz Konjica, dobijene radio-vezom preko Mostara, potvrđivale su takav zaključak. Pod utiskom događaja u toku protekle noći, impresionirani smelošću i žestinom napada partizana, neprijateljevi štabovi u Sarajevu bili su u prvi mah do te mere zbunjeni da su odmah dali uzbu- nu. Svim jedinicama u Sarajevu i vazduhoplovnoj posadi u Raj- lovcu naređeno je da budu u pripravnosti¹⁴⁶.

Komandant 3. domobranskog korpusa je toga dana, na osnovu primljenih obaveštenja, ovako procenio situaciju:

»Nadiranje partizana iz oblasti Bjelašnice produžuje se odlučnim zamahom. Zapalivši nekoliko željezničkih postaja na djelu pruge Blažuj — Konjic prekinuli su promet Sarajevo — Mostar. Konjic je takode već ugrožen. Posada Konjica je na po- ložajima oko Konjica na lijevoj obali Neretve i dobro se drži. Postoji opasnost da partizani poruše most između željezničkih stanica Brđani i Bradina za čiji bi popravak trebalo šest mje- seci«.¹⁴⁷

Za brzo izbijanje grupe brigada na prugu on je našao opravdanje u »slabom i nikakvom otporu pojedinih milicioner- skih grupa, koje postaju sve više nesigurni elemenat naklonjen partizanima«. On nije bio u mogućnosti da odmah preduzme akciju duž napadnute komunikacije da bi odbacio partizane i ponovo uspostavio saobraćaj, jer nije raspolagao jedinicama. Štab nemačke 718. divizije, koji je već nekoliko dana brižljivo pripremao napad iz Sarajevskog polja i s komunikacije Sara- jevo — Trnovo u pravcu Igmana i Bjelašnice, angažujući snage jačine puka (3. bataljon 738. puka, 1. i 2. bataljon domobran- skog 15. pešadijskog puka, dve čete ustaša i dva voda brdskih topova), nije mogao da prekine akciju koja je upravo iste noći otpočela i da već angažovane jedinice tako brzo preorijentiše da bi one iz rejonu Blažuja intervenisale duž komunikacije ka Ivan-planini. Sve što je u prvi mah mogao učiniti bilo je da iz bataljona u rezervi izdvoji jednu ili dve čete i, u pratnji bornih kola i oklopnog voza, uputi ih prema Raštelici. Štab nemačkog

¹⁴⁶ Telefonski izveštaj žandarmerijskih stanica iz Pazarića i Uidže (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 33/6-1, 2); Dnevni izveštaji Mindoma (Arhiv VII, k. 17, br. reg. 4/1-14); Izveštaj zapovedništva zračnih snaga (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 45/2-2).

¹⁴⁷ Dnevni izveštaj 3. domobranskog korpusa od 4. jula (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-8).

738. puka je to i učinio: na brzu ruku je iz borbene grupe »Štreker« izdvojio delove 3. bataljona i, izjutra 4. jula, na kamionima, u pratnji bornih kola, uputio ih ka Hadžićima da izvide situaciju i da, ako uslovi budu za to povoljni, odbace partizane i probiju se do Pazarića. Ovi delovi su, međutim, kod sela Obrovca bili zadržani preprekama koje su postavili 4. bataljon 4. proleterske brigade i minersko odeljenje. Pošto su prepreke bile branjene vatrom, Nemci nisu ni pokušali da se borbom probijaju ka Hadžićima, jer su se plašili da ne upadnu u zasedu. Oni su, očigledno, precenili protivnika, jer su se u tom trenutku pred njima nalazili samo manji zaštitnički delovi 4. brigade. Odustavši od napada, neprijatelj se povukao u Blazuj¹⁴⁸.

Pošto su došli do zaključka da je započeta akcija u pravcu Igmana i Bjelašnice postala deplasirana, jer se cela partizanska grupa, napustivši to područje, bila prebacila preko pruge u severozapadnom pravcu, Nemci su odlučili da do kraja dana, intenzivnim avio-izviđanjem, ustanove pravu situaciju na pruži i otkriju kretanje partizana severno od demarkacione linije, odnosno u svojoj okupacionoj zoni, i da, što je moguće pre, pregrupišu snage prebacivanjem celog 738. puka u rejon Visokog i Semizovca, odakle će izvršiti napad na partizansku grupu koja je izbila na Ormanj i koja prei da nastavi nastupanje ka Kreševu, Kiseljaku i Fojnici. Odlučivši da težište dejstava prebaci u doline Bosne, Lepenice i Fojničke reke, komandant 718. divizije nije odustao od prodora grupe »Štreker« duž komunikacije ka Pazariću i Ivan-planini¹⁴⁹.

Četvrti jul je protekao u užurbanim pripremama neprijatelja za protivakciju. Bataljoni nemačkog 738. puka prevoženi su u predviđeni rejon prikupljanja, a iz Sokolca je upućen u Sarajevo i vod topova. Međutim, nijedna domobranska ili ustaška jedinica iz istočne Bosne nije bila prebačena na ovo područje jer se upravo tada ponovo pogoršala situacija oko Han-Pijeska i Vlasenice. Komanda žandarmerijske čete iz Vlasenice javljala je o pojavi dve hiljade partizana između Han-Piješkā i Vlasenice i o pokretima jače partizanske grupe u rejonu Šekovića. Ovo su upozorenje ozbiljno shvatili u ustaškim i domobranskim štabovima u Sarajevu. Posle napada na Vlasenicu, Han-Pogled i Miliće, koji su 15. juna izvršili istočnobosanski udarni bataljoni i Birčanski odred, komandant 3. domobranskog korpusa je budno pratio razvoj situacije na području Birča i Romanije. Strahujući od oživljavanja aktivnosti parti-

¹⁴⁸ Dnevni izveštaj Hrgena (Arhiv VII, k. 114-c, br. reg. 18/3-4); Izveštaj žandarmerijske čete iz Sarajeva od 4. jula (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 45/9-1); Dnevni izveštaj Mindoma (Arhiv VII, k. 12, br. reg. 3/1-4).

¹⁴⁹ Arhiv VII, k. 114-c, br. reg. 18/3-4.

zana i od ponovnog napada na Vlasenicu i ostala mesta, on je svim posadama u ugroženim garnizonima naredio da budu u strogoj pripravnosti. Ta je okolnost prinudila neprijatelja da ne izvlači svoje jedinice iz istočne Bosne. Tako je aktivnost grupe istočnobosanskih udarnih bataljona i Birčanskog NOP odreda, koincidirana s napadom proletherskih brigada na prugu Sarajevo—Konjic, skrenula na sebe pažnju neprijatelja i unekoliko uticala na efikasnost njegove protivakcije duž pruge¹⁵⁰.

U toku dana je neprijateljeva avijacija sa aerodroma u Rajlovcu i Mostaru neprekidno izvidala područje Bjelašnice, Konjica, Ivan-planine, Bitovnje i Ormanj-planine, a naročito železničku prugu od Blažuja do Konjica. Razvedravanje u jutarnjim časovima omogućilo je njenu aktivnost. Oko 10 časova je javljeno nemačkim i ustaško-domobranskim štabovima u Sarajevu: posada jednog domobranskog aviona je osmotrila da gore železničke stanice u Hadžićima, Pazariću, Tarčinu i Raštelici, da su uništeni vozovi u Tarčinu i kod Bradine i da je pruga porušena na više mesta. Takođe je javljeno da su u rejonu sela Zabrdā i Visočice primećene grupe partizana u pokretu i da je na njih bačeno 384 kg bombi, ali da je avion morao prekinuti izviđanje kad je na njega otvorena vatra¹⁵¹. Italijanski avioni iz sastava 36. eskadrile 5. izviđačkog puka i 69. eskadrile 39. bombarderskog puka celog dana su izviđali širi rejon—oko Konjica i Ivan-planine. U prepodnevrim časovima oni su bombardovali žandarmerijsku kasarnu na Ivan-sedlu¹⁵².

Pošto su se 4. jula oko podne i poslednji delovi 4. proletherske brigade povukli u pravcu sela Drozgometve, to je nemačka grupa »Streker«, o tome, verovatno, obaveštena od meštana, u popodnevrim časovima ušla u Hadžiće, ali se nije usudila da iste večeri produži ka Pazariću, jer je njen štab pretpostavljao da su se partizani zadržali na brdima iznad komunikacije koja prolazi kroz uzanu dolinu rečice Zujevine. Međutim, ta bojazan nije bila opravdana, jer je u toku dana i 2. proletherska brigada napustila Pazarić i Tarčin i krenula preko Ormanja i Korjena ka Zabrdū¹⁵³.

¹⁵⁰ Telefonski izveštaj žandarmerijske čete iz Vlasenice od 4. jula 1942 (Arhiv VII, k. 148a, br. reg. 33/6-2); Dnevni izveštaj 3. domobranskog korpusa za 6. jul (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 26/2-9); R. Petovar: »Šesta proletherska istočno-bosanska brigada«, Vojnoistorijski institut JNA, 1951, str. 29—30.

¹⁵¹ Dnevni izveštaji 3. domobranskog korpusa (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-4).

¹⁵² Dnevni izveštaji italijanskog vazduhoplovstva (Arhiv VII, k. 151, br. reg. 4/9).

¹⁵³ Izveštaj predstavnika Vrhovnog štaba pri desnoj koloni od 5. jula 1942 (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 3).

Uništavanjem železničkih stanica u Tarčinu, Pazariću i Hadžićima severna kolona (2. i 4. proleterska brigada) uspešno je izvršila svoj zadatak na pruži. Međutim, ona je, iako na to nije bila prisiljena, isuviše brzo napustila komunikaciju, propuštivši da izvrši obimnija i temeljitija rušenja pruge, mostova, propusta, potpornih zidova i drugih objekata. Doduše, njoj je od strane Vrhovnog štaba bilo naređeno da u toku noći izvrši napad i poruši prugu i drum i da u zoru pređe preko komunikacije. To naređenje je bilo zasnovano na uverenju da će neprijatelj brzo intervenisati jačim snagama od Sarajeva, kao i na opštoj koncepciji marša, koja je u osnovi sadržavala nameru da se izbegne nepotrebno upuštanje u borbe koje bi vezale jedinice, usporile njihov pokret i, verovatno, izložile ih suvišnim žrtvama. Trebalo je da štabovi tih dveju brigada, a pre svega predstavnici Vrhovnog štaba koji su bili s njima, ispolje više samoinicijative. Jedinice su mogle — a to je bilo tako očigledno — zadržati se na pruži još dan-dva, neuznemiravane od neprijatelja, i to vreme iskoristiti za temeljitija rušenja. I vrhovni komandant je 6. jula, u svom pismu predstavnicima Vrhovnog štaba, primetio »da su suviše bukvalno shvatili brzi prelaz preko pruge a suviše malo posvetili pažnju rušenju pruge i ostalih objekata, što je zapravo bio naš glavni cilj«¹⁵⁴.

Usled preranog odlaska 2. i 4. proleterske brigade sa pruge, neprijatelj je, kako je već rečeno, 4. jula po podne ušao u Hadžiće¹⁵⁵, a sutradan u Pazarić, otklonivši vrlo brzo sva oštećenja na telefonsko-telegrafskoj liniji. Doduše, saobraćaj na tom delu pruge još nije bio uspostavljen, ali se pruga mogla brzo osposobiti za saobraćaj. Gvozdeni most na reci Zujevini, između Binježeva i Blažuja, bio je samo oštećen, a svi drugi mostovi i propusti ostali su nedirnuti. Neprijatelj je u toku 5. jula mogao nesmetano nastaviti pokret i do Raštelice, ali on to nije učinio verovatno zato što nije uočio odlazak partizana.

Ni u italijanskoj okupacionoj zoni, na delu pruge od Bradine do Konjica, neprijatelj nije efikasno intervenisao. Izveštaji o približavanju partizana i o napadu na prugu, koji su u Konjicu primljeni još u toku noći 3/4. jula, uzbunili su njegove vojne, žandarmerijske i upravne vlasti, ali sve do jutra one nisu ništa preduzele, sem što su o tome odmah izvestile svoje

¹⁵⁴ Pismo vrhovnog komandanta predstavnicima Vrhovnog štaba pri desnoj koloni od 6. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok br. 8).

¹⁵⁵ Iz dnevnika nadenog kod jednog ubijenog partizana (desetara B. Perazića) na železničkoj stanici u Hadžićima neprijatelj je doznao da je kroz Hadžiće prošla 4. crnogorska proleterska brigada (Arhiv VII, k. 64, br. reg. 37/6-31, 30, k. 65, br. reg. 19/1-1).

pretpostavljene u Mostaru i od njih zatražile hitnu pomoć¹⁵⁶. »Stanje u Konjicu vrlo teško« — javljala je 4. jula u 9 časova Kotarska oblast iz Konjica komandantu domobranske 6. pešađijske divizije u Mostaru. — »Pruga i mostovi sjeverno od Konjica uništeni. Vagoni zapaljeni, a lokomotive izvrnute niz strminu. Sve kose više pruge zaposjednute od partizana. Podorašac, Brđani i Bradina zapaljeni. Svaka veza sa Sarajevom prekinuta. Molim najžurniju pomoć«¹⁵⁷. Komandant divizije je tu vest prosledio komandantu 3. domobranskog korpusa u Sarajevu, uz napomenu da u Mostaru nema domobranskih jedinica koje bi mogle intervenisati ka Konjicu i da je komandant italijanske divizije »Murde« zamoljen da pruži pomoć¹⁵⁸. U toku dana pristizale su u Mostar uznemiravajuće vesti, i odmah su prosledivane za Sarajevo. Javljalo se o velikoj masi partizana koja se sručila na prugu, o opasnosti koja preči Konjicu i o namerama stanovništva da evakuise to mesto¹⁵⁹.

U očekivanju pomoći iz Mostara i Sarajeva, komandant konjičkog garnizona je preduzeo više mera u cilju učvršćenja odbrane i stišavanja uzbuđenja koje je počelo da se širi i uzima ozbiljne razmere. Pa ipak, panika se nije mogla potpuno sprečiti. Nju su pothranjivale vesti da su mnogi predstavnici građanskih vlasti, istaknuti ustaški funkcioneri, trgovci i drugi bogatiji građani napustili mesto ili se pripremaju da ga napuste. Preduzete su i mnoge mere opreznosti: iz železničkih skladišta je uklonjen zapaljivi i drugi materijal od veće vrednosti, a bilo je predviđeno da se u Jablanicu otpremi devet specijalnih lokomotiva za vuču sa zupčanicima¹⁶⁰.

Da bi stekao uvid u pravo stanje duž pruge prema Bradini, komandant konjičkog garnizona je 4. jula izjutra uputio patrolu u pravcu Podorašca. Pošto su, još u jutarnjim časovima, bataljoni 1. proleterske brigade napustili prugu, prešavši, zapadno od nje, u rejon sela Hasanovića i Repovaca, to je neprijatelj mogao da do kraja dana nesmetano dođe do sela Sunja. Pomoćni voz (improvizovani oklopni voz, sastavljen od lokomotive i dva tendera, čiji su gvozdeni zidovi štitili od puščane

¹⁵⁶ »Telefonski izveštaj žandarmerijskog voda iz Konjica žandarmerijskoj četi u Mostaru od 3. jula u 24 časa (Arhiv VII, k. 191, br. reg. 59/4-2).

¹⁵⁷ Telefonski izveštaj Kotarske oblasti iz Konjica komandantu 6. divizije u Mostaru od 4. jula (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 10/2-1).

¹⁵⁸ Izveštaj komandanta 6. divizije komandantu 3. korpusa od 4. jula (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 10/2-1).

¹⁵⁹ »Telefonski izveštaj žandarmerijskog voda iz Konjica žandarmerijskoj četi u Mostaru od 4. jula (Arhiv VII, k. 191, br. reg. 59/4-4); Telefonski izveštaj Kotarske oblasti Velikoj župi Mostar od 4. jula (Arhiv VII, k. 226, br. reg. 45/6-1).

¹⁶⁰ Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12; k. 36, br. reg. 7/2-57; k. 56, br. reg. 1/2-62.

vatre), koji je sa radnicima i materijalom, uz oružanu pratnju, takođe bio upućen iz Konjica, stigao je u 7,30 časova na železničku stanicu Podorašac. Radnici i vojnici su ugasili požar, a zatim je voz nastavio vožnju i oko 11 časova ušao u Brđane, gde se takođe odmah pristupilo gašenju stanice. Dva železničara su još izjutra, odmah po odlasku 4. bataljona 1. proleterske brigade, uspjeli da lokalizuju požar i sačuvaju dobar deo zgrade (nagoreli su samo prednji zidovi i manji deo krova). Uz put popravljajući manja oštećenja pruge, voz je stigao do Lukač-mosta, gde se još uvek nalazila mala posada ustaša, zabarikadirana u bunkerima pored mosta. Pošto su se nedaleko, na kosama duž pruge ka Bradini, nalazili delovi 5. bataljona 3. proleterske brigade, neprijatelj se nije usudio da nastavi pokret u pravcu Bradine, te je u 17 časova krenuo nazad, ka Konjicu. Ustaše Železničkog bataljona nisu imale hrabrosti da i dalje ostanu u bunkerima na mostu, već su se, na svoju ruku, ukrcale u voz. Ustaše iz bunkera kod nadvožnjaka blizu Podorašca takođe su se, još u 12 časova, samovoljno povukle u Konjic, tako da je u toku noći 4/5. jula pruga od Bradine do Ovčara ostala bez ikakve zaštite. Na zgarištima železničkih stanica zadržalo se samo železničko osoblje da bi, kako stoji u izveštaju 1. bataljona 7. puka, »vršilo kontrolu na pruzi«¹⁶¹.

Očigledno je da su ovoga dana obe strane ispoljile preveliku opreznost i međusobno respektovanje. Jedinice 1. proleterske brigade su rano izjutra, u duhu ranije dobijenog zadatka, napustile prugu strahujući od intervencije jačih neprijateljevih snaga iz Konjica. Sve do blizu Bradine duž pruge nije ostala nijedna jedinica koja bi, s obzirom na pogodnosti koje je nudio teren, mogla neprijatelja uspešno da zadrži, odnosno da mu uspori eventualno nastupanje uz uzanu dolinu. A ni neprijatelj se, strahujući od partizana, nije usudio da uputi jače snage prugom prema Bradini i uspostavi posade na stanicama i važnim objektima, već se zadovoljio time da patrolama i pomoćnim vozom izvidi teren i ispita situaciju duž pruge.

Povlačenje ustaške posade s Lukač-mosta stvorilo je uslove da se taj važan objekat poruši i tako izvrši zadatak koji prethodne noći nije bio izvršen. Međutim, ni u toku noći 4/5. jula to nije učinjeno, verovatno zbog toga što nije uočeno da je most ostao bez posade. Tako je bila propuštena vrlo povoljna prilika da se izvrši najveća diverzija na delu pruge između Sarajeva i Konjica.

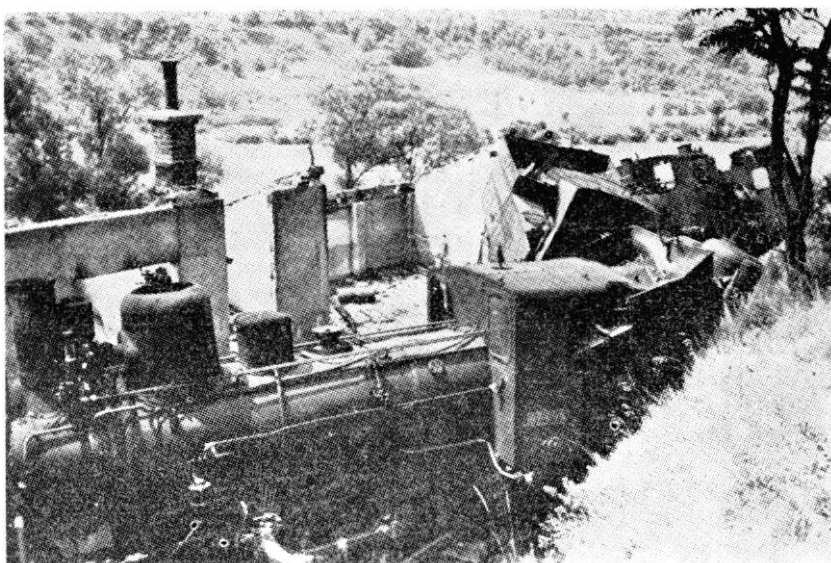
I sledećeg dana, 5. jula, ništa se značajnije nije desilo. Događaji su se unekoliko ponovili: opet su iz Konjica upućene

¹⁶¹ Arhiv VII, k. 56, br. reg. 1/2-69. k. 36. br. reg. 7/2-57, k. 206, br. reg. 13/12.

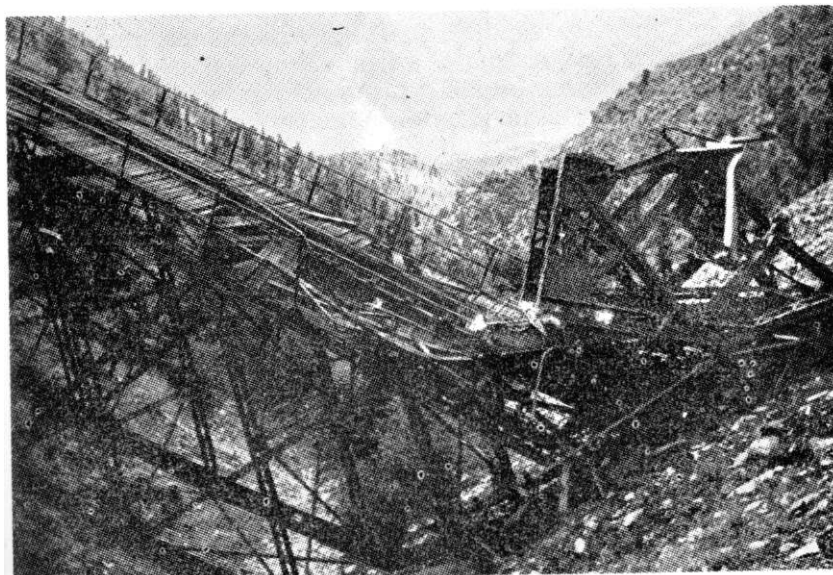
patrole i voz sa ustašama Železničkog bataljona i jednim vodom domobrana sa zadatkom da posednu železničke stanice u Podorašcu i Brđanima i Lukač-most. Neprijatelj se, očigledno, ponadao da su partizani napustili prugu i pomakli se dalje na zapad, ka planini Bitovnji. Upućene jedinice su do 11 časova dostigle Lukač-most, ostavile na njemu jedno odeljenje ustaša i produžile ka Bradini. Međutim, u međuvremenu je Vrhovni štab naredio da se delovi 1. proleterske brigade vrate ka pruzi, u rejon sela Zukića i Vrbljana, jer je ocenio da se situacija razvija povoljnije nego što se u prvi mah pretpostavljalo. Na osnovu zapažanja da se neprijatelj iz Konjica ne pokreće jačim snagama, i iz činjenice da je izostala intervencija iz pravca Sarajeva, Vrhovni štab je zaključio da je neprijatelj bar dan-dva nemoćan da interveniše, pa to vreme treba iskoristiti za rušenje mosta i drugih objekata. Radi toga su dva bataljona 1. proleterske brigade pre podne 5. jula upućena ka pruzi: 3. bataljon ka Lukač-mostu a 1. bataljon ka Podorašcu. Izbivši u selo Zukiće, 3. bataljon je postavio zasedu iznad sela Sunja. Neprijateljev voz koji se upravo kretao ka Bradini naišao je na otpor zasede i odmah se povukao, ali je jedan domobran, koji je iskočio iz voza, bio tom prilikom zarobljen. Ustaše iz bunkera kod mosta, ponovo zahvaćene panikom, ukrcale su se u voz, koji se zadržao na železničkoj stanici u Brđanima do 18 časova, kada je krenuo ka Podorašcu, odvučavši oštećene vagone putničkog voza koje je, prilikom zauzimanja stanice noću 3/4. jula, zapalio 4. bataljon 1. proleterske brigade i lokomotivu koja je te iste noći ostala neoštećena. U voz se na železničkoj stanici u Podorašcu ukrcala i posada koja je tu bila ostavljena. Tako je ponovo, već drugu noć, pruga do Konjica ostala bez zaštite¹⁶².

Posle stava iščekivanja koji je bio zauzeo prethodnog dana, Vrhovni štab je, dakle, 5. jula ponovo orijentisao jedinice prema pruzi, dajući im zadatak da nadoknade ono što je bilo propušteno u toku prve i druge noći. Trećoj proleterskoj brigadi izdato je naređenje da još temeljitije poruši prugu i sve instalacije razvaljivanjem šina, paljenjem pragova, rušenjem telefonskih stubova i propusta, lomljenjem skretnica i prekopavanjem drumova i da istovremeno isturi obezbeđenja prema Raštelici i na ulazu u tunel. Prema Lukač-mostu ponovo je upućen pionirski vod sa zadatkom da ga po svaku cenu poruši, a 3. bataljon 1.

¹⁶² Izveštaj Štaba 1. proleterske brigade vrhovnom komandantu od 5. jula (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 38-2); Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1485, br. reg. 2/2); Izveštaj načelnika Štaba 1. proleterske brigade vrhovnom komandantu od 6. jula (Arhiv VII, k. 9-A, br. reg. 22-1); Naređenje Vrhovnog štaba Štabu 3. proleterske brigade od 5. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 4); Arhiv VII, k. 56, br. reg. 1/2-69; k. 36, br. reg. 7/2-57, k. 206, br. reg. 13/12.

Uništene lokomotive na železničkoj stanici u Bradini, 6. jula 1942.

Rušenjem Lukač-mosta (raspona 52 m), 5. jula 1942, železnička pruga Sarajevo — Mostar bila je u prekidu dva meseca.

proleterske brigade, ojačan topovskim odeljenjem, dobio je zadatak da obezbeđuje njegov rad i odbije eventualnu intervenciju neprijatelja iz pravca Konjica dok most ne bude porušen. Južnije, u rejonu Podorašca, bio je postavljen 1. bataljon iste brigade sa zadatkom da spreči prodor neprijatelja duž komunikacije ka Bradini¹⁶³.

Dobijene zadatke jedinice su u toku noći i narednog dana uspešno izvršile: 3. proleterska brigada je tako reći do temelja uništila železničku stanicu u Bradini, sa svim uređajima i pomoćnim objektima, ali nije uspela da znatnije poruši tunel jer za to nije imala dovoljno eksploziva. Međutim, najznačajniji je uspeh, bez sumnje, postignut rušenjem Lukač-mosta. Postavljanjem eksploziva pod nosače na severnoj strani, most je u 9,40-časova srušen tako da se jedan njegov kraj, onaj prema Bradini, potpuno survao, dok se drugi otkinuo i spustio ispod ležišta oko 70 cm. Rušenjem ovog velikog mosta onesposobljen je najvažniji objekat na pruzi Sarajevo — Konjic, za čiju će opravku biti potrebno više meseci¹⁶⁴.

Događaji na pruzi najviše su uzбудili vojne vlasti NDH, jer je diverzija u prvom redu pogodila njihove interese. Prekidom komunikacije gotovo cela Hercegovina je ostala odsečena od ostalog dela države. Domobranski garnizoni, koji su već ionako bili ugroženi pretnjama četnika, našli su se u vrlo teškom položaju, lišeni snabdevanja i pomoći. Međutim, napori Glavnog stožera domobranstva i nižih štabova učinjeni kod nemačkih i italijanskih vojnih vlasti s ciljem da se partizanske jedinice odbace sa pruge i što pre uspostavi kontrola na toj komunikaciji, kako bi se sprečila dalja uništavanja i otklonila opasnost od Konjica, nisu dali pozitivne rezultate. Štab nemačke 718. divizije, doduše, brzo je reagovao: trupe koje je uputio povratile su Hadžiće i Pazarić. Ali je on potom glavnu pažnju skrenuo na dolinu Lepenice da bi zadržao 2. i 4. proletersku brigadu na liniji Raskršće — Kiseljak — Fojnica i sprečio njihovo nastupanje prema dolini reke Bosne, a potom ih, prelazeći u napad, odbacio preko demarkacione linije. Interesi Nemaca nisu se, dakle, sasvim poklapali sa interesima NDH, jer je demarkaciona linija, razumljivo, bila granica do koje je dosegala njihova zainteresovanost.

109- 163 Naređenje Vrhovnog štaba Štabu 3. proleterske brigade od 5. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, br. dok. 4); Izveštaj Štaba 1. proleterske brigade vrhovnom komandantu od 5. jula (Arhiv VII, k. 3, br. reg. 38-2).
164 Izveštaj pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba vrhovnom komandantu od 6. jula (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 7); Arhiv VII, k. 206, br. reg. 13/12; Stenografske beleške (Arhiv VII, k. 1485, br. reg. 2/2); Fotografije porušenog mosta i uništenih zgrada i kompozicija u Bradini (Arhiv VII, k. 27-B, br. reg. 59/4).

Ali je trebalo očekivati da će se za situaciju na pruži u italijanskoj okupacionoj zoni, južno od Ivan-sedla, zainteresovati Italijani. U tom smislu je komandant 3. domobranskog korpusa 4. jula naredio komandantu 6. divizije u Mostaru da posreduje kod generala Negrija, komandanta divizije »Murde«, za efikasnu i »stvarnu pomoć Konjicu«, aludirajući na potrebu da se upute trupe, jer slanje aviona da izviđaju duž komunikacije i bombarduju žandarmerijsku stanicu na Ivan-Sedlu nije bila dovoljna pomoć¹⁸⁵. Komandant 6. divizije je 5. jula bio kod generala Negrija, izložio mu tešku situaciju na pruži i zamolio ga da se hitno uputi pomoć u Konjic. Međutim, njegov zahtev je bio odbijen, jer, kako je on istog dana obavestio o tom sastanku komandanta 3. korpusa, »general ne može intervenisati u Trećoj zoni bez višeg odobrenja i misli da treba očekivati intervenciju naših snaga od Sarajeva«¹⁶⁶.

Tako su relativno male snage domobrana, žandarma i ustaške milicije u Konjicu i Ostrošcu, preplašene i pokolebane, ostale same da se suprotstave eventualnom napadu partizana¹⁶⁷. Nijedna jedinica, ni iz Sarajeva ni iz Mostara, nije bila upućena da im pomogne. Jedino je komandant 6. divizije uputio svog načelnika štaba da bi se na licu mesta što podrobnije obavestio o pravom stanju u Konjicu i okolini. Međutim, ovaj nije uspeo da stigne u Konjic, jer je, u međuvremenu, pruga bila prekinuta kod Ostrošca. Poslednjim vozom je 5. jula iz Mostara stigao u Konjic zamenik komandira žandarmerijske čete sa zadatkom da od žandarma i milicije organizuje jedinicu koja će se uključiti u odbranu grada¹⁶⁸.

¹⁸⁵ Telegram komandanta 3. domobranskog korpusa komandantu 6. divizije od 4. jula (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 13/2-1); Dnevni izveštaji 3. domobranskog korpusa (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 20/2-4).

¹⁶⁶ Telegram komandanta 6. divizije komandantu 3. korpusa od 5. jula (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 13/2-2).

¹⁶⁷ Prema izjavama nekih građana iz Konjica, komandant Konjičkog četničkog odreda je obavestio vlasti u Konjicu da partizani pripremaju napad i ponudio svoju saradnju u odbrani grada; do sporazuma, navodno, nije došlo (Arhiv VII, k. 76, br. reg. 3/12-2). O toj ponudi četnika govori se i u dopisu Glavnog stožera domobranstva od 28. aprila 1942 (Arhiv VII, k. 76, br. reg. 3/12-5).

¹⁶⁸ Izveštaj žandarmerijske čete iz Mostara od 10. jula (Arhiv VII, k. 192, br. reg. 15/5-1); Arhiv VII, k. 106, br. reg. 13/2-2.